STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

4

TOMUL 18

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituții. Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, Bucureşti, Căsuța poştală 134 — 135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa : str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 18 **Nr. 4** **1967**

SUMAR

Pag.

STUDII

ANTON NIŢU, Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A 549
ION BARNEA, Themistios despre Scythia Minor 563
KURT HOREDT, Unele probleme privind răspîndirea culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov în România 575
D. VÎLCEANU, Debarcaderul şi problema poziţiei geografice a cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare 593
dr. P.V. COTEŢ, Scurte consideraţii morfohidrografice asupra ostrovului Păcuiul lui Soare din Balta Ialomiţei 617

CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE TEREN

MARIA BITIRI, Cîteva observaţii cu privire la paleoliticul din Oaş şi periodizarea lui 623
GHEORGHE I. PETRE (Govora), Ceramica decorată prin împunsături succesive, din r. Rm. Vîlcea 645
D. TUDOR, Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni 655
L. CHIŢESCU, Cu privire la tehnica de construcţie a cetăţii noi de lîngă Roman . 661

DISCUŢII ŞI NOTE

EUGEN COMŞA, Toporul de bronz de la Silişteni 671
VASILE CULICĂ (Călăraşi), O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de jos . . . 677
OCTAVIAN ILIESCU, Contribuţii la studiul metrologiei ponderale a oraşului Callatis 687
LIVIU MĂRGHITAN (Deva), Două noi reliefuri mithriace de la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa 693
I. I. RUSSU, Aurelius Valentinianus Biercus 701
SILVIU SANIE (Iaşi) Unele observaţii asupra altarului dolichenian de la Majdanište (Sarajevo, R. S. F. Iugoslavia) 707

INDEX ALFABETIC 713

LISTA PRESCURTĂRILOR 717

SCIV, tomul 18, nr. 4, p. 547–718, Bucureşti, 1967

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 18 — N° 4 — 1967

SOMMAIRE

ÉTUDES

Page

ANTON NIȚU, Représentations anthropomorphes dans le décor de la céramique de style Cucuteni A 549
ION BARNEA, Themistios sur la Scythia Minor 563
KURT HOREDT, Quelques problèmes concernant la diffusion de la civilisation de Sîntana de Mureș-Tchernéakhov en Roumanie 575
D. VÎLCEANU, Le débarcadère et le problème de la position géographique de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare 593
P.V. COTEȚ, Brèves considérations morphohydrographiques concernant l'Ile de Păcuiul lui Soare de Balta Ialomiței 617

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE TERRAIN

MARIA BITIRI, Quelques observations concernant le Paléolithique de Oaș et sa périodisation 623
GHEORGHE I. PETRE (Govora), La céramique décorée de piqûres successives du district de Rîmnicu-Vîlcea 645
D. TUDOR, Le dépôt de vases daces et romains de Stolniceni 655
L. CHIȚESCU, A propos de la technique de construction de la «Cetatea Nouă» près de Roman 661

DISCUSSIONS ET NOTES

EUGEN COMȘA, La hache de bronze de Siliști eni 671
VASILE CULICĂ (Călărași), Outil d'orfèvrerie scythique découvert dans la région du Bas-Danube 677
OCTAVIAN ILIESCU, Contribution à l'étude de la métrologie pondérale de la ville de Callatis 687
LIVIU MĂRGHITAN (Deva), Deux nouveaux reliefs mithriaques de Ulpia Trajana-Sarmizegethusa 693
I. I. RUSSU, Avrelivs Valentinianvs Biercvs 701
SILVIU SANIE (Iași), Quelques observations concernant l'autel dolichénien de Majdanište (Sarajevo, R. S. F. de Yougoslavie) 707

INDEX ALPHABÉTIQUE 713

LISTE DES ABRÉVIATIONS 717

REPREZENTĂRI ANTROPOMORFE ÎN DECORUL PLASTIC AL CERAMICII DE STIL CUCUTENI A

DE

ANTON NIŢU

În ornamentaţia ceramicii neolitice carpato-balcanice, alături de decorul geometric originar apare şi un decor figurat, zoomorf şi antropomorf.

Pe ceramica culturilor din Neoliticul inferior şi mijlociu, de tip Starcevo-Criş [1], Vinča-Turdaş [2] sau Precucuteni [3], reprezentările antropomorfe constituie cu predilecţie un decor plastic. În unele culturi, Turdaş [4] sau Bükk [5], decorul antropomorf al ceramicii este realizat şi în tehnica inciziei, care caracterizează în genere figurările antropomorfe pe ceramica liniară dunăreană [6]. Figuri umane în relief apar însă şi pe ceramica liniară dunăreană [7].

În Neoliticul superior, cultura Gumelniţa continuă decorul antropomorf plastic pe ceramica din faza A1 [8], în forme identice ca pe ceramica culturilor Mariţa şi Gumelniţa din sudul Balcanilor (Karanovo V-VI) [9], sau pe ceramica din faza B1 [10], în formă de „mască umană" ca pe ceramica

---

[1] M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *39. BerRGK*, 1958, p. 8. I. Kutzián, *The Körös Culture*, în *DissPann*, Ser. II, 23, Budapesta, 1944, pl. XX/1 ; XLI/1–4 ; LIX/1 ; LXII/2.

[2] M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXLI–CXLII, CL.

[3] H. Dumitrescu, *Şantierul Traian*, în *SCIV*, IV, 1953, 1–2, p. 57, fig. 12 ; idem, *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1–4, p. 60, fig. 1.

[4] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXVI/18–19.

[5] F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, în *ArchHung*, V–VI, Budapesta, 1929, p. 32, pl. XVIII/5 şi 16.

[6] H. Quitta, *Zur Deutung und Herkunft der bandkeramischen „Krotendarstellungen"*, în *Varia Praehistorica*, Leipzig, 1957, p. 60 şi urm., fig. 17 şi urm.

[7] R. A. Maier, *Die jungere Steinzeit in Bayern*, în *Jahresbericht der bayerischen Bodendenkmalpflege*, 5, 1964, p. 22, fig. 8 ; H. Lies, *Eine neue Reliefplastik der Bandkeramik von Barleben, Kr. Wolmirstedt*, în *Ausgrab. und Funde*, 10, 1965, 1, p. 11,13, fig. 1 şi pl. 5*a*.

[8] D. Galbenu, *Aşezarea neolitică de la Hîrşova*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 294, fig. 8/3.

[9] P. Detew, *Vorgeschichtliche Gefässe mit menschen-und tierähnlichen Darstellungen in Bulgarien*, în *AA*, 1960, 1–4, col. 9 şi urm., fig. 14–15.

[10] D. V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în *JPEK*, 12, 1938, p. 38, pl. 24/1–25/1.

Vădastra II[11] şi ceramica tripoliană timpurie (Tripolie A)[12]. Cultura Cucuteni-Tripolie prezintă un decor antropomorf pictat pe ceramica de stil AB[13] şi B[14].

Pe ceramica din perioada Cucuteni A din Moldova se cunoaşte în prezent numai decorul antropomorf plastic. La „masca umană" în relief de pe fragmentele ceramice de la Ruginoasa (Fălticeni)[15], s-au adăugat imaginile chircite în basorelief descoperite la Truşeşti (Botoşani)[16]. Numai în aria tripoliană, ceramica de la Jukovţî din această perioadă prezintă o imagine chircită în tehnica incizată[17].

Cîteva piese, rămase inedite sau provenite din cercetări de suprafaţă, completează repertoriul decorului antropomorf plastic al ceramicii cucuteniene de stil A2.

Decorul plastic antropomorf pe ceramica Cucuteni A din Moldova comportă cele două modalităţi ale modelării în basorelief şi *ronde-bosse*, întîlnite pe ceramica balcanică. Imaginile antropomorfe modelate în basorelief pe ceramica Starčevo-Criş îmbracă uneori un aspect realist, de obicei însă ele sînt redate schematic în formă de benzi plate şi înguste, continuate şi pe ceramica cucuteniană (fig. 1/1). Din contra, toarta antropomorfă de la Jablanica, aparţinînd ceramicii Vinča, este modelată ca o figurină şi apoi prinsă pe umărul vasului numai cu picioarele[18]. La fel, cuplurile de figuri umane de pe vasul de la Truşeşti[19] sînt redate în basorelief, în timp ce figurinele feminine care formează suportul vaselor de la Luka-Vrublevetkaia şi Truşeşti (fig. 2/3—4; 4/1) sînt modelate în *ronde-bosse* ca şi figurinele din plastica cucuteniană şi apoi fixate între cupa şi baza suportului ca nişte cariatide.

Astfel, temele plastice ale decorului antropomorf cucutenian corespund în genere funcţiei decorative şi tectonice a figurinelor şi imaginilor în relief aplicate pe ceramica carpato-balcanică. Făcînd abstracţie de semnificaţia lor magico-religioasă şi limitîndu-ne la planul reprezentării lor plastice, imaginile în relief au o funcţie strict decorativă, în timp ce figurinele adaptate ca toartă sau suport de vas au o funcţie tectonică

[11] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 98, fig. 6.

[12] S. N. Bibikov, *Раннетрипольское поселение Лука—Врублевецкая на Днестре*, în *MIA*, 38, Moscova-Leningrad, 1953, p. 22, 133, fig. 7 şi 55*a*.

[13] H. Dumitrescu, *Антропоморфные изображения на сосудах из Траяна*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 31 şi urm., fig. 1—4.

[14] *Ibidem*, p. 40 şi urm., fig. 5/3—5; B. A. Rîbakov, *Космогония и мифология земледельцев енеолита*, II, în *SA*, 1965, 2, p. 19 şi urm., fig. 34—37. La sfîrşitul culturii Cucuteni-Tripolie apar proeminenţe în formă de capete umane şi pe ceramica pictată Usatovo: T. G. Movşa, *Новое позднетрипольское поселение Цвикловцы в среднем Поднестровье*, în *SA*, 1964, 1, p. 134, fig. 3.

[15] H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 73—74, fig. 16/2—3 şi 25/1—2.

[16] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 13, fig. 4; idem, *Die wichtigste Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Truşeşti (Moldau)*, în *PZ*, XLI, 1963, p. 181—182, fig. 10*b*.

[17] H. Dumitrescu, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 38 şi urm., fig. 5/1; B. A. Rîbakov, *op. cit.*, fig. 34/1. Pentru alte motive incizate posibile, cf. O. V. Ţvek. *Трипільська посудина з антропоморфними зображеннями*, în *Археологія*—Kiev, XVI, 1964, p. 76 şi urm., fig. 1 şi urm.

[18] M. M. Vasits, *Die neolithische Station Jablanica bei Medjuluže in Serbien*, extr. din *Archiv für Anthropologie*, XXVII, 4, 1902, p. 55, fig. 118 mijloc.

[19] M. Petrescu-Dîmboviţa, în *SCIV*, V, 1954, 1—2. p. 13, fig. 4; idem, în *PZ*, XLI, 1963, p. 181—182, fig. 10*b*.

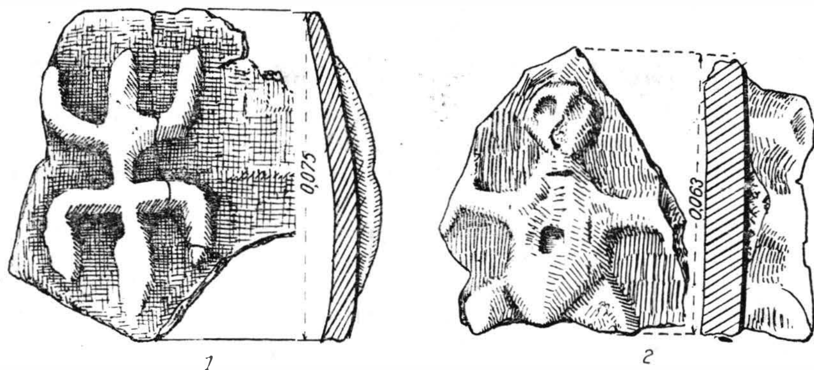

Fig. 1. — Ceramică Cucuteni A2. 1, Truşeşti-Ţuguieta (Botoşani); 2, Bîrlăleşti-Foişor (Bîrlad).

Fig. 2. — Ceramică Cucuteni A2. 1, Bîrlăleşti-Foişor (Bîrlad); 2, Drăguşeni-Ostrov (Săveni); 3—4, Truşeşti-Ţuguieta (Botoşani).

și decorativă. Cu toată modelarea lor organică, torțile de la Jablanica și Drăgușeni (fig. 2/2) își păstrează fiecare tipul caracteristic de toartă. Ambele torți își îndeplinesc funcția lor utilitară și totodată decorează vasul cu motivul antropomorf. Vasele cu suport antropomorf de la Luka-Vrublevețkaia și Trușești nu pot fi considerate ca ,,vase antropomorfe'', ci ca vase decorate cu figuri umane: măști care decorează suportul [20] și figurine integrate în structura suportului (fig. 4/1).

Trușești (r. Botoșani). Dintre reprezentările în basorelief de la Trușești-Țuguieta a rămas inedit un fragment de buză de castron sau bol în pastă poroasă cărămizie, decorat cu o imagine chircită de factură cu totul schematică (fig. 1/1) [21]. Corpul, brațele înălțate și picioarele chircite sînt redate sub forma unei nervuri în relief. Corpul este prelungit în partea inferioară printr-un ax vertical.

Schematismul reprezentării se întîlnește și la imaginile în relief de pe ceramica Criș și Turdaș [22].

Bîrlălești (r. Bîrlad). Dintre descoperirile recente, două fragmente ceramice din așezarea ,,Foișor'', cu ceramică pictată de stil A2, au o importanță deosebită pentru noutatea tematică a reprezentărilor antropomorfe pe ceramica cucuteniană.

Primul fragment, în pastă grosolană de culoare cărămizie-rozie, fără indicarea formei vasului, poartă o figură bine reliefată și tratată naturalist (fig. 1/2; 2/1) [23]. Fața are un contur poligonal cu marginea accentuată în partea superioară, prin adînciturile largi ale ochilor. Vîrful nasului în formă de carenă și bărbia sînt rupte, se pare recent. Pe gît se observă o mică incizie transversală, intenționată sau întîmplătoare. Corpul are ombilicul dezvoltat și adîncit, ca o alveolă rotundă. Partea inferioară a corpului are formă triunghiulară, cu vîrful coborît sub nivelul genunchilor.

Marginile rupte ale fragmentului ceramic permit determinarea gestului brațelor și a poziției picioarelor. Brațele sînt întinse lateral. Brațul stîng, orizontal, este ușor curbat. Cel drept, ușor oblic în sus, prezintă un rest de prelungire în jos reliefată pe marginea ciobului, care indică îndoirea brațului în jos de la cot. Picioarele sînt rupte imediat sub linia genunchilor. Genunchiul stîng are o ruptură superficială. Poziția laterală a genunchilor, sub șoldurile figurii, și direcția oblică a centurii pelviene marcate printr-o șănțuire adîncă arată clar că figura avea picioarele chircite puternic.

Detaliile anatomice indică reprezentarea unei figuri feminine în poziție chircită și cu brațele îndoite în jos, ca la Nová Ves (fig. 4/2) sau Turdaș [24].

Figuri în relief cu picioarele chircite și brațele înălțate sau aplecate alcătuiesc cuplul în dispoziție axială de pe vasul de la Trușești [25]. Însă la figurile din acest cuplu genunchii îndoiți sînt arcuiți spre exteriorul su-

---

[20] S. N. Bibikov, *op. cit.*, fig. 7 și 55*a*.
[21] Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, Inv. Nr. II—482.
[22] I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XLIX/2; M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI/12; CL/22.
[23] Colecția Prof. G. Coman de la școala din Murgeni.
[24] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI/2,9.
[25] M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 13, fig. 4; idem, în *PZ*, XLI, 1963, p. 181—182, fig. 10*b*.

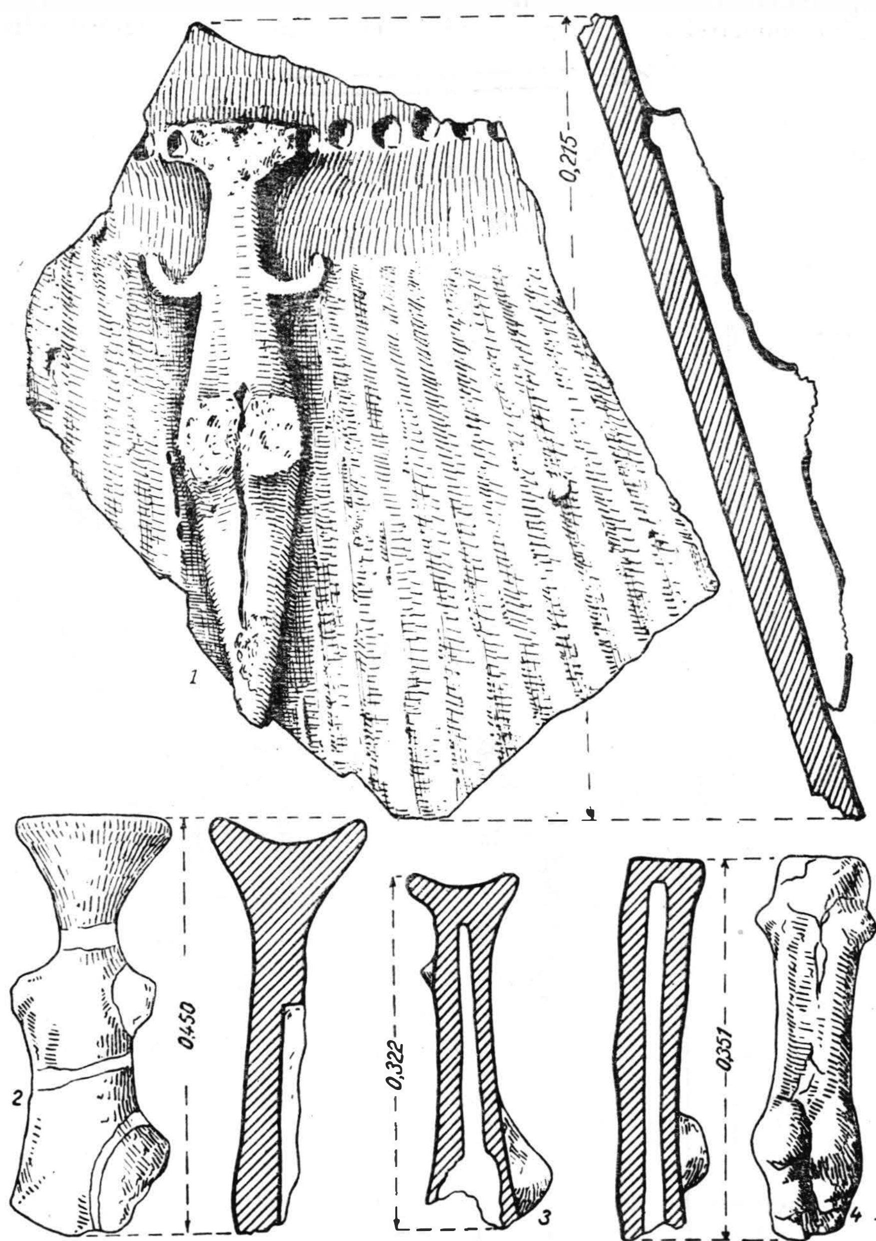

Fig. 3. — Ceramică şi plastică Cucuteni A2. 1, Bîrlăleşti-Foişor (Bîrlad); 2—4, Truşeşti-Ţuguieta (Botoşani).

prafeței vasului, în timp ce la figura de la Bîrlălești flexionarea genunchilor este proiectată în planul suprafeței vasului. Pe vasul de la Trușești, genunchii proeminenți sînt depărtați puțin și sudați între cele două imagini copulate, care au astfel picioarele contopite. Imaginea chincită

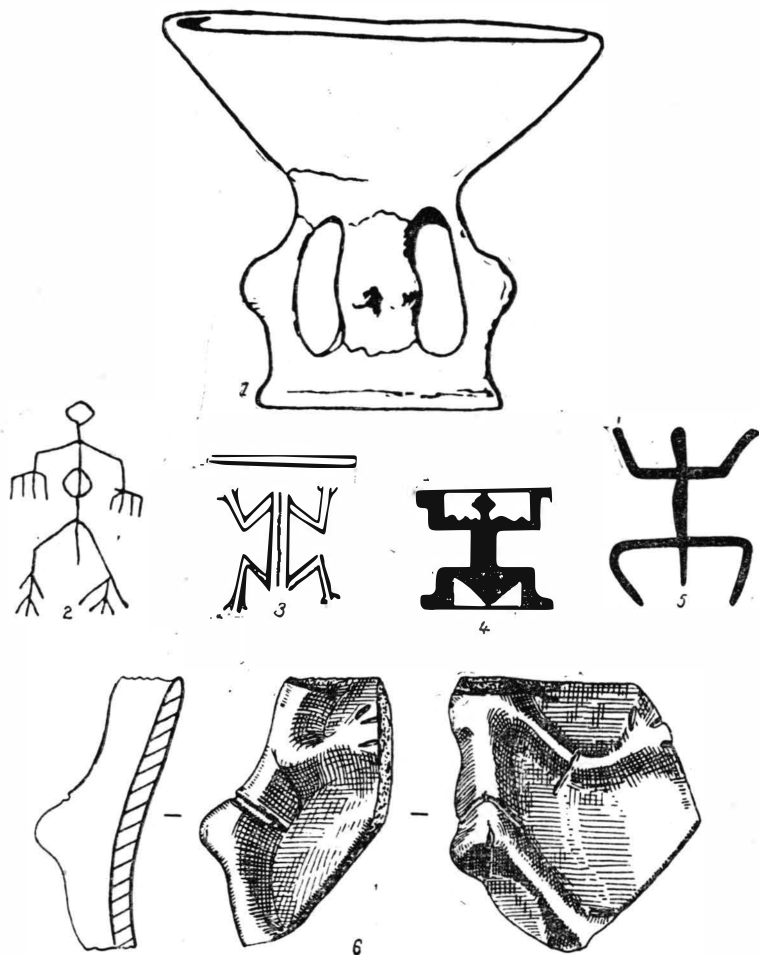

Fig. 4. — Ceramică neolitică dunăreană și orientală. 1, Luka-Vrublevețkaia (Podolia), ceramică Tripolie A ; 2, Nová Ves (Boemia), ceramică liniară Šarka ; 3, Praga-Podbaba (Boemia), ceramică punctată veche ; 4, Tall-i-Bakun A (Iran), ceramică pictată ; 5, Tépé-Giyan V (Iran), ceramică pictată ; 6, Barleben (Saxonia), ceramică liniară veche.

de pe fragmentul de la Bîrlălești apare însă izolată, ca de obicei pe ceramica neolitică dunăreană (fig. 4/3).

Al doilea fragment ceramic de la Bîrlălești (fig. 3/1) [26] aparține unui *pithos* cu gura îngustată și umărul ușor bombat. Pastă grosolană

[26] Colecția Prof. G. Coman de la școala din Murgeni.

dură. Arderea brună-negrie cu puncte cărămizii, atît în ruptură cît şi la suprafaţă. Decor în barbotină cu dungi verticale regulate, formînd caneluri plate. Gura înaltă este însă netezită. La baza gurii, un brîu de alveole adîncite în peretele vasului.

Deasupra curburii umărului, o figurină feminină este aplicată cu faţa pe peretele vasului. Regiunea gluteală dezvoltată, corpul plat, gîtul înalt şi picioarele alipite şi terminate într-un singur vîrf alungit redau tipul generic al figurinelor din plastica cucuteniană.

Spre deosebire de figurinele libere din plastică redate fără braţe, figurina aplicată are şi braţele subţiri, scurte şi arcuite în sus, ca două nervuri în relief fără digitaţie. Gîtul lung, uşor prismatic şi mai gros decît torsul, se termină printr-o porţiune lărgită de formă poligonală, a cărei parte superioară a fost iniţial modelată mai proeminent în dreptul brîului alveolar, dar în cursul timpului a fost retezată plat printr-o tăietură de unealtă ascuţită. Din cauza caracterului ei proeminent, regiunea gluteală are de asemeni suprafaţa ruptă din vechime prin lucrările agricole. Extremitatea picioarelor prezintă o ruptură superficială. Ruptura neregulată a regiunii gluteale lasă aproape intact traseul liniei despărţitoare marcată gros şi adînc, prelungită apoi printr-o incizie subţire şi superficială între coapse.

O figură feminină analoagă, cu braţele înălţate şi picioarele alipite, modelată în relief şi aplicată de asemeni cu faţa pe peretele vasului, este aceea descoperită pe fragmentul precucutenian din aşezarea de la Traian (Dealul Fîntînilor) [27]. Spre deosebire de figura de la Traian, terminată cu un cap mic între braţele înălţate, figura de la Bîrlăleşti are gîtul lung şi capul sau creştetul lăţit în formă poligonală.

Forma capului nu poate fi explicată decît prin raportarea ei la figurinele din plastica de mari dimensiuni de la Truşeşti, care au creştetul sau mai exact capul modelat în formă de cupă. Atît cuplul de figurine plasat deasupra faţadei de altar sau capelă [28], cît şi figurinele descoperite izolate sau cîte două în preajma altarelor din locuinţe (fig. 3/2 —4)[29] prezintă o gradaţie tipologică în modelarea recipientului : cupă înaltă şi evazată (fig. 3/2), cupă joasă şi evazată (fig. 3/3), sau cupă joasă, cilindrică şi masivă (fig. 3/4). Creştetul figurii de la Bîrlăleşti are forma cupelor evazate şi structura cupelor masive ale figurinelor de la Truşeşti. Fragmentul de la Bîrlăleşti reprezintă imaginea feminină cu capul în formă de vas sau cu vasul pe cap.

Drăguşeni (r. Săveni). Din aşezarea ,,Ostrov'' provine un fragment de umăr uşor bombat de la un vas de dimensiuni mai mari, în pastă bună roşie şi cu decor adîncit pe suprafaţa lustruită brun-deschis (fig. 2/2) [30].

Fragmentul poartă o proeminenţă-toartă modelată în formă de figurină feminină, perforată în cruce prin găuri circulare. Gaura transversală (orizontală) delimitează membrele (braţele şi picioarele) prinse perpendicular pe suprafaţa vasului. Capul nu este modelat, ci înlocuit prin-

---

[27] H. Dumitrescu, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 57, fig. 12 ; VIII, 1957, 1—4, p. 60, fig. 1.

[28] M. Petrescu-Dîmboviţa, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 13—14, fig. 2 ; idem, în *PZ*, XLI, 1963, p. 180, fig. 8.

[29] A. C. Florescu-M. Florescu, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 83, fig. 2—3.

[30] Muzeul raional din Săveni.

tr-un mic vîrf, ca la proeminențele plate sau torțile orizontale cu carenă frontală verticală ale ceramicii cucuteniene[31]. Modelarea figurinei accentuează de fapt numai regiunea gluteală.

Pe ceramica neolitică, toarta de vas în formă de figurină feminină întreagă este cunoscută pînă acum, în afară de ceramica cucuteniană[32], numai pe ceramica culturilor balcanice Karanovo III și Vinča. Toarta cilindrică cu buton terminal discoidal de pe ceramica culturii sud-balcanice Karanovo III este modelată uneori în formă de figurină feminină. La Jasa-Tepe I (Plovdiv) și Graf Ignatiev ea își păstrează forma de toartă cu două atașe[33]. La Gorni Pasarel, forma evoluată a torții antropomorfe prezintă o față umană modelată deasupra butonului discoidal, iar patru atașe puternice, corespunzătoare membrelor figurinei, dau corpului un aspect zoomorf[34].

Tipul de toartă cu buton discoidal pe ceramica Vinča explică figurina feminină aplicată ca toartă-mîner pe un fragment din așezarea cu ceramică Starčevo și Vinča de la Jablanica (Serbia)[35]. Pe un fragment de amforă cu barbotină din așezarea Vinča de la Hrtkovci-Gomolava (Voivodina) apare o toartă în formă de figurină antropomorfă întreagă redată din față[36].

Toarta cilindrică de tip Karanovo III, dar cu butonul în formă de vîrf mic, reapare pe ceramica gumelnițeană din stratul Karanovo VI[37]. Torți asemănătoare, cu tija masivă și buton mic în formă de vîrf, dar perforate prin găuri rotunde, se întîlnesc pe ceramica Vinča-Turdaș de la Turdaș și pe ceramica Vinča-Pločnik de la Obrež-Beletinci (Voivodina)[38] și par evoluate spontan din proeminențe ușor cornute. Această formă de toartă de pe ceramica Vinča se difuzeză sporadic și pe ceramica liniară, după cum arată toarta stilizată de la Mouchnice (Moravia)[39].

Prin corpul masiv, vîrful mic și perforarea circulară, toarta de la Drăgușeni-Ostrov se apropie de această formă tipică de toartă a ceramicii Vinča, modelată însă antropomorf.

Trușești. Funcția tectonică a decorului antropomorf plastic pe ceraimca culturii Cucuteni-Tripolie comportă și adaptarea figurinei feminine ca suport de vas. Această funcție dublă este clar definită de seria tipologică a modalităților de aplicare a figurilor umane pe vasele neolitice cu suport scund sau înalt. Suportul gumelnițean scund ca un pi-

---

[31] H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, pl. 7/1 ; 8/5 ; 9/2.

[32] H. Dumitrescu, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 74.

[33] P. Detew, *op. cit.*, col. 4, fig. 5 și 7.

[34] N. Petkov, *Животински декоративен елемент в енеолитната керамика от Горни Пасарел*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 291, fig. 1*a*—*b* (asociată cu fragmente ceramice gumelnițene).

[35] M. M. Vasits, *op. cit.*, p. 55, fig. 118 mijloc.

[36] Š. Nadj, *Заштитно ископавање на Гомолави код Хртковаца*, în *RVM*, 9, 1960, p. 115, pl. IV/4.

[37] G. I. Georgiev, *Kulturgruppen der Jungstein- und Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen (Prague 1959)*, Praga, 1961, pl. XXIII/5.

[38] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXX/8—10 ; B. Brukner, *Праисторијско насеље на потесу Белетинци код Обрежа*, în *RVM*, 11, 1962, p. 118, pl. VI/7 și XIII/3.

[39] A. Benešová, *Sídliště lidu s volutovou keramikou v Mouchncích na Moravě*, în *AR*, X, 1958, 1. p. 10, fig. 3/1 și 12/1.

cior de la Vidra este decorat cu o față umană în relief[40], care are un rol striat decorativ, deși trebuie remarcat că piciorul este prevăzut cu doi cepi laterali rupți, a căror legătură cu motivul antropomorf nu poate fi precizată. Fața umană, care decorează partea superioară a suportului tripolian de la Luka-Vrublevețkaia, este completată cu brațele înălțate pentru sprijinirea cupei suportului[41]. Această prefigurare a cariatidei este înlocuită cu tipul clasic al cupelor cu suport scund sau înalt și format de o grupă de figurine fixate între cupa și baza suportului. Figurinele au căpătat astfel și o funcție structurală de cariatide. Adaptate la funcția de cariatidă, figurinele feminine sînt de obicei orientate cu spatele în afară. Pînă în prezent se cunoșteau numai vasele cu suport antrompomorf tripoliene timpurii de la Luka-Vrublevețkaia (Podolia) (fig. 4/1)[42], iar pentru ceramica cucuteniană de stil A2 numai vasul cu suport antropomorf de la Frumușica (Piatra Neamț)[43].

Două figurine, descoperite în săpăturile de la Trușești (fig. 2/3–4)[44], aparțin sigur la două vase cu suport antropomorf de tip Tripolie A. Figurinele păstrează la ambele extremități urma atașelor. Planul lățit și înclinat al atașei superioare de la una din figurine (fig. 2/3) indică profilul evazat al cupei suportului. Una dintre figurine este completă (fig. 2/3), cealaltă este despicată longitudinal (fig. 2/4).

Cele două figurine sînt modelate masiv, ca figurinele cariatide de la Luka-Vrublevețkaia. Spre deosebire de figurinele de la Luka-Vrublevețkaia și Frumușica, figurinele de la Trușești sînt singurele care prezintă la baza corpului, deasupra centurii pelviene, cei doi lobi laterali corespunzători șoldurilor, ca la figurinele din plastica Cucuteni A și B[45]. Partea superioară plată, regiunea gluteală dezvoltată și coapsele groase și alipite, reproduc de asemeni tipul clasic al figurinelor feminine din plastica cucuteniană. Fața anterioară (interioară) este evident netedă. Incizia despărțitoare a coapselor este indicată numai pe fața dorsală (exterioară) și coboară puțin sub regiunea gluteală (fig. 2/3). Figurinele sînt pictate în stil tricrom clasic : pe fața anterioară ele sînt acoperite numai de fondul alb de pictură, iar pe fața exterioară cu benzi unghiulare albe în chenar negru separate prin benzi brune hașurate.

Figurinele cariatide de la Trușești au forma de torso ca acelea de la Luka-Vrublevețkaia, în timp ce cariatidele de la Frumușica redau figurine feminine cu brațele înălțate și înlănțuite.

La vasele cu suport antropomorf de la Luka-Vrublevețkaia și Truseşti figurinele sînt prinse numai de cupa și baza suporului, pe cînd la vasul de la Frumușica figurinele sînt legate și între ele în dreptul șoldurilor.

Astfel, grupa de figurine cariatide la Luka-Vrublevețkaia și Trușești formează un suport ajurat de tip scund și larg, cu un singur șir de deschi-

---

40 D. V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 24/1–25/1.

41 S. N. Bibikov, *op. cit.*, fig. 7 și 55*a*.

42 *Ibidem*, p. 132 și urm., fig. 55*z*.

43 C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 123, fig. de la p. 77 și pl. XXVII/249.

44 Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, Inv. Nr. II–2893 și 2957.

45 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 31–34.

zături ovale între figurine. Grupul de cariatide de la Frumușica determină un tip de suport înalt și larg, de profil dublu arcuit și ajurat prin trei rînduri de deschizături între figurine.

Adaptarea figurinei feminine la funcția de cariatidă la vasele cu suport antropomorf este caracteristică ceramicii cucuteniene[46]. În schimb, figurile din decorul în relief se integrează reprezentărilor antropomorfe din ornamentația ceramicii neolitice sud-est-europene și orientale.

Imaginea schematică de la Trușești în poziție „chircită cu ax vertical" și cu brațele înălțate (fig. 1/1) se întîlnește pe ceramica pictată neolitică din Orient, la Tépé-Giyan V (Iran) (fig. 4/5)[47]. Imaginea schematică incizată pe ceramica dunăreană de la Nová Ves (Boemia) (fig. 4/2)[48] prezintă poziția chircită și axul vertical, dar are brațele îndoite în jos.

Figura „feminină chircită" de la Bîrlălești (fig.1/2) are poziția picioarelor puternic flexionată, ca la imaginile incizate pe ceramica punctată (înțepată) de la Praga-Podbaba (Boemia) (fig. 4/3)[49]. Prelungirea unghiulară a corpului între picioarele chircite caracterizează imaginile feminine pictate pe ceramica iraniană la Tall-i-Bakun (fig. 4/4)[50]. Stilul naturalist al figurii de la Bîrlălești se întîlnește și pe ceramica de tip Starčevo la Sarvaš (Slavonia)[51] și contrastează cu stilul geometrizat al decorului antropomorf incizat pe ceramica dunăreană.

Repartiția acestei teme pe ceramica Cucuteni A2 nu este întîmplătoare. Reprezentările timpurii de pe ceramica liniară sînt succedate de acelea mai tîrzii de pe ceramica punctată[52], contemporană cu ceramica veche Lengyel și Cucuteni A[53]. Transpunerea temei în plastica decorativă poate fi spontană pe ceramica cucuteniană. De fapt ea caracterizează decorul antropomorf al ceramicii Starčevo-Criș și Vinča-Turdaș și se difuzează de asemeni în aria ceramicii liniare de pe Dunărea superioară, la Barleben (Saxonia) (fig. 4/6)[54].

---

[46] Piciorul de la Vidra decorat cu o față umană și prevăzut cu doi cepi laterali (D.V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 24/1—25/1) postulează, prin analogie cu suportul de la Luka-Vrublevețkaia decorat cu fața și brațele cariatidei (S. N. Bibikov, *op. cit.*, fig. 7 și 55*a*), existența vaselor cu suport antropomorf și pentru ceramica gumelnițeană. Trebuie să se țină seama și de descoperirile de statuete feminine cu vas pe cap la Trușești (fig. 3/2—4), Gumelnița și Căscioarele (Muzeul național de antichități), care aparțin însă plasticii neolitice și constituie totodată încă una din trăsăturile comune culturii cucuteniene și gumelnițene. Aceste statuete reprezintă tema „divinității purtind vasul", ale cărei modalități in plastica carpato-balcanică sint multiple (recipientul poate fi o gaură în creștet, sau gura cu buza inferioară proeminentă, sau vasul purtat pe cap, ținut în miini ori sprijinit în poală etc.).

[47] G. Contenau-R. Ghyrshman, *Fouilles du Tépé Giyan*, Paris, 1935, p. 65, pl. 64; H. Quitta, in *Varia Praehistorica*, Leipzig, 1957, p. 56, fig. 16/2.

[48] H. Quitta, *op. cit.*, p. 60, fig. 17/4.

[49] *Ibidem*, p. 71, fig. 17/5 și 18/1.

[50] V. A. Masson, *Средняя Азия и древний Восток*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 214, fig. 36.

[51] H. Quitta, *op. cit.*, p. 66, pl. 6/1.

[52] *Ibidem*, p. 69 și urm., fig. 18; B. Soudský — I. Pavlů, *Interprétation historique de l'ornement linéaire*, în *PA*, LVII, 1, 1966, p. 119 și urm., fig. 19.

[53] H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, in *PZ*, XXXVIII, 3—4, 1960, p. 178 și tabela de la fig. 14; J. Pavúk, *Grab des Želiezovce-Typus in Dvory nad Žitavou*, în *SlovArch*, XII, 1, 1964, p. 36 și urm., 55 și urm.

[54] H. Lies, *op. cit.*, fig. 1 și pl. 5*a*.

Figura chircită de la Bîrlălești pune problema apariției acestei reprezentări și pe ceramica precucuteniană și protocucuteniană (Cucuteni A1) din Moldova, date fiind conexiunile genetice ale Precucutenianului cu ceramica liniară și cea de la Turdaș. De altfel și cea de a doua imagine în relief de la Bîrlălești (fig. 3/1) își are un prototip pe ceramica precucuteniană de la Traian. În adevăr, unul din vasele cu suport antropomorf de la Luka-Vrublevețkaia[55] prezenta sigur un grup de figurine redate din spate și cu picioarele depărtate, ca și imaginile de la Barleben și Jablanica.

Figurina feminină „în picioare și cu brațele înălțate" de la Bîrlălești (fig. 3/1) reproduce de asemeni imaginile redate în această atitudine atît în decorul reliefat al ceramicii Starčevo-Criș[56] și Vinča-Turdaș[57], cît și în decorul în relief al ceramicii liniare dunărene[58]. Însă reprezentarea figurii feminine cu creștetul în formă de vas este întrodusă în decorul ceramicii prin reproducerea directă a unei teme din plastica Cucuteni A (fig. 3/2—4).

„Norma dorsală" a redării feminine pe vasul cucutenian de la Bîrlălești își are un prototip pe vasul precucutenian de la Traian, dar această modalitate tematică se întîlnește și pe ceramica liniară dunăreană. Imaginea feminină de pe fragmentul ceramic de la Barleben (fig. 4/6), redată din spate în atitudinea chircită, sintetizează, ca și cariatida suportului de la Luka-Vrublevețkaia, modelarea dorsală și poziția chircită a celor două imagini feminine de pe ceramica de la Bîrlălești (fig. 1/2; 3/1).

Raportarea imaginii chincite de pe vasul tripolian de la Jukovțî la factura imaginilor chircite de pe ceramica Criș[59] este exactă, dar asemănarea dintre ele este întîmplătoare. Redarea identică a poziției picioarelor constituie un procedeu rudimentar și spontan în cele două culturi atît de distanțate în timp. Decorul antropomorf în relief al ceramicii Vinča-Turdaș este sigur preluat de pe ceramica Starčevo-Criș, deoarece în aria balcanică de formare a culturii Vinča există un contact nemijlocit cu cultura Starčevo[60]. Imaginile chircite în relief pe ceramica culturii Karanovo III[61] asigură continuitatea acestor figuri între ceramica Starčevo și Vinča. Însă reprezentările antropomorfe pe ceramica culturii Cucuteni-Tripolie se opresc la orizontul cultural Vinča-Turdaș și al ceramicii bandate dunărene.

Elementele de decor geometric incizat caracteristice ceramicii precucuteniene se cristalizează începînd cu ceramica de aspect Zănești (Traian-Dealul Viei) și se găsesc identice la baza complexului ceramic de la Turdaș[62]. Elementele decorului plastic de factură Criș pură, cum sînt alveolele cu conținutul răsfrînt, descoperite în complexul ceramicii pre-

---

[55] S. N. Bibikov, *op. cit.*, fig. 54*a* și pl. 41*a*.
[56] I. Kutzián, *op. cit.*, pl. LIX/1.
[57] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI/14,16.
[58] R. A. Maier, *op cit.*, fig. 8; H. Quitta, în *Varia Praehistorica*, p. 59—60, fig. 17/6.
[59] H. Dumitrescu, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 39, fig. 5/1.
[60] V. Milojčič, *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke Festschrift 1947*, Mainz, 1950, p. 109, 112.
[61] P. Detew, *op. cit.*, col. 2,4, fig. 2; G. Georgiev, *The Azmak mound in Southern Bulgaria*, în *Antiquity*, XXXIX, 1965, p. 8, pl. VI*d*.
[62] H. Dumitrescu, în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 60, fig. 3—4.

cuculeniene din fazele Larga-Jijia[63] şi Traian[64] sînt evident de tradiţie Criş. Unele elemente de aspect Criş, cum sînt gropiţele săpate în pasta peretului sau bobiţele sferice aplicate pe toată suprafaţa vasului fără barbotină, se întîlnesc pe ceramica de la Turdaş, ca şi pe ceramica Cucuteni A[65]. Transmisiunea lor de pe ceramica Criş pe ceramica precucuteniană şi apoi cucuteniană nu s-a putut face decît prin intermediul ceramicii liniare cu capete de note[66], a cărei difuziune în Moldova se intercalează între cele două niveluri de cultură, Criş şi Precucuteni[67].

De asemenea, elementele tipice de factură Starčevo-Criş depistate în nivelul cel mai timpuriu al ceramicii liniare dunărene sînt considerate ca fiind transmise în momentul contactului dintre culturile Starčevo-Criş şi Vinča[68]. Trebuie observat că şi decorul antropomorf incizat sau în relief al ceramicii liniare dunărene manifestă legături directe cu ceramica culturilor Vinča şi Tisa[69]. Poziţia ,,picioarelor lungi şi rectilinii'' ale figurii chircite de la Barleben (fig. 4/6) este identică ca la imaginile de pe ceramica de la Turdaş[70].

În fine, norma dorsală a reprezentărilor feminine chircite sau în picioare n-a fost încă descoperită pe ceramica Starčevo-Criş. Apariţia ei pe ceramica balcanică Karanovo III şi Vinča indică acelaşi moment de contact între culturile Starčevo şi Vinča. La fel, poziţia genunchilor proeminenţi pe suprafaţa peretelui la figurile chircite de pe vasul cucutenian de la Truşeşti se regăseşte pe vasul de tip Starčevo de la Vinča[71] şi pe ceramica grosolană de tip Vinča de la Hrtkovci-Gomolava[72].

REPRÉSENTATIONS ANTHROPOMORPHES DANS LE DÉCOR DE LA CÉRAMIQUE DE STYLE CUCUTENI A

RÉSUMÉ

Quelques fragments céramiques, inédits ou découverts récemment, complètent le répertoire du décor anthropomorphe de la céramique de style Cucuteni A2 de la Moldavie.

Un fragment de *Truşeşti* (Botoşani) présente une image accroupie avec le corps prolongé par un axe vertical (fig. 1/1), comme dans les ima-

---

[63] A. D. Alexandrescu, *О второй фазе докукутенской культуры*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 24, 30, fig. III.

[64] H. Dumitrescu, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 57, fig. 11 ; A. C. Florescu, *Săpăturile de la Andrieşeni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 121, fig. 3/9.

[65] I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XX/1 ; XLII/2 ; XLIX/5 ; LI/18 ; M. Roska, *op. cit.*, pl. CXIV/20. Decor frecvent pe ceramica cucuteniană de la Truşeşti (Muzeul de Istorie a Moldovei din Iaşi).

[66] Decor de tip Criş s-a descoperit în ceramica liniară de la Traian-Dealul Fîntînilor şi în ceramica precucuteniană de la Traian-Dealul Viei (Muzeul naţional de antichităţi).

[67] Vl. Dumitrescu, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 56 şi urm ; H. Quitta, în *PZ*, XXXVIII, 3—4, 1960, p. 180.

[68] H. Quitta, *op. cit.*, 167, 179, 187, fig. 9.

[69] *Ibidem*, p. 171 şi urm., fig. 11—13.

[70] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXVI/19 şi CL/22.

[71] I. Kutzián, *op. cit.*, pl. LXII/2.

[72] Š. Nadj, *op. cit.*, p. 115, pl. IV/3.

ges schématiques de la céramique incisée danubienne (fig. 4/2) ou de la céramique peinte orientale (fig. 4/5).

Deux figurines féminines de Truşeşti (fig. 2/3—4), identiques aux figurines de la plastique de type Cucuteni A, mais modelées seulement sur la face dorsale, présentent aux extrémités les traces de l'attachement aux vases à support anthropomorphe du type prétripolien (fig. 4/1).

Une figure féminine accroupie, mais aux bras repliés en bas, est modelée en style naturaliste sur un fragment de *Bîrlăleşti* (Bîrlad) (fig. 1/2 ; 2/1). La partie inférieure du corps a la forme triangulaire comme chez les images peintes sur la céramique orientale (fig. 4/4) et la position des pieds est complètement accroupie comme pour les images incisées sur la céramique danubienne (fig. 4/3).

Sur un autre fragment de Bîrlăleşti, une figure féminine vue de dos est représentée debout et aux bras levés (fig. 3/1). La tête élargie en forme de chapiteau reproduit la forme en coupe de la tête des figurines de grandes dimensions de la plastique de Truşeşti (fig. 3/2—4). On rencontre la norme dorsale de la représentation féminine sur la céramique précucuténienne et sur la céramique rubanée danubienne (fig. 4/6).

Une anse de vase de *Drăguşeni* (Slăveni) est modelée en forme de figurine féminine vue de dos (fig. 2/2), comme les anses de la céramique balkanique de type Karanovo III ou Vinča.

Il faut chercher l'origine du décor anthropomorphe sur la céramique cucuténienne dans l'ornementation de la céramique de type Vinča-Turdaş et peut-être de la céramique linéaire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique de type Cucuteni A2 : 1, Truşeşti-Ţuguieta (Botoşani) ; 2, Bîrlăleşti-Foişor (Bîrlad).

Fig. 2. — Céramique Cucuteni A2 : 1, Bîrlăleşti-Foişor (Bîrlad) ; 2, Drăguşeni-Ostrov (Săveni) ; 3—4, Truşeşti-Ţuguieta (Botoşani).

Fig. 3. — Céramique et plastique Cucuteni A2 : 1, Bîrlăleşti-Foişor (Bîrlad) ; 2—4, Truşeşti-Ţuguieta (Botoşani).

Fig. 4. — Céramique néolithique danubienne et orientale : 1, Louka-Vroublevietskaïa (Podolie), céramique Tripolie A ; 2, Nová Ves (Bohême), céramique linéaire de type Šarka ; 3, Prague-Podbaba (Bohême), céramique pointillée ancienne ; 4, céramique peinte de Tall-i-Bakun A (Iran) ; 5, céramique peinte de Tépé-Giyan V (Iran) ; 6, Barleben (Saxonie), céramique linéaire ancienne.

THEMISTIOS DESPRE SCYTHIA MINOR

DE

ION BARNEA

Apariția în ultimul timp a unei noi ediții cuprinzînd 19 dintre cuvîntările retorului Themistios (circa 317—388 e.n.)[1], ne oferă prilejul să ne ocupăm mai îndeaproape de cuvîntarea a X-a (*Or.* X : 'Επὶ τῆς εἰρήνης Οὐάλεντι), în care oratorul grec preamărește pe împăratul Valens pentru pacea încheiată cu Athanaric în vara sau cel mai tîrziu la începutul toamnei anului 369, în urma primului război purtat cu goții la Dunărea de jos (367—369). Cuvîntarea a fost ținută la începutul anului 370, în fața senatului și în prezența lui Valens, după întoarcerea acestuia la Constantinopol, în iarna anilor 369 — 370 [2]. În ciuda tonului ei puternic retoric, cuvîntarea despre pace adresată lui Valens cuprinde unele informații deosebit de importante privind istoria provinciei Scythia Minor în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n. Aceste informații dobîndesc o însemnătate și mai mare dacă avem în vedere că Themistios a fost martor ocular al celor povestite, ca trimis al senatului de la Constantinopol, în anii 368—369[3]. În istoriografia românească cel dintîi a atras atenția asupra cuvîntării a X-a a lui Themistios, N. Iorga, care a și reprodus în original o parte din ea[4]. În general însă, știrile păstrate la Themistios despre provincia Scythia

---

[1] Themistii *orationes*, ed. G. Downey, vol. I. Leipzig, Teubner, 1965, XXV + 339 p. Rec. G. Ch. Hansen, în *Gnomon*, 38, 1966, Heft 7, p. 662—666. Despre viața și opera lui Themistios a se vedea : W. von Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, II, 2, 6. Aufl., München, 1924, p. 1004—1009; W. Stegemann, *Themistios*, în *RE*, 2, Reihe, V, 1934, col. 1642—1680 și Albin Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, 2. Aufl., Bern-München, 1963, p. 929.

[2] H. Scholze, *De temporibus librorum Themistii*, Göttingen, 1911, p. 38 și după el W. von Christ, *op. cit.*, p. 1009, nota 3; W. Stegemann, *op cit.*, col. 1660 ș. a. admit că Themistios a ținut cuvîntarea despre pace la sfîrșitul lunii ianuarie sau februarie 370. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, III*; *Die Völkerbewegung an den unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Wien-Leipzig, 1928, p. 55, nota 4, pornind de la constatarea că Valens se afla încă la Marcianopolis la 31 ianuarie 370, crede că această cuvîntare a fost ținută cel mai de vreme în luna februarie a aceluiași an.

[3] Themistii *or.*, X, 132 d, p. 201, r. 21 și îndeosebi 136 d, *ed. cit.*, p. 207, r. 21—22 : ἐρῶ δὲ οὐκ ἀκοὴν ἀλλοτρίαν, ἀλλ' ὧν αὐτὸς γέγονα θεατής.

[4] N. Iorga, *Explicația monumentului de la Adamclisi*, în *ARMSI*, seria III, t. XVII, 1935, p. 206—214. Textul e reprodus după edițiile din Paris 1684, Θεμιστίου λόγοι λγ', p. 132 — 141 și Dindorf, 1832, p. 157—168, cu schimbarea punctuației, „adesea absurdă".

Minor, în perioada respectivă de timp, sînt puţin cunoscute la noi, de unde şi necesitatea de a stărui în chip special asupra lor [5].

Încercînd o grupare a principalelor informaţii despre Scythia Minor din cuvîntarea a X-a a lui Themistios, e de observat că unele se referă la pacea din 369 şi la condiţiile ei. Altele scot în evidenţă abuzurile comandanţilor militari, dezorganizarea armatei de la frontieră şi a apărării *limes*-ului scitic, tot mai mult ameninţat de barbari, înainte de poposirea lui Valens la Dunăre, iar o a treia categorie amintesc despre refacerea fortăreţelor şi despre alte diferite construcţii cu caracter militar şi civil. O atenţie specială se acordă construirii ,,din temelie'' de către Valens a unei fortăreţe de pe malul drept al Dunării. O problemă încă nerezolvată pare aceea a ''trofeului'' (τρόπαιον) menţionat de Themistios.

Referitor la primul război al lui Valens cu goţii şi la pacea încheiată între împăratul roman şi Athanaric, regele vizigoţilor (thervingilor), în corabie, pe Dunăre, la *Noviodunum*, informaţiile istoricului Ammianus Marcellinus (XXVII, 5) sînt fără îndoială cele mai precise şi mai amănunţite [6]. Themistios, trimis de senatul constantinopolitan ca să stăruie pe lîngă Valens pentru încheierea păcii, se arată un pacifist convins, dar un adept al păcii înarmate şi în acelaşi timp stăpînit de sentimente profund umane, deşi, datorită faptului că era ,,roman'' şi aparţinea vîrfurilor clasei exploatatoare, el are o atitudine dispreţuitoare faţă de ,,barbari''. Oratorul lui Valens socoteşte un ,,lucru bun'' pregătirea de război şi trecerea Dunării de două ori (în vara anilor 367 şi 369) împotriva goţilor, care au fost urmăriţi în adîncul teritoriului din stînga fluviului. ,,Dar deşi aceste fapte de arme sînt demne de respect, pline de vitejie şi cunoscute pentru foarte puţini dintre împăraţii cîndva existenţi, totuşi eu cînd mă gîndesc la ziua aceea, al cărei martor ocular am fost'',— se exprimă în continuare Themistios, — '' atunci acea navă unică (ἡ μία ναῦς), pe care împăratul a încheiat tratatul de pace, mi se pare mai bună decît podul de vase pe care Xerxes a trecut cu armata Helespontul, iar vasul remorcat (ὁλκάς) care a răspîndit pacea, mai bun decît podul care a transportat războiul de pe un mal pe celălalt al Dunării'' [7]. Mai departe este înfăţişată mulţimea jalnică a goţilor, de ale cărei rugăminţi pentru pace ,,s-ar fi înduplecat cineva chiar mai tare decît diamantul'' [8]. Împăratul a respins multe solii ale barbarilor, dar

---

[5] În afară de cuvîntările păstrate, lui Themistios i se mai atribuie o serie de cuvîntări pierdute, printre care şi *Orationes Istrienses ad Valentem habitae*, datînd din vara anului 369, în care e firesc să fi existat alte ştiri despre provincia dintre Dunăre şi Marea Neagră. W. Stegemann, *op. cit.*, col. 1668. Velizar Velkov, *Сведенията на Темистий за Тракия*, în *Izvestiia-Institut*, XIX (*Сборник. Г. Кацаров*), 1955, p. 245—260, se ocupă de ştirile lui Themistios privind întreaga Tracie, locul principal deţinîndu-l cele despre Scythia Minor. Unele aspecte asupra cărora se insistă în acest studiu, nu vor mai fi repetate aici.

[6] Ammianus greşeşte totuşi cînd fixează Constantiniana Daphne pe malul drept al Dunării şi cînd îl pune pe Athanaric în legătură cu greuthungii, nu cu thervingii. Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 45 şi L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*, 2, München, 1941, p. 232, nota 1. Cu privire la acelaşi război, a se vedea şi Zosimus, *Historiae*, IV, 10, 11. Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 310—312 şi A. Nagl, *Valens*, în *RE*, A, 2, 1948, col. 2106—2110.

[7] Themistii *or*, X, 132, c—d, *ed. cit.*, p. 201, r. 10—21.

[8] *Ibidem*, p. 201—202. Goţii sînt numiţi ,,sciţi'' (Σκύθαι). La fel Eunapius, *Fragm.* 37 şi Zosimus, *Historiae*, IV, 10.

în cele din urmă a cedat stăruințelor senatului și alor lui Themistios, a cărui concepție adînc filantropică, influențată de creștinism, se rezumă în expresia: „mai aproape de Dumnezeu sînt cei care salvează viețile decît cei care le ridică” [9]. Aceeași concepție care nu se întîlnește în filozofia antică, despre rolul universal al imperiului, este exprimată de filozoful și retorul grec păgîn Themistios, sub altă formă, în aceeași cuvîntare. După el Cirus poate fi socotit un „filopersan” (φιλοπέρσης), nu un filantrop”, Alexandru cel Mare un filomacedonean” (φιλομακέδων),iar Augustus un „filoroman” (φιλορώμαιος). Însă cel care vrea să fie un adevărat împărat, trebuie să vegheze la fericirea tuturor, să fie un „filantrop” (φιλάνθρωπος)[10].

Valens cu greu a cedat stăruințelor pentru pace. Themistios își amintește că odinioară Scamandru, rîul troian, personificat de Homer, îl împiedicase pe Ahile cel înfuriat împotriva troienilor, năucindu-l pe tînăr cu spuma și valurile lui (Iliada, XXI, 233 și urm.). Istrul însă, împotriva voinței lui, era supus la război prin podul aruncat deasupra apelor, la Noviodunum, după precizarea lui Ammianus Marcellinus (XXVII, 5). Pacea era încredințată viitorului. Corăbiile se legănau ancorate în curentul fluviului ca într-un debarcader și ai fi crezut că sînt prinse în ancore ca în niște rădăcini. Împăratul se afla pe corabie, aproape de mal, nevoind să coboare, iar goții se revărsau ca o turmă nesfîrșită pe mal, implorînd pacea [11]. Continuînd referirile sale la literatura vechilor eleni, care, ca și filozofia și istoria strămoșilor săi, îi erau atît de familiare, Themistios avînd în minte acest ultim tablou la care asistase, îl socotește pe Valens mai fericit decît Agamemnon (Iliada, III 182), pentru că în jurul lui roiau nu numai trupele proprii, ci și mulțimea fără număr a goților, pe care în cele din urmă îi ierta, acordîndu-le pace. De asemenea, în cuvîntarea sa de laudă exagerată, retorul grec îl găsește pe Valens superior lui Xerxes, care cu prilejul luptei navale cu grecii de lîngă Salamina „nu era nici măcar un spectator curajos, ci ședea sub un baldachin de aur, umbrit de acoperiș, semn mai curînd al moliciunii, decît al bogăției”. Împăratul roman chiar în timpul tratativelor de pace a dat dovadă de o tărie pe care n-au avut-o goții în timp de război. Stînd în corabie pe soare, cînd acesta era mai dogoritor, de dimineața pînă către seară, Valens „a repurtat împotriva sa însuși o victorie și mai demnă de admirat, la care nimeni n-a mai fost părtaș, nici general, nici comandant mai mic sau soldat” [12].

Încheierea păcii cu Athanaric n-a avut loc, așa cum ar apărea din această ultimă relatare, chiar în plină vara anului 369, deoarece a doua campanie de urmărire a goților în stînga Dunării a început după data de 5 iulie a aceluiași an, fiind urmată de trimiteri de soli și de tratative de pace nu prea ușoare. Totuși Themistios ne încredințează că importantul eveniment s-a petrcut pe o zi călduroasă, care ar putea fi amînată cel mai tîrziu în luna septembrie 369 [13]. Vorbind despre condițiile păcii,

[9] Themistii, *op. cit.*, 133 b, p. 202, r. 11 : . . . μᾶλλον θεῷ παραπλήσιοι τῶν ἀναιρούντων οἱ σῴζοντες.

[10] *Ibidem*, 132 b—c, p. 201, r. 1—9. Cf. Vlad. Valdenberg, *Discours politiques de Thémistius dans leur rapport avec l'antiquité*, în *Byzantion*, I, 1924, p. 565.

[11] *Ibidem*, p. 202, r. 12—p. 203, r. 2.

[12] *Ibidem*, 133 d-134 b, p. 203, r. 3—21.

[13] C. Patsch, *op. cit.*, p. 54; L. Schmidt, *op. cit.*, p. 231—233.

Ammianus Marcellinus este cît se poate de laconic, dîndu-ne în schimb informaţia pe care n-o găsim în altă parte, că Valens „a primit ostateci" [14]. Zosimos, după afirmarea cu caracter general, că „s-a încheiat un tratat de pace care nu dezonorează demnitatea romană", precizează că „romanii, voind să aibă siguranţa de mai înainte, nu le-au mai îngăduit barbarilor sub nici un chip şi nicicînd să treacă frontiera romană"[15]. În schimb Themistios, deşi pe acelaşi ton retoric, ne oferă o serie de amănunte deosebit de preţioase despre condiţiile înjositoare ale tratatelor de pace de mai înainte, cu biruri în bani şi în natură plătite barbarilor, în opoziţie cu condiţiile onorabile ale păcii din anul 369, cu goţii. Informaţiile lui despre pacea lui Valens coincid în liniile lor mari cu cele ale istoricului Zosimos (IV, 11). În traducere ele sună astfel:

„Era o privelişte de necrezut şi care nu s-a mai întîmplat de multă vreme, ca să-i vezi pe romani dînd şi nu cumpărînd pacea. Nimeni n-a văzut numărîndu-se aur barbarilor, nici atîţia şi atîţia talanţi de argint, nici corăbii pline de vestminte, nici cele pe care le înduram mai înainte noi cei care rămîneam pe loc, avînd parte de o linişte mai grea decît invaziile, prin birul anual pe care-l suportam, de a cărui realitate nu ne ruşinăm, dar de la al cărui nume ne abţinem. Împăratul deşi este foarte darnic, însă de data aceasta nu s-a ruşinat să fie socotit foarte zgîrcit. El a suspendat obişnuita alocaţie anuală în alimente (σιτηρέσιον) şi în loc de atîţia care erau acceptaţi mai înainte, a îngăduit numai unuia singur să slujească în ceea ce priveşte limba, ca nefiind nevoie de mai mult pentru relaţiile dintre goţi şi romani. Astfel prin toate mijloacele s-a străduit să facă cunoscut, el însuşi neiubind pacea, dar fiind îngăduitor faţă de barbari, că nici tîrgurile, nici pieţele, pe care înainte de pace aveau voie să le facă oriunde ar fi voit, acum nu le-a mai lăsat să aibă libertate. Deşi exista un cîştig comun pentru ambele neamuri din schimbul reciproc al mărfurilor necesare, numai două oraşe din cele construite de-a lungul fluviului le-a organizat ca tîrguri (ἐμπόρια). Acesta era pe de o parte semn al faptului că impune toate barbarilor la încheierea tratatului de pace, pe de alta prevederea ca răufăcătorii să se ascundă mai puţin, interzicîndu-li-se amestecul în anumite locuri" [16].

Din relatarea lui Themistios se poate vedea ce grea povară morală şi materială constituia pentru înseşi vîrfurile societăţii romane sistemul răscumpărării păcii, care nu era altceva decît un tribut anual plătit de imperiu „barbarilor" şi sporind proporţional cu pericolul pe care aceştia îl prezentau pentru stat. În astfel de împrejurări desigur că nu mai era imperiul cel care dicta condiţiile păcii, ci dimpotrivă el lua asupră-şi anumite obligaţii faţă de „barbari"[17]. De aceea pacea din 369 îi apare oratorului ce-l lăuda pe Valens ca „o privelişte de necrezut" pentru condiţiile sale, care într-adevăr erau onorabile pentru romani, dat totuşi nu prea grele pentru goţi. Aceştia încetau să mai fie federaţi ai imperiului, pier-

---

[14] Ammianus Marcellinus, XXVII, 5: ... *acceptis obsidibus, Valens Constantinopolim rediit.*

[15] Zosimus, IV, 11, *op. cit.*, p. 186.

[16] Themistii, *or*, X, 135 a—d, p. 205, r. 11—p. 206, r. 12.

[17] Cf. Vasilka Tăpkova-Zaimova, Mihail Vojnov, *La politique de Byzance dans ses rapports avec les „barbares"*, în *Études historiques à l'occasion du XIIe congrès international des sciences historiques-Vienne, août-septembre 1965*, t. II, Sofia, 1965, p. 35.

zînd subsidiile anuale (*annona*) din partea romanilor şi interzicîndu-li-se trecerea Dunării în imperiu. Frontiera Dunării de jos era din nou închisă goţilor. Spre deosebire de trecut, pentru comerţul cu goţii erau fixate pe frontieră numai două cetăţi. Una dintre acestea era, se pare, Constantiniana Daphne, iar cealaltă probabil Noviodunum [18].

Pentru a evidenţia mai mult meritele lui Valens în reorganizarea *limes*-ului scitic, Themistios prezintă pe scurt, dar plastic, starea de dezorganizare şi decădere a armatei romane de la frontieră, înainte de poposirea împăratului pe teritoriul Dobrogei. „Mai înainte", se exprimă oratorul paflagonian, „din cauza indiferenţei faţă de gărzi (αἱ φρουραί), duşmanii, se încredinţaseră despre acestea că sînt nedotate atît în timp de război, cît şi în timp de pace, văzîndu-i pe soldaţi nu numai fără arme, dar pe mulţi dintre ei chiar fără haine, decăzuţi şi sufleteşte şi trupeşte. Căpeteniile gărzilor şi comandanţii lor erau mai curînd negustori şi vînzători de sclavi, care aveau ca preocupaţie să cumpere şi să vîndă cît mai multe lucruri. Numărul paznicilor îl micşorau, ca să le rămînă cîştig salariul celor care lipseau, iar fortăreţele se dărăpănaseră, fiind goale de oameni şi de arme. Văzînd aceste lucruri, nu fără motiv gîndeau că ei înşişi sînt mai buni decît soldaţii care porneau la luptă contra duşmanului, părîndu-li-se pînă atunci că războiul deschis este ruşinos, ei ocupîndu-se în siguranţă cu furtul. Ei se împrăştiau peste tot de-a lungul malului nu numai cîte unul şi doi, ci în grupe mai mici şi mai mari, fiind de acum tîlhari, nu soldaţi (λῃσταὶ δῆθεν, οὐ στρατιῶται), denumind prăzile furturi" [19].

Îndată după prezentarea sumară a acestei crude realităţi, Themistios revine brusc: „Dar acum de sus pînă la mare ai crede că se întinde un zid de oţel şi acest lagăr, astfel întărit, este plin de fortăreţe, arme şi soldaţi" [20]. Asemenea lucrări cu caracter militar mai fuseseră amintite în aceeaşi cuvîntare imediat înaintea celor de mai sus, după descrierea momentului încheierii păcii şi a condiţiilor acesteia. Atunci ele fuseseră puse în legătură cu neîncrederea pe care o prezentau în faţa împăratului „barbarii" cu care abia încheiase tratatul de pace şi împotriva cărora a luat pe loc măsurile necesare de întărire a apărării frontierei. Cunoscîndu-le firea înşelătoare şi uşurinţa necredinţei, Valens „a clădit unele fortăreţe din nou, pe altele în curs de distrugere le-a înălţat, iar altora le-a adăugat ceea ce le lipsea: înălţime unde aceasta era mai mică, grosime unde era nevoie, apă din belşug unde ea lipsea, depozite de alimente pretutindeni şi porturi la marea vecină, soldaţi potrivit cu registrele şi paznici al căror număr este acelaşi cu cel din liste, arme, săgeţi şi maşini de război, toate examinate pînă la cea mai de pe urmă" [21].

---

[18] C. Patsch, *op. cit.*, p. 53. Bazîndu-se pe descoperirea unui mare număr de plumburi sigilare cu caracter comercial din secolul al IV-lea e. n., la Pârjoaia (Sucidava ?), r. Adamclisi, P. Diaconu, *Urme vechi creştine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 81, 1963, 5—6, p. 548—550, presupune că în această aşezare romană se afla unul din cele două puncte prin care goţii puteau face comerţ cu romanii, în urma tratatului de pace încheiat în anul 369.

[19] Themistii, *or.*, X, 136 a—c, p. 206, r. 23—p. 207, r. 17. A se vedea pentru acelaşi fel de a se purta al comandanţilor militari romani, cîţiva ani mai tîrziu, după pătrunderea masivă a goţilor în imperiu (376), Amm. Marcellinus, XXXI, 4.

[20] *Ibidem*, 136 c—d, p. 207, r. 17—19.

[21] *Ibidem*, 135 d—136 a, p. 206, r. 12—23.

Anumite măsuri în acelaşi sens, cu privire la cetăţile de pe cursul inferior al Dunării şi în special pentru dotarea acestora cu proviziile necesare, luase Valens prin noul prefect al pretoriului, Auxonius, chiar înainte de începerea primului război cu goţii (Zosimus, IV, 10). De data aceasta însă lucrările căpătau o amploare mult mai mare şi se executau chiar în prezenţa împăratului. Dintre toate aceste opere de refacere a fortăreţelor de pe *limes*-ul dobrogean, Themistios descrie mai amănunţit una, despre care vorbeşte ,,nu din auzite'', ci la care a fost martor ocular [22]. După ce descrie ţinutul mărginit de bălţile Dunării, bîntuit de atacurile pe neaşteptate ale ,,barbarilor'', şi limba de pămînt terminată printr-un promontoriu, pe care a fost zidită cetatea, el arată greutăţile de construcţie şi o serie de amănunte în legătură cu lipsa de materiale, încheind cu unele referiri la antichitatea elenă :

,,Cunoaşteţi fără îndoială aceasta toţi cîţi aţi fost prin ţinutul acela, care este cel mai frumos din Scythia supusă imperiului, dar cel mai puţin sigur faţă de barbari. Fluviul care-l străbate nu este curat, ci amestecat, cu pămînt, iar mlaştinile formează un golf pătrunzînd adînc în uscat, care nu este nici navigabil, nici accesibil cu picioarele. Acest ţinut servea pînă acum ca bază pentru atacurile duşmanilor, care sub pretextul păcii ce ne lega de ei, neîndrăznind să atace cu armată compactă şi pe faţă, se dedau la furtişaguri şi răutăţi cu ajutorul luntrilor cu un singur rînd de vîsle (μονήρες πλοῖον) şi stînd la pîndă în jurul grindurilor din bălţi, cădeau pe neaşteptate asupra localnicilor. Grănicerii noştri aflaţi la distanţă unul de altul, în măsura în care luau cunoştinţă de atacuri, alergau şi pătrundeau cît puteau în spre fluviu, dar urmărirea devenea cu neputinţă, mlaştina nepermiţîndu-le să mai înainteze nici pe apă nici pe jos. Acest lucru nu mai era de suportat, fiind jefuiţi sub ochii noştri, fără să putem să-i pedepsim pe răufăcători. Dar împăratul s-a dovedit nu numai îndemînatec faţă de natura terenului, ci descoperind în acel loc o limbă mică de pămînt înaintînd în regiunea mlăştinoasă şi terminîndu-se cu un mal înalt, de unde se putea vedea tot ţinutul înconjurător, a construit din nou o fortăreaţă, urmărind zidurile de apărare ce abia se mai distingeau. Temelia acestora o pusese vreunul dintre împăraţii de mai înainte, pentru avantajul terenului, dar a renunţat din cauza greutăţilor de construcţie. Căci cine n-ar fi de aceeaşi părere cu cei care au părăsit ca nerealizabil proiectul într-un loc unde în apropiere nu se găseşte cu uşurinţă nici piatră (λίθος), nici cărămidă (πλίνθος ὀπτή) [23], nici var (κονία), ci toate trebuie să fie transportate cale de atîtea şi atîtea stadii, cu mii de animale de povară (ὑποζύγια)? Dar împăratul a întrecut talentul de care Amphion a dat dovadă la construriea zidurilor de apărare ale Thebei [24]. Ai fi zis că pietrele şi cărămida veneau de la sine şi că zidul se înălţa fără meşteri (τέκτονες) [25] şi fără zidari (λιθολόγοι) [26]. Atît de mare era ascultarea soldaţilor şi uşurarea greutăţilor ! Împărţind grija la toţi şi nelăsînd nici o parte a armatei să fie împovărată peste putere, ci împărţind sarcina lucrului în

[22] V. mai sus, nota 3.

[23] Cf. A. K. Orlandos, Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων, Atena, 1955–56, p. 73, 84 şi 85.

[24] Odiseea, XI, 262.

[25] Cf. A. K. Orlandos, *op. cit.*, p. 36–37 ş. a. (v. index, s. v.).

[26] *Ibidem*, p. 81–82.

porţiuni mici, nu l-a lăsat pe nimeni să simtă greutatea, făcîndu-i pe toţi părtaşi şi în primul rînd pe el însuşi mai mult. Iar dacă mă credeţi, nici camerierii, nici paznicii de casă nu stăteau de o parte; chiar şi aceia aduceau o anumită măsură de ceramică sfărîmată (κέραμος συντετριμμένος)[27]. Mai înainte eu îl admiram pe Demostene al lui Alkiphron pentru zidul de apărare al Sphacteriei, că s-a folosit de soldaţi atît de ascultători, încît din lipsă de vase, aduceau argila pe spate, împletindu-şi mîinile înapoi şi că aceştia erau mai mult vîslaşi (ἐρέτης) decît infanterişti greu înarmaţi (ὁπλίτης), construind sub ameninţarea iernii o coamă de zid, nu un zid întreg de apărare [28]. Acolo unde comandanţii mici şi mari nu se dădeau înapoi, cum s-ar fi purtat cineva după merit, decît precum educatorul, tot aşa şi cei educaţi" [29].

Cu toate amănuntele descrierii, Themistios nu dă şi numele cetăţii construite de Valens. Cunoscuta inscripţie din acelaşi timp, descoperită la Hisarlîc (Gîrliciu), r. Hîrşova, unde se presupune că exita localitatea antică *Cius*, pare să confirme spusele lui Themistios. Ea aminteşte despre înălţarea din temelii, în timpul lui Valens, a unei fortificaţii (*burgus*), cu mîna (prin truda) soldaţilor săi prea devotaţi din legiunea comitatensă *Prima Flavia Gemina*, „după înfrîngerea goţilor". Lucrarea s-a făcut cu purtarea de grijă a tribunului Marcian şi a comandantului local (*praepositus*) Ursicinus, din porunca lui Flavius Stercorius, comandantul militar-al provinciei (*dux*) [30]. Configuraţia terenului pe care se află ruinele presupusei cetăţi *Cius* şi regiunea înconjurătoare coincid cu descrierea retorului grec. Potrivit obiceiului, constructorii (*tektones* şi *lithologoi*) se pare că erau militari. Populaţia civilă locală era obligată, între altele, să se ocupe de transportul materialelor de construcţie necesare. În ceea ce priveşte durata de timp în care a fost construită fortăreaţa, nu există vreo indicaţie nici la Themistios, nici în textul inscripţiei de la Gîrliciu. Din faptul că întreaga lume militară şi civilă din împrejurimi a fost mobilizată în acest scop, se poate deduce însă că lucrarea a fost executată destul de repede, poate în cîteva luni [31].

Izvoarele scrise menţionează încă două fortăreţe, ce după numele pe care-l poartă, par să fi fost construite tot în timpul lui Valens. Prima e *Gratiana*, unde-şi aveau garnizoana *milites primi Gratianenses*, socotită o interpolare mai tîrzie în *Notitia Dignitatum* (Or.XXXIX, 27) [32] şi numită astfel după Gratian, nepotul şi coaugustul lui Valens în Occident (375—383). A doua se numeşte *Valentiniana*, probabil după numele lui Valentinian I, tatăl lui Gratian şi fratele lui Valens şi e menţionată de istoricul

---

[27] Ceramica sfărîmată era amestecată cu mortar, ajutînd la consolidarea acestuia.

[28] Thucydides, *Războiul peloponesiac*, IV, 4 (trad. N. I. Barbu), Bucureşti, 1966, p. 380.

[29] Themistii *or.*, X, 136 d—138 b, p. 207, r. 22—p. 210, r. 4.

[30] *CIL*, III, 6159 = 7494 = Dessau, *ILS*, 770: [*D* (*ominus*) *n*(*oster*) *invictissimus princeps, Fl*(*avius*) *Valens victor maximus triumfator* [*semper Augustus, in fidem recepto rege Athan*]*arico, victis superatisque Gothis,* [*ingruente item in victorias illa*]*s tempore feliciter quinquennaliorum* [*hunc burgum a fundamentis*] *ob defensionem reipublicae extruxit* [*labore ... devotissi*]*morum militum suorum Primanorum* [*et ... commisor*]*um cure Marciani trib* (*uni*) *et Ursicini p*(*rae*)-*p*(*ositi*) *semp*(*er*) *vestri,* [*ordinante Fl* (*avio*) *Ste*]*rcorio viro clarissimo, duce.* A se vedea observaţii suplimentare asupra acestei inscripţii la A. Nagl, *op. cit.*, col. 2110.

[31] V. Velkov, *op. cit.*, p. 257; idem, *La construction en Thrace à l'époque du Bas-Empire* (*d'après les écrits*), în *Archeologia*, X, Wroclaw, 1958. p. 131.

[32] V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906, p. 41—42.

Procopios printre cetățile de pe țărmul Pontului Euxin, la nord de Tomis sau între această cetate și Callatis [33]. Tot din timpul lui Valens sînt doi stîlpi miliari, descoperiți unul la Miriștea (fost Edilchioi), rn. Negru Vodă [34], iar celălalt în apropiere de Rasova [35], arătînd că sub același împărat au fost reparate și drumurile provinciei. O inscripție metrică latină din secolul IV e.n., descoperită la *Dineia*, azi Vojvoda, în NE Bulgariei și care probabil provine de la *Odessos* (Varna), vorbește despre repararea mai multor porturi și a fost pusă în legătură de asemenea cu informația de mai sus (p. 567), din cuvîntarea despre pace a lui Themistios [36].

După relatarea despre încheierea păcii și despre reorganizarea *limes*-ului scitic, oratorul care-l lăuda pe Valens, trecînd chiar sub tăcere unele merite ale înaintașilor acestui împărat, caută să-i liniștească pe senatori și o dată cu ei pe toți supușii, asigurîndu-i despre situația bună de la frontiera dunăreană, care însă, din nefericire pentru imperiu, avea să dureze numai cîțiva ani : „Și acum domnește pacea aproape la toate frontierele, domnește pregătirea de război. Căci știe împăratul că aceia sînt cei mai de încredere, care sînt cei mai bine pregătiți de război. Geme malul de fortărețe, fortărețele de soldați, soldații de arme, iar armele de strălucire și de siguranță. Desmățul a fost alungat din rîndurile militarilor, luîndu-i locul belșugul de cele necesare. De aceea soldații nu mai sînt siliți să se războiască cu supușii în locul barbarilor, de la care se abțineau din cauza tratatelor de pace, și nici să-i jefuiască pe țărani din cauza lipsei. Nu știu cum teama și îndrăzneala s-au întors pentru soldați după rînduiala obișnuită : acum îi disprețuiesc pe barbari și se tem de țărani. Mustrarea din partea țăranilor este pentru ei mai de temut decît năvălirea a mii de goți. Astfel atît de dinafară cît și de dinăuntru pacea stăpînește peste noi, iar asupra dușmanilor teama de arme și asupra soldaților teama de legi” [37]. Drept încheiere a constatărilor de mai sus, Themistios adaugă următoarele considerații : „Și a înălțat (Valens) un trofeu (τρόπαιον) al acestei victorii făcut nu din piatră, nici din bronz sau din aur și fixat într-un singur loc, ci implîntat în inimile tuturor barbarilor și romanilor. Și pe acest trofeu l-a înălțat împăratul nu cu o mulțime de ucideri și răni, nici cu mormane de nespus de morți, ci numai cu grija continuă și cu energia sa” [38].

Acest ultim pasaj a dat naștere la două interpretări diferite. N. Iorga admite că Themistios se referă nu numai la un simplu „trofeu-simbol”, pe care Valens l-a înălțat „în fața lumii barbare” prin activitatea sa pe teritoriul Sciției Minor, între anii 368—369 și prin pacea încheiată cu Athanaric, ci la un „trofeu material”, care ar fi monumentul triumfal

---

[33] Procopius, *De aedificiis*, IV, 11. Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 312. V. Velkov, *Ein Beitrag zum Aufenthalt des Kaisers Theodosius I. in der Provinz Skythien im Jahre 386 im Lichte neuer Erkenntnisse*, în *Eunomia*, V, 2, Praga 1961, p. 57, caută *Valentiniana* pe drumul dintre *Tropaem Traiani* și *Noviodunum*.

[34] *CIL*, III, 12. 518.

[35] *CIL*, III, 13. 755.

[36] V. Velkov, *La construction en Thrace ...*, *op cit.*, p. 130 ; V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. XXV.

[37] Themistii *or...* X, 138 b—d, p. 210, r. 5—22.

[38] ...καὶ τρόπαιον ἔστηκε ταύτης τῆς νίκης οὐκ ἐκ λίθου πεποιημένον οὐδὲ χαλκοῦν ἢ χρυσοῦν πεπηγὸς ἐφ' ἑνὸς χωρίου, ἀλλ' ἅπασι μὲν βαρβάροις, ἅπασι δὲ Ῥωμαίοις ἐνδιαιτώμενον. καὶ τοῦτο ἀνέστησε βασιλεὺς οὐ πλήθει φόνων καὶ τραυμάτων οὐδὲ σωροῖς νεκρῶν ἀδιηγήτων, ἀλλὰ μόνῃ τῇ προσεδρίᾳ καὶ τῇ καρτερίᾳ. *Ibidem*, 138 d—139 a, p. 211, r. 2—8. Cf. *ibidem*, 130 d, p. 198, r. 15—17.

de la Adamclisi [39]. În schimb, J. Guey susţine că în textul citat mai sus este vorba despre un simplu „trofeu moral”, adevăratul trofeu ridicat de împăratul roman fiind nu trofeul lui Traian de la Adamclisi, ci fortăreaţa construită sub ochii lui Valens pe malul drept al Dunării, mai jos de Hîrşova, foarte probabil cetatea *Cius* [40].

Este adevărat că nimeni nu se mai gîndeşte astăzi să atribuie lui Valens monumentul triumfal de la Adamclisi. Însă contextul în care apare informaţia lui Themistios despre „trofeul” simbolic al lui Valens se pare că nu exclude, ci chiar presupune existenţa materială a unui adevărat „trofeu”, nu a unei cetăţi sau a unei alte construcţii, care să poată fi luat ca atare. Modul figurat de exprimare al oratorului grec, folosit mai înainte şi apoi cu puţin după aceea, în textul aceleaşi cuvîntări, ne dă dreptul să presupunem că a existat în realitate şi un trofeu material. Imediat înaintea referirii la trofeu, Themistios se exprimă astfel: „Pe goţi de romani îi desparte nu un fluviu, o mlaştină sau nişte ziduri întărite. Pe acestea cineva le-ar putea străpunge, străbate şi trece pe deasupra. Ceea ce-i desparte pe goţi de romani este teama peste care nimeni n-a trecut vreodată, cînd are credinţa că este mai slab” [41].

Toată lumea cunoaşte că pe goţi de romani îi despărţea nu numai Dunărea cu bălţile ei, ci şi un lanţ întreg de fortificaţii, ca să nu mai vorbim de flota care circula în susul şi în josul apei şi despre care Themistios însuşi ne-a lăsat unele informaţii preţioase. „Teama” care era mai presus de aceste obstacole materiale, nu exclude existenţa lor. Ea are faţă de ele aceeaşi însemnătate pe care o poate avea „trofeul moral” faţă de cel material.

La fel şi mai departe cu cîteva rînduri, în cuprinsul aceleiaşi cuvîntări: „(Goţii) n-au fost înfrînţi cu trupurile sau cu armele, cu care şi cei mai buni sînt adesea întrecuţi de cei mai răi, ci cu mintea, cu inteligenţa şi cu convingerea că ei sînt mult inferiori” [42]. Ca şi mai înainte, aici se arată superioritatea valorilor morale faţă de cele materiale. Înfrîngerea morală suferită de goţi nu exclude pe cea fizică. Dovadă despre existenţa acesteia de pe urmă este faptul că însuşi Themistios vorbeşte în continuare despre eventuala învinuire adusă de către goţi comandanţilor lor pentru că au pierdut bătălia, din cauza greşelilor de tactică militară, şi despre faptul că au fost înfrînţi (fizic, nu moral), „de două ori în fiecare an” [43]. Pentru acelaşi motiv, desigur al victoriei fizice asupra goţilor, Valens a fost supranumit *Gothicus maximus* [44], titlu confirmat şi de Themistios [45]. Dar acest lucru nu-l împiedica pe filozoful „filantrop” şi strălucitul orator să conteste existenţa vreunor jertfe omeneşti de o parte şi de alta a celor

[39] N. Iorga, *op. cit.*, şi îndeosebi p. 206—207; idem, *Histoire des Roumains*, II, Bucarest, 1937, p. 76—77. Tot lui Valens înclină să-i atribuie trofeul de la Adamclisi, S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 372—378; idem, *Nuovi documenti relativi al trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, în *Annali della R. Scuola Normale Superioare di Pisa*, serie II, vol. II, 1933, p. 369—375.

[40] J. Guey, *Le „Tropaeum Trajani” est-il l'œuvre de l'empereur Valens?*, în *Revue des études anciennes*, t. XL, 1938, p. 387—398.

[41] Themistii *or.*, X, 138 d, p. 210, r.21— p. 211, r. 2.

[42] *Ibidem*, 139 b, p. 211, r. 18—21.

[43] *Ibidem*, 139 b—c, p. 211, r. 21— p. 212, r. 6

[44] *CIL*, VI, 1175 = 31250 = Dessau, 771. Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 55 şi A. Nagl, *op. cit.*, col. 2109—2110.

[45] Themistii, *or.*, X, 140, C, p. 213, r. 14.

două tabere și să-și încheie cuvîntarea cu următoarea sentință care era în același timp un sfat, arătîndu-l pe Valens ca un adevărat împărat, fără să conteste că el era și un bun strateg : „distrugerea dușmanilor este o laudă a strategiei, iar fericirea supușilor una a împărăției” [46]. La rîndul lor, Ammianus Marcellinus (XXVII, 5) și Zosimos (IV, 11) vorbesc mai clar decît Themistios despre existența unor lupte între romani și goți dincolo de Dunăre, în campaniile din anii 367 și 369 [47].

Existența unor lupte presupune pe cea a unor jertfe omenești și chiar ridicarea unui monument triumfal, care în orice caz nu poate fi cel de la Adamclisi. De aceea, pornind de la informația alegorică a lui Themistios despre existența unui „trofeu”, cu toată rezerva cuvenită, din lipsa unor deovezi mai precise, nu excludem posibilitatea ca tocmai acesta să fi fost monumentul de la care provin cele cinci blocuri cu inscripție în limba latină, cunoscute pînă în ultimul timp ca găsite în apropierea orașului Babadag. Despre patru din ele, publicate mai de mult [48], s-a constatat de curînd că fuseseră găsite în apropiere de *Salsovia* [49]. Al cincilea fragment din aceeași inscripție s-a descoperit la Congaz, între Babadag și Tulcea [50]. Textul celor cinci fragmente de inscripții cuprinde mai multe nume romane (*Titinus*, *Valentinus*, *Ursicinus*, *Ianuarius*, *Ursinus*, *Concordius* ș.a.), cîteva nume orientale (*Abbas*, *Barsumes*, *Barsames* ș.a.) și numele unui geto-dac localnic sau colonist carp, din secolele III-IV, *Dicebalus*. Toți, erau militari, unii dintre ei avînd diferite grade în armată (*bisexarchi*, *exarchi*, *circitores*), iar alții fiind simpli soldați (*castriciani și equites*). Lespezile cu inscripții fuseseră folosite ca parament la un edificiu comemorativ, cel mai probabil un monument în genul mausoleului de la Adamclisi, înălțat undeva între Congaz și Mahmudia, în cinstea soldaților căzuți în cursul unor lupte despre care nu știm nimic precis. Pe baza fragmentelor păstrate s-a observat că la aceste lupte au luat parte cel puțin trei corpuri de trupă din regiunea respectivă. Două dintre ele vor fi fost detașamentul (*vexillatio*) din legiunea I Iovia, menționat de cunoscuta inscripție de la Salsovia [51] și noua unitate ce purta numele lui Constantius II, cu sediul în aceeași localitate (*milites quinti Constantiani*) [52]. Nu trebuie pierdut de asemenea din vedere că în apropiere se afla *Aegyssus*, unde cantona

---

[46] *Ibidem*, 141 c, p. 214, r. 21—22.

[47] L. Schmidt, *op. cit.*, p. 232, afirmă că nici Themistios nici Zosimos nu știu ceva despre vreo luptă ce ar fi avut loc între romani și goți. Totuși, deși goții evitau lupta deschisă, Themistios afirmă că ei au fost înfrînți (v. mai sus), iar Zosimos (IV, 11) știe că romanii au trecut fluviul, i-au urmărit pe barbarii ascunși și au omorît pe mulți dintre ei (πολλοῦ δὲ πλήθους τοῦτον τὸν τρόπον ἀπολουμένου), ceea ce de asemenea presupune existența unor lupte cu morți de o parte și de alta. Oricăror îndoieli le pune capăt Ammianus Marcellinus (XXVI, 5) : „..*continuatis itineribus* (în stînga Dunării, după trecerea fluviului, pe la *Noviodunum*) *longius agentes Gruthungos bellicosam gentem adgressus est : postque leviora certamina Athanaricum ea tempestate judicem potentissimum, ausum resistere cum manu quam sibi crediderit abundare, extremorum metu coegit in fugam* ...” Cf. A. Nagl, *op. cit.*, col. 2108—2109.

[48] *CIL*, III, 14, 214, 24 ; Gr. Tocilescu, *Fouilles* ..., p. 209, nr. 35.

[49] Emilia Doruțiu, *Precizări topografice despre unele inscripții dobrogene*, în *SCIV*, 15, 1964. 1, p. 133—134.

[50] P. Nicorescu, *Bisexarchus, un grad necunoscut în armata pre-bizantină*, în *ARMSI*, seria III, t. XIX, 1937, p. 211—219.

[51] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 27 și urm.

[52] *Notitia Dignitatum*, XXXIX, 27.

un alt detaşament al legiunii I Iovia. Pină la descoperirea de noi elemente şi a locului exact unde se înălţa monumentul comemorativ, nu se poate precizia dacă el trebuie pus în legătură cu vreuna din bătăliile lui Constanţiu II sau mai curînd ale lui Valens împotriva goţilor [53]. Informaţia lui Themistios constituie în orice caz o preţioasă mărturie în favoarea ultimului dintre cei doi împăraţi.

Faptul că Ammianus Marcellinus şi Zosimos nu amintesc nimic despre ,,trofeul'' menţionat de Themistios, nu trebuie să ne mire, pentru că nici unul dintre aceşti trei scriitori nu ne dă informaţii complete despre activitatea lui Valens pe pămîntul Dobrogei între anii 367—369. E de citat ca exemplu cazul relatat numai de istoricul Sozomenos, al vizitei făcute de împăratul arian prin anii 368—369 la Tomis, unde a căutat să impună credinţa sa localnicilor, întîmpinînd pentru aceasta opoziţia lor în frunte cu episcopul ortodox Bretanion (Vetranio) [54]. De aceea, atît cu privire la problema trofeului, cît şi la altele legate de staţionarea împăratului Valens pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor, rămîne în sarcina viitoarelor descoperiri arheologice să confirme, pe cît va fi cu putinţă, informaţiile izvoarelor literare şi să împlinească lipsurile lor.

THEMISTIOS SUR LA SCYTHIA MINOR

RÉSUMÉ

On analyse les passages du Xe discours (*Or.* X Ἐπὶ τῆς εἰρήνης Οὐάλεντι) du rhéteur Themistios, qui se réfèrent à la province de la Scythia Minor. Malgré son ton rhétorique, le discours comprend certaines données importantes concernant la paix conclue entre Valens et Athanaric (369) et la province de la Scythia Minor. Ces informations ont une importance encore plus grande si l'on tient compte du fait que Themistios fut témoin oculaire des événements , en tant qu'envoyé du sénat à Constantinople, pendant les années 368—369.

Certaines des données du Xe discours de Themistios concernent la paix de 369 et ses conditions ; d'autres mettent en évidence les abus des commandants militaires, la désorganisation de l'armée à la frontière et à la défense du *limes* scythique au moment de l'arrivée de Valens au Bas-Danube, tandis que les données de la troisième catégorie mentionnent la réféction des forteresses et nomment différentes constructions à caractère militaire et civil du territoire de la Scythia Minor. On accorde une attention toute spéciale à la fondation, par Valens, d'une forteresse située sur la rive droite du Danube, fort probablement la cité de *Cius* (*CIL*, III, 6159 = 7494 = Dessau, *ILS*, 770).

---

[53] S. Lambrino, *Bis exarchus*, în *RIR*, X, 1940, p. 333—339. O inscripţie funerară din secolul al IV-lea, pusă pentru un *circitor* (subofiţer, comandant de rond) *de vixillatione XII [I?] catafractari (orum)*, s-a descoperit la Histria. V. Pârvan, *Histria*. IV, Bucureşti, 1916 (extr. din *ARMSI*, seria II, t. XXXVIII), p. 695—700.

[54] Sozomenos, *Hist. eccl.*, VI, 21, în Migne, *P.G*, t. 67, col. 1341—1345 (= *GCS*, ed.J. Bidez, G. C. Hansen, Berlin, 1960, p. 263).

En ce qui concerne le passage 138 *d* — 139 *a* du discours *Or.* X, l'auteur est d'avis que le contexte dans lequel apparaît l'information de Themistios sur le « trophée » (τρόπαιον) symboliquement élevé par Valens, n'exclut pas l'existence matérielle d'un véritable trophée (N. Iorga), à l'encontre des opinions soutenant qu'il s'agit d'un simple « trophée moral » (J. Guey). La manière figurée de s'exprimer de l'orateur grec, employée avant et après ce passage dans le texte du même discours, permet de supposer qu'un trophée matériel a réellement existé. L'auteur, tout en gardant la réserve due jusqu'à la découverte de nouvelles données archéologiques, n'exclut pas la possibilité que le trophée auquel fait allusion Themistios, soit non pas le monument triomphal d'Adamclissi — qui appartient pour sûr à Trajan — mais le monument dont proviennent les cinq blocs à inscriptions publiées auparavant par Gr. Tocilescu (*CIL*, III, 14214,24), P. Nicorescu et S. Lambrino. Ces blocs à inscriptions faisaient partie du parement d'un édifice commémoratif, probablement un monument dans le genre du mausolée d'Adamclissi, élevé au IVe siècle, quelque part dans les environs de la forteresse de *Salsovia*.

UNELE PROBLEME PRIVIND RĂSPÎNDIREA CULTURII SÎNTANA DE MUREȘ — CERNEAHOV ÎN ROMÂNIA

DE

KURT HOREDT

În ultimii ani au apărut două cărți și un studiu mai mare, care publică materialele și discută problemele culturii Sîntana de Mureș de pe teritoriul României, oferind o privire de ansamblu, aproape exhaustivă, asupra descoperirilor aparținînd acestei culturi, în bazinul carpato-dunărean. Prima dintre ele, cea a lui Gh. Diaconu, prelucrează monografic necropola de la Tîrgșor, cel mai mare cimitir al culturii Cerneahov cercetat pînă în prezent în țara noastră [1]. În cartea despre necropolele din secolul al IV-lea e.n. din Muntenia, B. Mitrea și C. Preda publică rezultatele unor săpături proprii mai mari, completate cu alte materiale funerare identice, cunoscute din Muntenia [2]. Contribuțiile lui I. Ioniță [3] cu privire la cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov tratează descoperirile corespunzătoare din Moldova — ceea ce constituie meritul principal al lucrării — și încearcă să prezinte în mod cuprinzător tipologia culturii, incluzînd aici și celelalte regiuni ale țării, între care și Transilvania [4]. Datorită lucrărilor amintite cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov se prezintă azi ca una dintre cele mai temeinic cercetate și publicate culturi de pe teritoriul României, creîndu-se toate premisele necesare pentru lămurirea multiplelor ei probleme. Chiar dacă tipologia culturii este relativ uniformă și ușor de precizat, interpretarea ei din punct de vedere cronologic, etnic și istoric pune o serie de întrebări a căror rezolvare rămîne încă o sarcină de viitor. Dintre acestea urmează să se trateze aici numai data și consecințele pătrunderii culturii în Transilvania și problema datării „Brazdei lui Novac", a acelei mari fortificații de pămînt ce străbate Cîmpia Românească.

[1] Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965.

[2] B. Mitrea — C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966.

[3] I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș—Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 189—259.

[4] Pentru Transilvania răsăriteană cf. încă Z. Székely, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschicte 1958*, Berlin, 1961, p. 799—804.

Harta de răspîndire a culturii Cerneahov în România arată că așezările și cimitirele ei sînt relativ unitar repartizate în zona extracarpatică (fig. 1) [5] și mai rare în podișul transilvănean, cu excepția aglomerării descoperirilor de-a lungul cursului mijlociu al Mureșului. Atrage atenția, de asemenea, numărul mare al necropolelor și raritatea sau lipsa așezărilor în centrul Transilvaniei, spre deosebire de partea ei răsări-

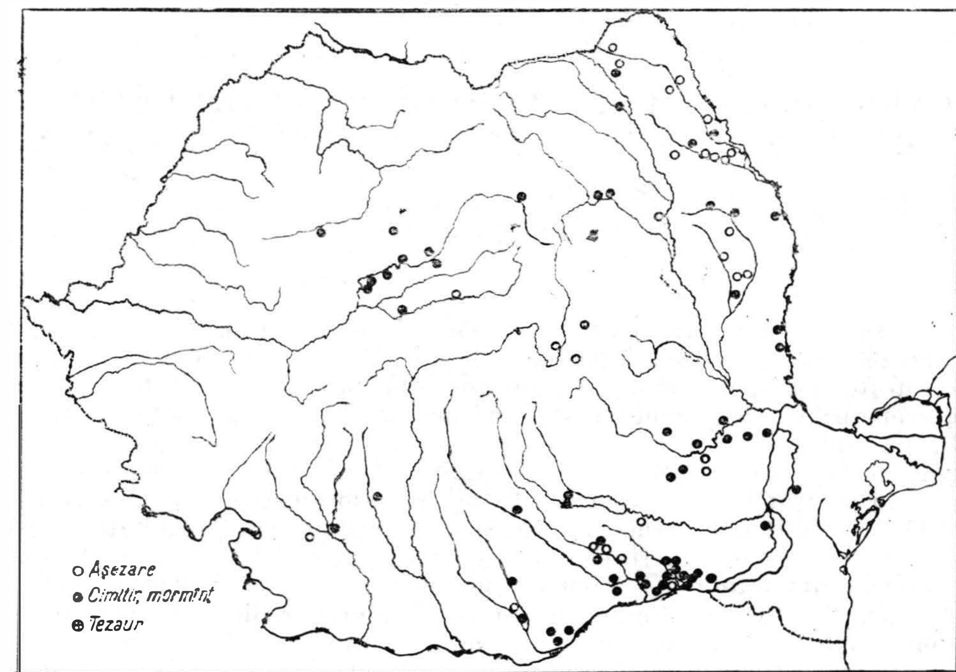

Fig. 1. — Răspîndirea culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul României (după B. Mitrea-C. Preda și I. Ioniță).

teană, care se leagă mai strîns, prin existența unor așezări, de zona din

[5] Ca bază pentru harta de răspîndire a servit cea întocmită de I. Ioniță, *loc. cit.*, p. 192, în care au fost introduse încă 18 puncte cu descoperiri de caracter funerar din Muntenia, după harta lui B. Mitrea și C. Preda, *loc. cit.*, fig. 252. Pentru Transilvania lista, descoperirilor se poate completa cu 8 localități, dintre care una, o fibulă cu semidisc, nu se poate localiza, fiind cunoscută numai ca provenind din „Transilvania"; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 73, fig. 21/2. Celelalte descoperiri au fost făcute mai de mult și în mod izolat, dar aparțin probabil unor inventare funerare și au fost clasificate și ca atare, cu excepția tezaurului de la Valea Strîmbă și a vasului de la Tîrgu Săcuiesc, care s-au atribuit unei așezări. Localitățile sînt următoarele: Cluj, K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 73, fig. 21/1,3; Gheja, raion Luduș, K. Horedt, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 672, fig. 15/6—7; Lechința, raion Luduș, E. Beninger, *Mannus*, XXX, 1938, p. 125, 126, fig. 5; Mediaș, K. Horedt, *Germania*, XXV, 1941, p. 124 pl. 21/2. Ocna Mureș, raion Aiud, idem, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 676, nr. 15. Tîrgu Secuiesc, raion Tîrgu Săcuiesc, V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 584, fig. 439, ca analogie cf. B. Mitrea-C.Preda, *loc. cit.*, p. 270, fig. 95. Valea Strîmbă, raion Gheorgheni, Z. Székely, *FoliaArch*, V, 1945, p. 95—99. Este îndoielnic dacă mormîntul de la Ciumbrud (nr. 61 la I. Ioniță) aparține culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov, în cadrul căreia, în România, nu există analogii pentru toporul de luptă și găleata găsite acolo.

afara Carpaţilor [6]. Faţă de aria integrală a culturii Cerneahov în România, aşa cum este astăzi cunoscută, cimitirul eponim şi mai întîi cercetat de la Sîntana de Mureş are o poziţie periferică, centrul de gravitate al culturii aflîndu-se în afara Carpaţilor [7]. În această situaţie se pune problema raportului cronologic al descoperirilor din Transilvania faţă de cele din zona extracarpatică şi a valabilităţii tezei, în trecut unanim recunoscută, că Transilvania a intrat încă în anul 271 e.n., o dată cu retragerea administraţiei romane din Dacia în zona de stăpînire sau de influenţă a goţilor. După cum s-a amintit, tipologia culturii este slab diferenţiată şi oferă deocamdată puţine posibilităţi pentru o nuanţare cronologică mai fină, deoarece pe teritoriul României e vorba probabil de un interval de timp nedepăşind un secol. Prelucrarea mai atentă a materialelor, acum atît de uşor accesibile, în urma publicării lor, va permite pe viitor să se sesizeze şi alte criterii, de ex. vasele de sticlă, pe baza cărora se pot face unele precizări cronologice mai detaliate. În prezent se pare că în primul rînd cu ajutorul fibulelor cu semidisc este posibil să se dea un răspuns la întrebarea de mai sus.

Încă N. Åberg a sesizat deosebirea tipologică privitoare la piciorul fibulelor cu semidisc, care permitea unele precizări cronologice în sensul că se pot „deosebi două etape de dezvoltare : una mai veche, unde lăţimea maximă a piciorului fibulelor se află de la mijloc în jos şi una mai recentă cu lăţimea maximă deasupra mijlocului. Limita între ele cade în timp pe la 400" [8]. Această constatare şi-a păstrat valabilitatea ei şi astăzi. E.Beninger a încercat apoi o clasificare cronologică mai fină a tipului „fibulelor vizigote" discutînd şi relaţia lor cu cele patru grupe ornamentale şi tehnice pe care le-a stabilit pentru materialele germanice din epoca migraţiilor [9]. Punctul de plecare al argumentării sale îl constituia cimitirul de la Sîntana de Mureş, despre care spune că toate mormintele sale „nu par să mai ajungă pînă în a doua jumătate a secolului IV. Dacă urmăm ştirile istorice putem să fixăm săparea lor între 271 pînă pe la 350" [10]. Sub influenţa izvoarelor istorice care nu sînt însă nicidecum atît de explicite sau lipsesc cu totul pentru Transilvania, s-a admis, încă după publicarea ei, că necropola amintită ar constitui dovada pentru prezenţa goţilor în Transilvania de la retragerea din Dacia pînă la invazia hunilor [11]. O nouă

[6] Prin existenţa unor aşezări în Transilvania răsăriteană, aceasta se leagă mai strîns de teritoriul din afara Carpaţilor, ceea ce confirmă şi în acest caz observaţia ce se poate face şi pentru alte perioade, şi anume, că aria de răspîndire a diferitelor culturi nu se delimitează între Transilvania, Moldova şi Muntenia de-a lungul coamei principale a Carpaţilor, ci abia pe lanţul munţilor vulcanici din interiorul Transilvaniei. Cf. de ex. din timpul orînduirii comunei primitive răspîndirea culturilor Cucuteni — Tripolie — Ariuşd, Monteoru — Ciomortan, Glina III — Schneckenberg, cultura Tei în Ţara Bîrsei etc.

[7] Aceeaşi situaţie există şi în privinţa culturii Blandiana, care a fost sesizată mai întîi, în 1943, în Transilvania şi abia mult după aceea s-a constatat răspîndirea ei mai intensă în Cîmpia Românească. După regulile obişnuite în arheologie cultura Dridu sau balcano-dunăreană trebuie denumită cultura Blandiana, deoarece acestei localităţi îi revine neîndoielnica prioritate cronologică în ceea ce priveşte întîietatea descoperirii; pentru Blandiana, cf. K. Horedt, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 261—289.

[8] N. Åberg, *Die Franken und Westgoten in der Volkerwanderungszeit*, Upsala — Leipzig — Paris, p. 55.

[9] E. Beninger, *Der westgotisch—alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p.15—31.

[10] *Ibidem*, p. 13.

[11] Cf. de ex. încă Şt. Kovács, în *DolgCluj*, III, 1912, p. 341 şi E. Brenner, *BerRGK*, VII, 1912, p. 263.

clasificare şi datare a fibulelor cu semidisc a propus J. Werner în legătură cu inventarul mormîntului de la Kosino (Mezőkászony) [12]. După profesorul münchenez, tipul timpuriu de fibulă, cu lăţimea maximă în partea inferioară a piciorului (Sîntana de Mureş, Valea Strîmbă), datează din a doua jumătate a secolului IV, tipul mai evoluat, ca fibulele de la Untersiebenbrunn şi Laa a.d. Thaya, aparţine primei jumătăţi a secolului V, iar formele cele mai tîrzii cu rame laterale pe capul devenit colţuros, ca la Kosino, trebuie încadrate ,,în a doua jumătate a secolului V, adică deja în deceniile de după prăbuşirea imperiului lui Attila''[13]. Se pare că fără a cunoaşte clasificarea şi datările lui J. Werner, cercetătorii români, care s-au ocupat în ultimul timp cu cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov, au ajuns la o încadrare cronologică identică a formei timpurii a fibulei cu semidisc. Pe baza materialelor de la Tîrgşor Gh. Diaconu constată: ,,Către sfîrşitul secolului al IV-lea e.n. şi poate la începutul celui următor se plasează fibulele cu placă şi disc''[14]. B. Mitrea şi C. Preda menţionează: ,,După cît ne sugerează descoperirile din cadrul culturii Cerneahov, fibulele cu semidisc par să fie cele mai tîrzii''[15], iar I. Ioniţă arată că ,,fibulele cu placă şi semidisc se găsesc în număr mult mai redus şi numai în mormintele mai tîrzii ale culturii Sîntana'' [16]. Prin urmare, în mod unanim fibulele cu semidisc din cadrul culturii Cerneahov în România sînt încadrate în prezent abia în a doua jumătate a secolului IV.

Recent cercetătorul sovietic A. K. Ambroz face următoarele precizări despre datarea fibulei cu disc ,,Fibulele mici cu două ,,plăcuţe'' ale subgrupei I datează din secolul IV e.n. O datare mai precisă deocamdată nu este posibilă. O parte, cele netede şi încrustate pot fi situate, judecînd după complexele din Kerci şi din România, la începutul secolului V, iar cele mari chiar către anul 20 al secolului V'' [17].

În lista anexată acestui studiu s-a renunţat la deosebirea unor subvariante în cadrul celor trei variante principale stabilite de J. Werner. Au fost cuprinse în subvariante doar acele exemplare care sînt ornamentate cu pietre prinse în caboşoane, fără însă ca această subîmpărţire să aibă vreo semnificaţie cronologică. Harta de răspîndire a celor trei tipuri în România permite anumite concluzii interesante (fig. 2).

Repartizarea geografică a celor trei variante corespunde succesiunii lor cronologice şi arată neîndoielnica lor eşalonare de la răsărit spre apus. Pe cînd varianta I apare numai în Muntenia şi în Transilvania, varianta a II-a în schimb se întîlneşte încă în Transilvania, dar continuă spre apus, în Crişana, iar varianta a III-a este atestată numai spre vest de podişul transilvănean [18]. Faţă de varianta I, aria de răspîndire a variantei II şi III indică, în concordanţă cu situaţia istorică, deplasarea purtătorilor acestor tipuri spre apus.

---

[12] J. Werner, în *SlovArch*, VII, 1959, p. 423—424. O nouă descoperire de la Dindeşti o va publica I. Németi în *ActaMN*, IV, 1967.

[13] *Ibidem*, p. 423.

[14] Gh. Diaconu, *loc. cit.*, p. 94.

[15] B. Mitrea — C. Preda, *loc. cit.*, p. 138.

[16] I. Ioniţă, *loc. cit.*, p. 233.

[17] A. K. Ambroz, *Археология СССР*, fasc. D 1—30, Moscova, 1966, p. 77.

[18] Excepţii reprezintă la tipul I numai o fibulă din Banat (nr. 2) şi la grupa a II-a exemplarul de la Roman (nr. 4). În ambele cazuri este vorba însă de anumite trăsături aparte faţă de tipul de bază.

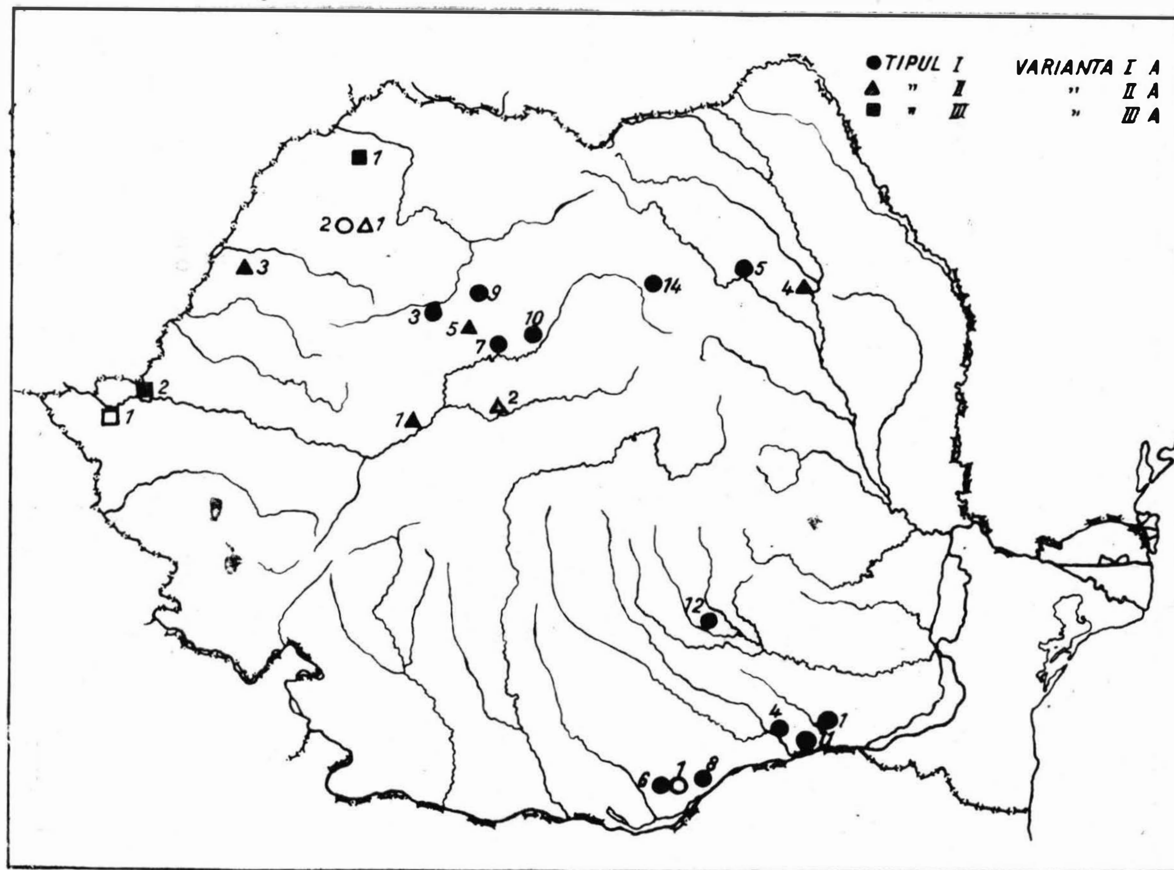

Fig. 2. — Răspîndirea fibulelor cu semidisc în România (numerele localităţilor corespund cu cele din catalogul de descoperire).

Pătrunderea variantei I în Transilvania, în valea Mureşului, s-a făcut exclusiv peste Carpaţii răsăriteni fără să participe la ea şi zona de răspîndire a fibulelor din Muntenia, din preajma Dunării. Direcţia de pătrundere este atestată de exemplarele de la Izvoare şi Valea Strîmbă, care sînt totodată singurele descoperiri ale variantei I din România, ce pot fi datate direct şi în amîndouă cazurile după invazia hunilor la sfîrşitul secolului IV. Cele două fibule din mormîntul 8 de la Izvoare (nr. 5 al catalogului) sînt asociate cu un pahar de sticlă conic cu un picior şi cu pereţi groşi pe care sînt aplicate nervuri alungite ovoidale. Acest tip de pahar apare în inventarul mormîntului de la Kosino şi „aparţine secolului IV tîrziu şi secolului V"[19]. Fibula de la Valea Strîmbă (nr. 14) face parte dintr-un tezaur datat cu monede, a cărui monedă finală este un solidus a lui Gratian[20]. După piesele ce indică zona obligatorie de trecere pentru pătrunderea variantei I, exemplarele din Transilvania ar trebui să dateze de pe la sfîrşitul secolului IV sau în jur de 400. Deoarece în Moldova varianta I încă nu este atestată, iar cele din Transilvania n-au vreo legătură cu Muntenia, teritoriul comun de origine pentru fibulele din amîndouă zonele trebuie căutat mai spre răsărit[21].

În raport cu răspîndirea generală a culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov în România repartizarea variantei I diferă foarte mult.

În zona extracarpatică acest tip apare doar în şapte din cele aproximativ 75 de localităţi, iar în Transilvania în cinci din cele 14 localităţi cu descoperiri Sîntana de Mureş. Deci, în afara Carpaţilor relaţia dintre numărul total al localităţilor cu descoperiri Sîntana de Mureş şi cel al descoperirilor de fibule cu semidisc este abia de 11 : 1, pe cînd în Transilvania creşte la 3 :1. Deosebirea relativă iese şi mai clar în evidenţă dacă se compară nu numărul localităţilor cu fibulele, ci însuşi numărul fibulelor. În cazul acesta rezultă următoarea proporţie :

Varianta	I	I A	II	II A	III	III A
Zona extracarpatică (Muntenia, Moldova)	13	2	1	—	—	—
Zona intracarpatică (Transilvania, Crişana, Banat)	13	4	5	12	3	2

Deoarece fibulele cu semidisc reprezintă o fază tîrzie, probabil cea mai tîrzie în cadrul culturii Sîntana de Mureş din România şi apar relativ cu mult mai frecvent în Transilvania, decît în afara Carpaţilor, întregul complex intracarpatic al culturii, sau cel puţin necropolele, trebuie să fie tîrzii şi să corespundă etapei tîrzii sau finale din afara Carpaţilor. După datarea variantei I, în prezent unanim recunoscută, pătrunderea ei în

[19] J. Werner, *loc. cit.*, p. 423. Un pahar de acelaşi tip a fost găsit în mormîntul nr. 20 de la Independenţa, B. Mitrea—C. Preda, *loc. cit.*, p. 53 şi fig. 134 şi 267, care oferă un indiciu cronologic încă nesesizat pentru sfîrşitul cimitirului şi al culturii respective înMuntenia.

[20] Z. Székely, *loc. cit.*, p. 99.

[21] Deoarece descoperirile puse în legătură cu retragerea vizigoţilor în Caucaland (Pietroasa, Ghiojdu, Crasna, Feldioara, eventual şi Şimleul Silvaniei) au o altă factură, s-ar putea ridica ca ipoteză problema, dacă fibulele cu semidisc ale tipului I nu sînt cumva ostrogote.

valea Mureşului a avut loc abia în a doua jumătate a secolului IV. După situaţia istorică şi după piesele direct databile, cauza care determină probabil penetraţia variantei I pe podişul Transilvaniei în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului IV pare să fie invazia hunilor. În lumina tezei că purtătorii variantei I ar fi goţii, rezultă prin urmare că data pătrunderii lor în interiorul Carpaţilor trebuie fixată în a doua jumătate a secolului al IV-lea sau mai probabil ca o consecinţă a invaziei hunilor, după anul 376 e.n. [22].

Încă I. Nestor a susţinut, bazat tot pe considerente istorice, că abia după plecarea carpilor din Moldova, în ultimul deceniu al secolului III, goţii ar fi putut să pătrundă în sediile acestora, aşa încît stabilirea goţilor pe teritoriul României nu se poate fixa înainte de anul 300 [23]. Această constatare pare să fie însă valabilă numai pentru teritoriul din afara Carpaţilor. Un pas mai departe a făcut Gh. Diaconu cînd a completat această observaţie, accentuînd, fără o argumentare mai amplă, că cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov apare abia pe la mijlocul secolului IV în Transilvania [24]. Dacă faptele şi consideraţiile mai sus expuse sînt exacte, atunci rezultă o serie de consecinţe pentru istoria Transilvaniei, deschizînd perspective noi, care urmează să fie pe scurt schiţate în continuare.

Noua datare sprijină teza general admisă că retragerea din Dacia nu s-a făcut în urma unei presiuni exterioare directe şi că teritoriul fostei provincii n-a fost efectiv cedat unei alte puteri sau populaţii. După cum s-a mai accentuat, retragerea administraţiei şi a armatei din această provincie este mai mult o măsură administrativă interioară a Imperiului roman, care, pentru scurtarea frontierelor sale şi pentru folosirea trupelor din Dacia în altă parte, a sacrificat valori materiale uriaşe [25]. Apreciind sub acest aspect retragerea din Dacia, este inutil să mai accentuăm că evacuarea nu putea să cuprindă întreaga ei populaţie. Aceasta a rămas pe loc şi n-a suferit, în primii 80—100 de ani după acest eveniment, vreo influenţă străină, făcînd abstracţie de anumite admigrări dinspre apus şi răsărit, despre care se va mai vorbi. Toate materialele arheologice din Transilvania, datînd din intervalul de timp de la retragere pînă la invazia hunilor, pot fi atribuite acum populaţiei autohtone fără a mai fi necesar să ne întrebăm dacă resturile culturii materiale nu aparţin cumva altor populaţii, în primul rînd goţilor [26]. În felul acesta, cel puţin pînă la invazia

[22] M. Comşa, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1965, p. 23—39, fixează pe harta despre teritoriul României în secolul IV pătrunderea culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov în Transilvania în anul 375—376, fără însă ca în text să facă vreo precizare în acest sens.

[23] I. Nestor, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 685—686.

[24] Gh. Diaconu, *loc.cit.*, p. 122. Concluzia o admite şi I. Ioniţă, *loc. cit.*, p. 251. C. Daicoviciu, *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1961, ed. a II-a, vol. I, p. 63, de asemenea diminuează rolul goţilor din Transilvania în secolul IV.

[25] Cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 185—186. Idem, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 249—250. Nu există izvoare din care să rezulte că goţii ar fi pătruns pe teritoriul Transilvaniei după retragerea administraţiei sau că acest teritoriu ar fi intrat în zona lor de stăpînire.

[26] Pentru problema continuităţii, în Dacia în general cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 200—270. În ultima lucrare privitoare la aceste probleme, D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, se argumentează la fel în spiritul tezei obişnuite că goţii ar fi plecat din Transilvania la sfîrşitul secolului IV după invazia hunilor. Observaţii judicioase despre continuitatea vieţii romane în Pannonia face I. Bóna, în *Problemi dalla civiltá e dell'economia longobarda*, Milano, 1964, p. 74—78.

hunilor problema continuităţii se rezolvă oarecum de la sine. Întregul material arheologic identificat pînă în prezent şi datînd din primul secol de după părăsirea Daciei, ceramica, mormintele, monumentele paleocreştine, monedele etc., trebuie atribuite, cu mici excepţii (infiltraţii ale dacilor liberi şi ale carpilor) în întregime populaţiei provincial-romane.

Pentru ceramica de factură romană ar trebui să se analizeze, pe baza unor analogii precis datate în altă parte în secolul IV (de ex. din Pannonia), dacă nu se pot identifica materiale asemănătoare şi în Dacia. Un indiciu neîndoielnic pentru o asemenea posibilitate oferă cimitirul de la Iernut cu o urnă de pură factură romană conţinînd o monedă a soţiei lui Aurelian, Severina, din anul 275, încît mormîntul poate fi datat cu unul pînă la două decenii după emiterea ei [27]. De asemenea vasul ornamentat cu şerpi în relief şi cu ştampile de la Lechinţa trebuie să fie încadrat, pe baza asocierii sale cu o fibulă cu semidisc, în secolul IV [28]. Monedele găsite în aşezarea de la Cristeşti [29], chiar dacă împrejurările lor de descoperire nu sînt cu totul sigure, permit la fel concluzia, că atelierele de olari din aşezarea de pe malul Mureşului au continuat să lucreze şi după părăsirea Daciei [30] şi au aprovizionat împrejurimile cu vase de factură romană, ca de ex. cele de la Iernut şi de la Lechinţa. În acelaşi sens s-ar putea interpreta şi ceramica romană din necropola de la Soporul de Cîmpie, dacă se admite datarea tîrzie, propusă aici, a cimitirului.

Circulaţia monetară, care, după slăbirea ei simţitoare, revine din nou în secolul IV pînă la Gratian se poate atribui acuma în întregime populaţiei fostei provincii, dacă se adevereşte încadrarea tîrzie a culturii Cerneahov în Transilvania. Descoperirile monetare din secolul IV pînă la Gratian de pe podişul transilvănean, găsite în aria de răspîndire a culturii Sîntana de Mureş, nu mai trebuie atribuite goţilor, iar repartizarea tezaurelor şi a descoperirilor izolate reflectă totodată densitatea şi răspîndirea relativ unitară a populaţiei provincial-romane [31]. Continuarea circulaţiei monetare în cursul primului secol după retragere se poate explica tocmai prin prezenţa unor oameni obişnuiţi cu economia bănească.

Pentru intervalul de timp pînă la invazia hunilor se poate susţine astfel, probabil, prezenţa aproape exclusivă a populaţiei provincial-romane

---

[27] N. Vlassa, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 153—155.

[28] E. Beninger, *Mannus*, XXX, 1938, p. 122—141.

[29] K. Horedt, în *SCIV*, IV, 1953, p. 298; Z. Székely, în *SCN*, II, 1958, p. 469—473.

[30] Cf. şi C. Daicoviciu, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 249. Eventual se poate admite şi într-un cadru cu mult mai cuprinzător funcţionarea atelierelor de olari în secolul IV la Cristeşti. Există departe de frontierele imperiului roman la Blažice lîngă Kosice în Cehoslovacia (J. Pastor, în *AR*, XII, 1960, p. 800—810; idem, *Studijne zvesti Aúsav*, VI, 1961, p. 105—122) şi la Beregsurány în nord-estul Ungariei centre de olari, care produc în secolele IV-V ceramică ştampilată, imitată după modele romane. Puternica influenţă romană s-ar putea lega de marile centre de olărit de la Aquincum, dar lipsesc descoperiri intermediare din Cîmpia Tisei, iar cealaltă posibilitate ar fi derivarea ceramicii ştampilate din atelierele de la Cristeşti, din valea Mureşului, ceea ce presupune însă funcţionarea acestora şi după retragerea din Dacia. Datarea unei faze a ceramicii ştampilate din Dacia în a doua jumătate a secolului IV a susţinut-o încă L. Nagy (cf. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, XLV, 1931, p. 209—211). Pentru ceramica ştampilată tîrzie cf. şi I. Bóna, *loc. cit.*, p. 84. Materialele de la Blažice şi Beregsurány am putut să le studiez datorită amabilităţii directorilor J. Pastor (Kosice) şi D. Csallány (Nyiregyháza), pentru care le exprim şi aici mulţumiri noastre.

[31] Cf. pentru acestea K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1958, p. 11—40 şi D. Protase, *op. cit.*, p. 158—198.

în Transilvania. Această constatare implică şi anumite concluzii de ordin metodologic, în general valabile pentru dovedirea existenţei populaţiei băştinaşe. Încercările de a şterge în interpretarea materialelor arheologice deosebirile etnice şi de a le atribui pe baza unor argumente teoretice populaţiei băştinaşe împiedică tocmai realizarea scopului urmărit, deoarece într-o asemenea masă nediferenţiată dovada concludentă a populaţiei autohtone devine imposibilă.

Prezenţa masivă a populaţiei provincial-romane în secolul IV din Transilvania nu exclude fenomenul unor admigrări în a doua jumătate a secolului III, cum sînt cele ale dacilor liberi din vest şi a carpilor din răsărit. În ambele cazuri este însă vorba de pătrunderea unor elemente înrudite cu substratul dacic al populaţiei romanizate din Transilvania.

Pentru mormintele de incineraţie de la Cipău s-a dovedit în mod convingător că ceramica lor primitivă, lucrată cu mîna, şi cea cenuşie lucrată cu roata, are analogii apropiate în Cîmpia Tisei, legături ce sînt sprijinite încă şi de folosirea mărgelelor de calcedon sau de calcar, în formă de butoiaşe. Mormintele ar trebui să fie atribuite în Transilvania sarmaţilor, dacă ritul lor funerar n-ar exclude o asemenea interpretare. Incineraţia, spre deosebire de sarmaţi care, fără excepţie, se înhumează, este proprie dacilor şi dovedeşte pătrunderea în valea Mureşului a unor daci liberi din vest, care au suferit însă în cultura lor materială o puternică influenţă sarmată [32].

Mai puţin unitară este aprecierea necropolei de la Soporul de Cîmpie [33]. Încadrarea ei a oscilat în măsura în care, în cursul continuării săpăturilor, au apărut materiale de factură deosebită. Încă la publicarea primelor două morminte acestea au fost datate în ultimele decenii ale secolului III şi în prima jumătate a secolului IV, fiind considerate ca o dovadă pentru permanenţa populaţiei provincial-romane după retragerea din Dacia, dar accentuîndu-se totodată şi legăturile lor cu cimitirul de la Poieneşti şi cu cultura materială a carpilor din Moldova [34]. După ce au apărut însă şi ceşti dacice şi ceramica primitivă cu brîuri alveolare, iar monedele din urne datau numai din intervalul de timp de la Traian pînă la Commodus s-a insistat asupra datării mai timpurii a cimitirului, care a fost considerat mai mult ca o dovadă pentru continuitatea populaţiei dacice în epoca romană [35].

Revizuirea datei pentru pătrunderea culturii Cerneahov în Transilvania impune însă şi reexaminarea încadrării cronologice a cimitirului de la Soporul de Cîmpie. Datarea lui determină şi interpretarea istorică care i se poate da şi în legătură cu care, de la început, trebuie să subliniem că atribuirea lui carpilor daci nu slăbeşte cu nimic teza despre continuitatea

---

[32] N. Vlassa, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 501–518. Cf. şi *Istoria României*, I, p. 626, fig. 156 şi p. 627, fig. 157.

[33] Cf. rapoartele preliminare asupra săpăturilor D. Protase — I. Ţigărea, în *Materiale*, V, 1959, p. 425–434; VI, 1959, p. 383–395. D. Protase, *ibidem*, VII, 1961, p. 423–430; VIII, 1962, p. 527–537; idem, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 455–465 şi idem, *Problema continuităţii în Dacia*, p. 52–53.

[34] I. Ţigărea, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, p. 107–115.

[35] Pe cînd autorul acestui studiu susţine prima părere, K. Horedt, *Acta AntiquaPhilippopolitana, studia historica et philologica*, Sofia, 1963, p. 162, I. Nestor, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, p. 385 se pronunţă pentru cealaltă teză.

dacilor în epoca romană, dovedită cu prisosinţă prin alte descoperiri[36]. Înfiinţarea provinciei şi romanizarea ei treptată a avut drept consecinţă transformarea radicală a culturii materiale, încît folosirea ceramicii de pură factură dacică în mijlocul provinciei, la distanţă de 35 km de centrul militar şi castrul legiunii de la Turda-Potaissa, ar fi în secolul al III-lea cel puţin neobişnuită. Mai degrabă ceramica dacică din cimitirul de la Soporul de Cîmpie sprijină, prin factura ei nealterată, presupunerea că purtătorii ei sînt originari dintr-un teritoriu din afara provinciei, unde tradiţia dacică a continuat puternic şi n-a fost întreruptă de intervenţia romană. Monedele din morminte, care datează exclusiv din secolul al II-lea indică doar un *terminus post quem* şi nu trebuie să corespundă datei reale a necropolei. Un exemplu în această privinţă îl oferă de ex. cimitirul de la Tîrgşor, unde apar în diferite morminte patru monede de la Hadrian pînă la Septimius Severus[37]. Unul dintre ele, cel cu o monedă din 161 a lui Antoninus Pius datează de la sfîrşitul secolului III şi începutul secolului IV, iar toate celelalte din secolul IV. Cele două argumente principale, pe care se bazează datarea cimitirului de la Soporul de Cîmpie în secolul II nu par să fie concludente, mai cu seamă că piesele de inventar sigur databile aparţin secolului III sau chiar secolului IV. Fibulele cu picior întors [38] încep abia în secolul III şi continuă să fie folosite în diferite variante pînă în secolul V. Chiar admiţîndu-se datarea lor timpurie ele ar trebui să aparţină secolului III. Tipul timpuriu al fibulei cu capetele în formă de ceapă [39] şi o fibulă în formă de ancoră[40] au analogii foarte apropiate în tezaurul de la Aţel, care se încheie cu monedele lui Gordian III (238 — 244) şi datează deci de pe la mijlocul secolului III [41]. Plăcile rombice ale pandantivului sferic din mormîntul nr. 1 sînt un element decorativ caracteristic, care apare de două ori în necropolele culturii Cerneahov din Transilvania [42]. La Cejkov sînt datate pe la 300 [43], iar la Felcsút şi Fenékpuszta [44], în mediu roman tîrziu, în secolul IV. Ele prelungesc la Soporul de Cîmpie durata cimitirului pînă la secolul IV. Cele două forme principale ale ceramicii romane (urnele globulare şi vasele cu trei torţi) sînt mai degrabă caracteristice pentru secolul III decît pentru secolul II. Fixînd toate criteriile sigure de datare din secolul III pe planul cimitirului urmează să se vadă dacă mai rămîne undeva o porţiune izolată, care ar putea fi interpretată ca nucleul mai vechi al necropolei. Inelul de bronz aurit [45] găsit la suprafaţa săpăturii nu face parte din cimitir, ci se leagă, prin conturul colţuros al păr-

---

[36] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia*, p. 15—84.

[37] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p.100.

[38] D. Protase, în *Materiale*, VII, 1961, p. 427, fig. 4/10, VIII, 1962, p. 533, fig. 6/10. Pentru fibulele cu picior întors vezi printre altele mai nou K. Raddatz, *Der Thorsberger Fund*, Neumünster, 1957, p. 111—113; T. Kolnik, în *SlovArch*, XLII, 1965, p. 202—210, 233—234 şi A. K. Ambroz, *loc. cit.*, p. 48—57.

[39] *Materiale*, VIII, 1962, p. 533, fig. 6/9.

[40] *Materiale*, V, 1959, fig. 428, fig. 5/2.

[41] I. H. Crişan, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 357, fig. 2/1—4.

[42] La Sîntana de Mureş, Şt. Kovács, în *DolgCluj*, III, 1912, p. 313, fig. 85/13—21 şi la Palatca, Muzeul Cluj (săpături M. Macrea).

[43] E. Beninger, *Annalen*, *op. cit.*, p. 196.

[44] J. Hampel, în *AÉ*, I, 1881, p. 143 şi T. Pékáry, în *AÉ*, LXXXII, 1955, p. 24, fig. 24/3, p. 25, 27.

[45] D. Protase — I. Ţigărea, în *Materiale*, V, 1959, p. 428, fig. 5/1.

ţii exterioare [46], de fibula tîrzie cu semidisc, descoperită tot la suprafaţă [47] şi de aşezarea din a doua jumătate a secolului V, care se întinde pe teritoriul necropolei. Pe baza indiciilor cronologice amintite, data cea mai probabilă a necropolei este a doua jumătate a secolului III şi primele decenii a secolului IV. În cimitir apar însă, în repetate rînduri, şi podoabe de argint filigranate, cercei şi mărgele [48], care au numeroase analogii în cultura Poieneşti din Moldova [49]. Ele fac parte din prima grupă pontică a lui E. Beninger şi sînt aduse din Moldova, dintr-un mediu barbar, deoarece nu se cunosc pînă în prezent de pe teritoriul imperiului, ca produse romane, asemenea bijuterii [50]. În afară de aspectul etnic, aceste piese sprijină din nou, pe baza culturii Poieneşti, datarea tîrzie a necropolei, în secolul III. În urma identităţii cîtorva din principalele elemente ale culturii carpilor de tip Poieneşti şi a cimitirului de la Soporul de Cîmpie (ceramica dacică, podoabe de argint, fibule cu picior întors, ritul funerar cu urne cu capac), va trebui să admitem la Soporul de Cîmpie prezenţa unor carpi din Moldova pătrunşi în Transilvania. Influenţele culturii romane (ceramică, fibule), destul de puternice, îngreunează deocamdată rezolvarea problemei dacă la Soporul de Cîmpie există exclusiv carpi, care au preluat elemente de cultură romană, ceea ce este mai probabil, sau dacă a avut loc doar o admigraţie a carpilor, care s-au amestecat cu populaţia provincial-romană. Avînd în vedere puterea şi importanţa carpilor în secolul III este pe deplin explicabil ca în urma marilor invazii carpice pe la 240 să se fi aşezat, atunci sau mai tîrziu, în epoca de declin a provinciei, în timpul lui Gallienus, şi grupe de carpi în Transilvania [51]. Abia după transplantarea majorităţii lor pe teritoriul imperiului şi o dată cu pătrunderea goţilor în regiunile lor, carpii pierd rolul jucat în deceniile premergătoare. Corespunzător situaţiei istorice, folosirea cimitirului încetează probabil în primele decenii ale secolului IV, iar data lui finală o determină, pe cale arheologică, plăcile rombice amintite. În felul acesta necropola de la Soporul de Cîmpie preia în timp locul care s-a atribuit în trecut cimitirului de la Sîntana de Mureş, fără însă

---

[46] Ca la inelul cu patru cruci de la Apahida, N. Fettich, în *ArchHung*, XXXII, 1953, pl. 22/3 şi la un exemplar din mormîntul izolat al unei femei de la Moreşti- „Podei", pătratul A-B/1. Inelele din secolul III au o altă formă, cf. de ex. la Aţel, I.H. Crişan, *loc cit.*, p. 357, fig. 2/6,7 şi la Lechinţa, K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 19, fig. 3/9.

[47] D. Protase, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 534, fig. 7.

[48] I. Ţigărea, *loc. cit.*, p. 110, fig. 3, D. Protase, în *Materiale*, VII, 1961, 9, 427, fig. 4/7, 25; VIII, 1962, p. 533, fig. 6/1.

[49] Cf. de ex. la Poieneşti, R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1953, p. 439, 10 cercei din 6 morminte şi *ibidem*, p. 446—447, 10 mărgele din 7 morminte, la Pădureni; S. Morintz şi Gh. Bichir, în *Materiale*, VI, 1959, p. 492, fig. 3/4, 7,8; şi la Gabăra, I. Antonescu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 480, fig. 5/6; VII, 1961, p. 454, fig. 6/5—10.

[50] Cf. pentru prima grupă pontică E. Beninger, *loc. cit.*, p. 2—3, iar pentru semnalarea fenomenului identic T. Kolnik, *SlovArch*, XII, 1964, p. 439. Pentru răspîndirea acestor podoabe cf. şi E. Schindler, *Die Besiedlungscgeshichte der Goten und Gepiden in unteren Weichselraum*, Leipzig, 1940, p. 89, fig. 60/3—4 cu o mărgea mare identică cu cele din cultura Poieneşti. Comunicare amabilă Gh. Diaconu — Bucureşti. Mărgele pastilate din lapislazuli obişnuite în cimitirele sarmatice şi carpice din Muntenia şi Moldova au ajuns prin intermediul carpilor şi la Soporul de Cîmpie, Gh. Diaconu, *Tîrgşor*, Bucureşti, 1965, p. 27.

[51] Cf. pentru istoria carpilor B. Mitrea, în *Istoria României*, I, p. 639 şi urm. C. Daicoviciu, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 242, 244, admite pătrunderea carpilor pe teritoriul Transilvaniei.

ca amploarea materialelor arheologice să indice o pătrundere în masă a carpilor în Transilvania.

În ipoteza că goţii au pătruns în Transilvania în a doua jumătate a secolului IV sau, mai precis, abia după invazia hunilor, acest fapt n-are repercusiuni numai pentru cunoaşterea secolului premergător, dar şi pentru interpretarea perioadei următoare. Istoria secolului V în România, ca şi în alte părţi ale Europei, s-a reconstituit în largă măsură pe baza izvoarelor istorice, iar materialele arheologice prezintă, în afară de cîteva morminte şi tezaure bogate, încă o lacună surprinzătoare. Revizuirea datării culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov nu înlătură această lipsă, dar o reduce şi stabileşte anumite puncte de reper pentru acel interval de timp încă puţin lămurit. Înaintarea tipurilor tîrzii ale fibulelor cu semidisc spre apus arată că majoritatea purtătorilor culturii Cerneahov au părăsit Transilvania în cursul primei jumătăţi a secolului V. Deoarece necropola de la Sîntana de Mureş este relativ mare, folosirea ei a putut să dureze pînă pe la 425. După 453 trebuie să admitem pe baza ştirilor istorice şi a descoperirilor arheologice, pătrunderea gepizilor în Transilvania. Intervalul de timp dintre plecarea sau dispariţia goţilor şi pătrunderea gepizilor se reduce astfel la cîteva decenii şi acest fapt ar putea să explice şi asemănarea zonei locuite de cele două seminţii germanice în Transilvania. Acestea se întind într-un triunghi cuprins între Reghin — Aiud — Dej, sau într-un sens mai restrîns, între Tîrgu Mureş — Aiud — Cluj, avînd ca centru cursul mijlociu al Mureşului şi Cîmpia transilvăneană. Una dintre cauzele care au determinat delimitarea lor a fost mediul şi vegetaţia favorabilă pentru creşterea vitelor mari, practicată ca o ocupaţie principală de către germani. Pe de altă parte identitatea ariilor de răspîndire ale culturilor Sîntana de Mureş şi Moreşti presupune anumite legături, care trebuie să fi existat încă între goţi şi gepizi. În primul secol după părăsirea provinciei se manifestă, în repartizarea aşezărilor şi a materialelor arheologice, încă preponderenţa zonei urbane din apusul Transilvaniei, mai puternic romanizate în jurul Munţilor Apuseni. După invazia hunilor locuirea devine mai intensă în mijlocul Transilvaniei, în urma cauzelor expuse, dar şi pentru că existenţa germanilor a condiţionat aici probabil şi prezenţa unui număr mai ridicat al populaţiei romanice. Frecvenţa aşezărilor deschise în partea centrală a Transilvaniei, cu mult mai densă decît în alte ţări, s-ar explica tocmai şi prin prezenţa unei populaţii sedentare, care n-a fost cea germanică.

Hunii se pare că au avut în istoria Transilvaniei numai un rol indirect. Despre drumul lor de înaintare spre apus nu există indicii sigure de ordin istoric sau arheologic, dar nimic nu arată că hunii ar fi traversat, cu ocazia trecerii în Cîmpia Tisei, podişul transilvănean. În deceniile următoare lipsesc, de asemenea, elemente care ar atesta prezenţa efectivă a hunilor în zona deluroasă şi împădurită a Transilvaniei, puţin corespunzătoare pentru felul de trai al unei populaţii călăreţe. Supremaţia lor a fost preluată după 453, de gepizi. Aceştia nu dispar o dată cu înfrîngerea lor din partea avarilor, în anul 567, ci se menţin încă aproximativ timp de un secol. Discutarea detaliată a datei dispariţiei gepizilor,

care s-a propus să fie fixată în jurul anului 630 [52] sau 650 [53], ar depăşi cadrul acestui studiu. În urma ultimelor cercetări este probabil că orizontul cimitirelor cu mormintele în şiruri din secolul VII se leagă încă din punct de vedere geografic şi cronologic de centrul de stăpînire avar de pe cursul mijlociu al Mureşului dintre Turda şi Teiuş, care datează în jurul anului ± 700. Astfel, dispariţia gepizilor în Transilvania poate fi fixată, prelungit, eventual pînă pe la 675.

Etapele principale ale epocii migraţiilor în România au fost stabilite în general în legătură cu ştirile istorice privind diferitele populaţii germanice şi călăreţe. Acestea, cu anumite nuanţări cronologice, au fost considerate a fi valabile şi pentru Transilvania. Permanenţa locuitorilor romanici ca o componentă constantă în compoziţia populaţiei nu mai necesită să fie relevată în mod deosebit, fiind de la sine înţeleasă. În trecut, pentru prezenţa diferitelor populaţii migratoare s-au stabilit în manuale şi lucrări de sinteză următoarele date: goţii (271 — 376), hunii (376 — 453), gepizii (454 — 567) şi avarii (567 — 800). Includerea problemei slavilor în Transilvania ar depăşi cadrul expunerii, deoarece pretinde o tratare mai amplă. Este cunoscut că prima menţiune a slavilor la Dunărea de Jos datează din anul 518, iar după prăbuşirea limesului dunărean, pe la 600, ei încep să se stabilească în Peninsula Balcanică şi pe teritoriul ţării noastre.

Pe baza consideraţiilor expuse se pot preciza următoarele valori, probabil mai apropiate realităţilor vieţii istorice din Transilvania:

271 — 376 populaţia provincial-romană
admigraţii de daci liberi şi de carpi
376 — ± 425 goţii
454 — 675 gepizii
pe la ± 700 avarii

Cifrele indicate reprezintă valori medii, care necesită de fiecare dată să fie mai îndeaproape explicate. O interpretare s-a încercat să se dea aici pentru intervalul de timp pînă la prima jumătate a secolului V.

În încheiere trebuie subliniat faptul că autorul îşi dă pe deplin seama de caracterul ipotetic şi neobişnuit al concluziilor, la care s-a ajuns plecînd de la analiza răspîndirii fibulelor cu disc şi a reconsiderării cronologiei culturii Sîntana de Mureş Cerneahov — în Transilvania. Analiza datelor arheologice duce însă în mod obligator la consecinţele expuse, dacă punctul de plecare al argumentării, datarea tîrzie a fibulelor cu disc, este adevărat. Pe de altă parte, în afară de uzanţa unui consens îndelungat nu există o dovadă sigură, literară sau arheologică, pentru fixarea pătrunderii goţilor în interiorul arcului carpatic imediat după 271 e.n.

O altă problemă care rezultă din harta de răspîndire a necropolelor de tip Sîntana de Mureş din secolul IV în Muntenia priveşte datarea marelui val de pămînt ,,Brazda lui Novac''. Acesta porneşte de la ieşirea Dunării din Carpaţi pe la Turnu Severin şi străbate Cîmpia Românească

[52] I. Nestor, *loc. cit.*, p. 403.

[53] K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 96 şi urm. După M. Rusu, în *Probleme de muzeografie*, p. 40, cimitirul de la Noşlac durează pînă pe la 680.

de-a lungul limitei dintre şes şi dealuri, se întretaie cu *limes transalutanus* şi ajunge pînă în apropiere de Ploieşti. Răspîndirea culturii Cerneahov nu depăşeşte spre apus linia limesului transalutan, fiind delimitată spre nord de ,,Brazda lui Novac'' [54]. În prezent impunătoarea fortificaţie de pămînt este datată în mod unanim în secolul IV [55], fiind considerată ca o fortificaţie a imperiului roman menită să uşureze supravegherea Cîmpiei Româneşti şi să apere limesul dunărean în epoca constantiniană [56]. Imaginea hărţii pare să contrazică însă o asemenea datare. Goţii au început să se stabilească în România pe la începutul secolului IV, îndeosebi de-a lungul Dunării de jos. Ei au reprezentat aici o ameninţare permanentă pentru Imperiul roman, iar întîlnirea din mijlocul Dunării, cu ocazia încheierii păcii dintre Valens şi Athanaric, în anul 369, arată rolul şi importanţa goţilor, dar totodată şi faptul că atunci teritoriul Munteniei nu se mai afla în zona de influenţă a Imperiului. Este uşor de înţeles că romanii ar fi încercat să se apere cu construcţii defensive împotriva goţilor, dar nu este plauzibil că asemenea linii de apărare ar fi fost construite în nord, în spatele goţilor, fiind îndreptate către munţi, de unde, în secolul IV, nu exista o ameninţare, care să fi justificat lucrări de o amploare atît de uriaşă. Din amîndouă motivele este greu să se susţină datarea în secolul IV a porţiunii ,,Brazdei lui Novac'' dinspre est de limesul transalutan. Această parte nu este însă decît continuarea directă a porţiunii, care trece prin Oltenia şi de-a curmezişul teritoriului de odinioară al provinciei Dacia, încît nu este justificată nici construirea ei în secolul II — III, între 106 — 271. În urma acestor considerente se exclude posibilitatea construirii ,,Brazdei lui Novac'' în secolele II — IV. Perioada de construire a marelui val de apărare trebuie să corespundă unei situaţii, în care linia Dunării era expusă unei primejdii atît de grave şi permanente, ce venea dinspre Carpaţii sudici şi din Transilvania, încît necesita luarea unor măsuri ca aceea a construirii ,,Brazdei lui Novac''. Această situaţie există în secolul I, în timpul statului dac, a cărui putere a determinat crearea unei zone de apărare în nordul Dunării, din care făcea parte şi ,,Brazda lui Novac''. Aceasta explică orientarea spre nord şi poziţia ei la poalele dealurilor. În acelaşi timp, locuitorii din cîmpie au fost mutaţi, în repetate rînduri, în sudul fluviului [57] şi concomitent încetează locuirea unei serii de aşezări dacice din şesul muntean. Toate acestea arată că Imperiul a încercat, în secolul I să creeze împotriva dacilor în nordul Dunării pînă la Carpaţi, un teritoriu pacificat şi supravegheat şi, în cadrul acestor măsuri, ,,Brazda lui Novac'' putea să îndeplinească funcţiunea indicată de traseul şi orientarea ei. Din aceleaşi considerente încă V. Pârvan a datat marele val de pămînt din cîmpia românească în secolul I [58].

În sprijinul datării propuse pentru ,,Brazda lui Novac'' se poate invoca şi un argument care plasează problema într-un cadru mai cu-

---

[54] B. Mitrea — C. Preda, *op. cit.*, fig. 255.

[55] Cf. D. Tudor, *Oltenia Romană*, Bucureşti, 1958, ed. a II-a, p. 201—207, 288—289; R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le ,,mur'' d'Athanaric*, Gravenhage, 1957.

[56] R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., V., 1961, p. 391—392 şi B. Mitrea — C. Preda, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 229—231.

[57] Strabo, VII, 3, 10; *CIL*, XIV, 3608; cf. şi R. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 316—224 şi C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 289—291.

[58] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 128—129.

prinzător. În Cîmpia Tisei există un alt sistem uriaş de fortificaţii, compuse din valuri de pămînt, care se întinde, în aceeaşi poziţie geografică, la limita dintre şes şi dealurile precarpatice, începînd de la cotul Dunării, lîngă Budapesta, şi trecînd de-a lungul versantului interior al Carpaţilor de Nord, Vest şi Sud pînă la Dunăre [59]. ,,Brazda lui Novac'' s-ar putea interpreta ca o continuare contemporană a acestor valuri în Cîmpia Românească [60]. Prin valurile din Cîmpia Tisei se apăra, de asemenea, teritoriul din faţa liniei pannonice a Dunării împotriva podişului transilvănean. Deoarece în acest din urmă teritoriu, în secolele II — III, a existat provincia Dacia, valurile ar fi fost inutile în intervalul de timp menţionat, întocmai ca în perioada cînd Transilvania cădea în zona de influenţă a gepizilor sau avarilor, care aveau centrul lor de stăpînire în Cîmpia Tisei. Cu aprobarea sau sub îndemnul romanilor s-au aşezat aici în prima jumătate a secolului I sarmaţii iazigi, pentru a contrabalansa pericolul dacic, iar valurile de pămînt puteau să îndeplinească aceeaşi funcţie ca ,,Brazda lui Novac'' în Cîmpia Românească. Dar datarea în discuţie a ,,Brazdei lui Novac'' nu poate fi dovedită prin cea, tot necunoscută, a valurilor din Cîmpia Tisei. Poziţia ambelor la marginea şesului, orientarea lor împotriva podişului transilvănean, funcţia comună pentru apărarea liniei Dunării, în sfîrşit, asigurarea teritoriului cuprins între valuri şi Dunăre prin pacificarea lui în sud şi prin aşezarea sarmaţilor în vest, sprijină însă ipoteza că amîndouă sistemele defensive au fost construite în secolul I împotriva dacilor.

ANEXĂ

Catalogul fibulelor cu semidisc din România

I. FIBULE CU PICIOR, AVÎND LĂŢIMEA MAXIMĂ ÎN JUMĂTATEA DE JOS SAU IN MIJLOC.

1 *Alexandru Odobescu* (r. Călăraşi).
M. 11. 2 fibule de argint. B. Mitrea-C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 99 şi fig. 238/1.

2 *Banat*.
1 fibulă de bronz. E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p. 16, nr. 5.

3 *Cluj*.
2 fibule de argint. K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 73, fig. 21/1,3.

4 *Curcani* (r. Olteniţa).
1 fibulă de argint. B. Mitrea-C. Preda, *op. cit.*, p. 95.

5 *Izvoare* (r. Piatra Neamţ).
M. 8. 2 fibule de argint. R. Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 306 şi fig. 327; p. 307, fig. 328/1,2.

---

[59] V. Balás, în *ActaArch-Budapesta*, XV, 1963, p. 309–336.
[60] Această posibilitate a fost semnalată de autor în *SCIV*, XVI, 1965, 4, p. 728.

6 *Izvorul* (r. Giurgiu).
M. 17. Mic obiect de argint, probabil de la o fibulă cu semidisc. B. Mitrea-C. Preda, *op.cit.*, p. 74 şi fig. 188/2.
M. 32. Fibulă de argint. *Ibidem*, p. 78 şi fig. 206/1. Cf. şi Gh.Rădulescu, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 123, fig. 1/1,2.
Fibulă de argint descoperită întîmplător. B. Mitrea-C. Preda, *op. cit.*, p.79 şi fig. 210/1.

7 *Lechința de Mureş* (r. Luduş)
1 fibulă de argint. E. Beninger, *Mannus*, XXX, 1938, p. 125 şi 126, fig. 5.

8 *Oinac* (r. Giurgiu).
Fibule de argint cu semidisc. B. Mitrea-C. Preda, *op. cit.*, p. 93.

9 *Palatca* (r. Gherla).
1 fibulă de argint. M. Macrea, în *Studii*, II, 1949, fasc. 1, p. 111.

10 *Sîntana de Mureş* (r. Tîrgu Mureş).
M. 40. 2 fibule de argint. Şt. Kovács, în *DolgCluj*, III, 1912, p. 291, fig. 52/3—4.
M. 46. 1 fibulă de bronz. *Ibidem*, p. 297, 298, fig. 62/3.
M. 49. 1 fibulă de bronz. *Ibidem*, p. 299, fig. 66.
M. 55. 2 fibule de bronz. *Ibidem*, p. 303 şi 304, fig. 74/2—3.
M. 56. Fragmentul unei fibule de bronz. *Ibidem*, p. 304 şi 305, fig. 75/2.

11 *Spanțov* (r. Oltenița).
M. 63. 1 fibulă de argint. B. Mitrea-C. Preda, *op. cit.*, p. 37 şi fig. 87/3.

12 *Tîrgşor* (r. Ploieşti).
M. 107. 2 fibule de bronz. Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 59 şi pl. 93/3, 4 şi 164/1—4.

13 *Transilvania.*
1 fibulă de argint. K. Horedt, *op. cit.*, p. 73, fig. 21/2.

14 *Valea Strîmbă* (r. Gheorgheni).
1 fibulă de argint dintr-un tezaur. Z. Székely, în *FoliaArch*, V, 1945, p. 96, pl. 1/1 şi p. 98, pl. 2/1.

I. A. *Fibule de acelaşi tip, ornamentate cu pietre*

1 *Izvorul* (r. Giurgiu).
M.9. 2 fibule de fier, placate cu foițe de aur. B. Mitrea-C. Preda, *op. cit.*, p. 71 şi fig 183/1.

2 *Şimleul Silvaniei* (r. Şimleu).
4 fibule dintr-un tezaur. N. Fettich, în *ArchHung*, VIII, 1932, p. 24—29 şi pl. 11—12.

II. FIBULE CU PICIOR ALUNGIT, AVÎND LĂȚIMEA MAXIMĂ ÎN PARTEA DE SUS

1 *Alba Iulia* (r. Alba).
1 fibulă de argint. E. Beninger, în *Mannus*, XXX, 1938, p. 129, nr. 5.

2 *Alba Iulia* (împrejurimi).
1 fibulă de bronz. E. Beninger, *op. cit.*, p. 129, nr. 4; K. Horedt, în *SCIV*, V, 1954, p. 490, fig. 1/4.

3 *Oradea.*
2 fibule de argint. J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, vol. II, p. 692—694, 693 cu fig.

4 *Roman.*
1 fibulă de bronz. Vl. Dumitrescu, în *RIR*, IV, 1934, p. 76—77.

5 *Soporul de Cîmpie* (r. Turda).
1 fibulă de bronz. D. Protase, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 534, fig. 7.

II A. *Fibule de acelaşi tip, ornamentate cu pietre.*

1 *Şimleul Silvaniei* (r. Şimleu).
10 fibule de argint cu placaj de aur, într-un tezaur. N. Fettich, *op. cit.*, p. 30–39 şi pl. 18–26.

2 *Velţ* (r. Tîrnăveni).
2 fibule de argint cu placaj de aur, într-un mormînt. Gy. László, în *Közlemények-Cluj*, I, 1941, p. 124, pl. 1/1–2.

III. *Fibule cu picior alungit şi cu rame laterale pe disc.*

1 *Dindeşti* (r. Carei).
2 fibule de argint, într-un mormînt. I. Németi, în *Acta MN*, IV, 1967.

2 *Pecica* (r. Arad).
1 fibulă. E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug...*, p. 16, nr. 4.

III. A. *Fibule de acelaşi tip, ornamentate cu pietre.*

1 *Periam* (r. Sînnicolau).
2 fibule de argint. J. Hampel, *op. cit.*, II, p. 5–6, III, pl. 6.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA DIFFUSION DE LA CIVILISATION DE SÎNTANA DE MUREŞ — TCHERNÉAKHOV EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

S'étayant de la diffusion de la civilisation de Sîntana de Mureş — Tchernéakhov et des fibules à demi-disque à l'extérieur et à l'intérieur de l'arc carpatique, du type précoce de ces fibules à demi-disque et des découvertes de Izvoare et de Valea Strîmbă, l'auteur émet l'opinion selon laquelle la pénétration de la civilisation de Sîntana de Mureş en Transylvanie, pendant la seconde moitié du IVe siècle, aurait eu lieu seulement après l'invasion des Huns. Il en résulte que jusqu'à cette date la culture matérielle dans son ensemble, de même que toutes les découvertes monétaires du territoire de l'ancienne province romaine de Transylvanie doivent être attribuées à la population provinciale-romaine. Il est fort probable que la céramique de facture romaine ait été confectionnée aussi pendant le IVe siècle, tandis que celle estampillée — de type Cristeşti — ait contribué éventuellement au développement de ces centres éloignés (Beregsurány, Blažice) qui produisaient aux IVe — Ve siècles la même céramique estampillée. Sur le territoire de l'ancienne province on constate des admigrations : à Cipău les Daces libres d'ouest et à Soporul de Cîmpie les Carpes d'est. La nécropole de Soporul de Cîmpie date de la seconde moitié du IIIe siècle et des premières décennies du siècle suivant.

La chronologie suivante des principales étapes historiques de la période des migrations en Transylvanie résulte des données archéologiques :

271 — 376 Population provinciale-romaine
Admigrations des Daces libres et Carpes
376 — ± 425 Goths
454 — 675 Gépides
± 700 Avares

Un autre problème discuté par rapport à la diffusion de la civilisation de Sîntana de Mureş — Tchernéakhov est celui de la datation de « Brazda lui Novac » (vallum de Novac). Puisque, en Munténie, ce vallum est situé derrière le territoire habité par les Goths, étant dirigé vers les montagnes, tandis qu'en Olténie il traverse le territoire de l'ancienne province de la Dacie, « Brazda lui Novac » ne peut pas être datée des IIe — IVe siècles, mais bine plus probablement du premier siècle de n.è., étant élevé contre les Daces. Les éléments communs de « Brazda lui Novac » et des *valla* de la plaine de la Tisa sont les suivants : leur position identique, à la limite de la plaine, leur orientation vers le plateau de la Transylvanie, leur fonction commune de défense du côté du Danube. Ces éléments communs de même que le raffermissement du territoire compris entre les *valla* et le Danube — raffermissement réalisé grâce à la pacification entreprise au sud et à l'établissement des Sarmates à l'ouest — soutiennent l'hypothèse que les deux systèmes défensifs ont été élevés pendant le premier siècle, contre les Daces.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Diffusion de la civilisation de Sîntana de Mureş — Tchernéakhov sur le territoir de la Roumanie (d'après B. Mitrea, C. Preda et I. Ioniţă).

Fig. 2. — La diffusion des fibules à demi-disque en Roumanie (le nombre de chaque localité correspond à celui du catalogue des découvertes).

DEBARCADERUL ŞI PROBLEMA POZIŢIEI GEOGRAFICE A CETĂŢII BIZANTINE DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

D. VÎLCEANU

Cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare, a cărei cercetare sistematică prin săpături a început în anul 1956, a fost deja prezentată în numeroase rapoarte, articole şi studii [1]. Ţinem să amintim doar, că este vorba de o impunătoare fortificaţie construită de bizantini în timpul lui Ioan Tzimiskes, la 20 km în aval de vechiul Dorostolon, capitala themei Paristrion. Resturile impunătoarei construcţii a cărei suprafaţă pare să fi fost de peste 3 ha, se păstrează în momentul de faţă, în proporţie de 1/3, pe un ostrov cuprins între Dunăre şi braţul Ostrov, restul de 2/3 fiind acoperit de apele Dunării, care în decursul timpului au erodat solul nisipos pe care au fost ridicate zidurile. Trebuie să menţionăm că această zonă a fost supusă unor însemnate transformări de ordin hidrografic şi morfologic, dat fiind că pînă în secolul trecut cursul principal al Dunării era reprezentat de actualul braţ secundar, braţul Ostrov [2].

---

[1] Vezi rapoartele de săpături publicate în: *Materiale*, V, 1958, p. 587—592; *Materiale*, VI, 1959, p. 653—666; *Materiale*, VII, 1960, p. 559—608; *Materiale*, VIII, 1962, p. 713—722; studii şi articole: Petre Diaconu, *Крепость X-XV вв. в Пэкуюл Луй Соаре в свете археологических исследований*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 485—501; D. Vîlceanu, *Cu privire la data de început a cetăţii de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 207—212; Petre Diaconu, *Cetatea bizantină de pe insula Păcuiul lui Soare*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1965, p. 12—16; D. Vîlceanu, *Cu privire la tehnica de construcţie a zidului de incintă al cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 291—305; Petre Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 361—365; R. Popa, *La porte Nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967 (sub tipar); vezi referiri şi la: Petre Şt. Năsturel, *Peut-on localiser la Petite Preslav à Păcuiul lui Soare?* în *RÉSEE*, III, 1965, 1—2, 17—36; Petre Diaconu, *Autour de la localisation de la Petite Preslav*, în *RÉSEE*, III, 1—2, p. 37—56; N. A. Oikonomides, *Recherches sur l'Histoire du Bas-Danube, aux X—XI siècles: La Mésopotamie de l'Occident*, în *RÉSEE*, p. 57—79; Em. Condurachi, Ion Barnea, Petre Diaconu, *Nouvelles recherches sur le „Limes" Byzantin du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles*, în *Thirteenth international congress of Byzantine studies*, Oxford, 1966; pentru epoca mai tîrzie: R. Popa, *Păcuiul lui Soare, o aşezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV*, în *Studii*, XVII, 1964, 1, p. 107—115.

[2] Situaţia este ilustrată în articolul lui P.V. Coteţ, *Scurte consideraţii morfohidrografice asupra ostrovului Păcuiul lui Soare din Balta Ialomiţei*, în volumul de faţă, p. 617.

În cele ce urmează ne propunem prezentarea unuia dintre elementele fortificației care este, poate, cel mai semnificativ pentru caracterizarea întregului complex arheologic : debarcaderul cetății, precum și discutarea în lumina noilor descoperiri a unor probleme cu caracter mai general.

Cercetarea debarcaderului, începută în anul 1962, a întîmpinat mari dificultăți din cauza enormei cantități de nisip depuse în această zonă a cetății în urma schimbării cursului Dunării. Din aceeași cauză degajarea sa integrală și menținerea monumentului dezvelit, nu va fi posibilă decît peste cîțiva ani, după înlăturarea totală a aluviunilor, care în unele locuri au o grosime de peste 3 m și transportarea la o distanță apreciabilă a nisipului care altfel, în timpul inundațiilor anuale, este din nou antrenat în săpătură. Pentru moment, debarcaderul propriu-zis este în cea mai mare parte dezvelit, caracteristicile sale de bază fiind puse în evidență. Dacă el a avut unele instalații suplimentare, de caracter portuar, eventualitate puțin probabilă, se va vedea în campaniile viitoare. Considerăm utilă prezentarea sa acum, cu atît mai mult cu cît nu cunoaștem nici un monument de acest fel descoperit pînă în prezent[3] și sperăm ca în cazul existenței unor situații analoge în curs de cercetare, să atragem atenția asupra obiectivului de care ne ocupăm. În plus săpăturile de aici ne-au oferit unele date care pot contribui la elucidarea unor probleme pe care le ridică cercetarea cetății.

Fără a avea o formă perfect regulată, cetatea de la Păcuiul lui Soare pare să fi avut la baza planului său un patrulater cu laturile aproximativ egale (200 m). Deși aproximativ 2/3 din suprafața totală a cetății se află, cum am mai spus, sub apă, forma ei se poate verifica prin urmărirea curenților de suprafață provocați de zidul scufundat. Cînd suprafața apei este calmă, această parte a cetății se delimitează clar. După cum se poate vedea în perioadele de maximă scădere a apelor Dunării, cînd unele porțiuni de zid devin vizibile (fig. 1), zidul de incintă aflat sub apă n-a suferit deplasări importante față de traseul său inițial.

Debarcaderul este situat aproximativ la jumătatea laturii de est a zidului de incintă, fiind orientat spre vechea albie a Dunării pe a cărei margine trebuie să fi fost amplasat. Astăzi, prin schimbarea cursului fluviului, debarcaderul este separat de brațul secundar printr-o fîșie de teren nisipos, lată de circa 200 m, formată prin depunerea masivă de aluviuni, mai ales în ultimele două secole. Față de paramentul exterior al zidului de incintă, complexul debarcaderului iese în afară cu circa 12 m, pe o porțiune largă de 42 m (fig. 2). Debarcaderul propriu-zis este constituit dintr-o suită de platforme dispuse în trepte, prezentînd aspectul unei scări monumentale. Lățimea acesteia este de 23,70 m. Treptele, în număr de șapte, au fost realizate prin reducerea succesivă a rîndurilor

[3] Din literatura de specialitate de care am dispus ca și din schimbul de informații cu cercetătorii din țară sau de peste hotare, nu am putut stabili nici o analogie cu acest debarcader fluvial. Cele de pe Rin și Dunărea superioară, datînd din epoca romană tîrzie, lăsînd la o parte decalajul cronologic, sînt construite după o altă concepție, fiind complexe de acostare independente. Vezi A. Mócsy, *Die spätrömische Schiffslände in Contra Florentiam*, in *FoliaArch.*, X, Budapest, 1958, p. 89–104 (bibliografia completă).

de blocuri care formau acest masiv de zidărie legat structural de zidul de incintă. Ritmul de cădere a rîndurilor de blocuri nu este egal. Se poate vedea că față de prima platformă, care este cea mai lată (4,20 m), cele-

Fig. 1. — Porțiune din latura de nord a zidului cetății, aflat sub apă, fotografiat într-o perioadă de mare scădere a apelor Dunării. În ultimul plan, malul sîng al fluviului.

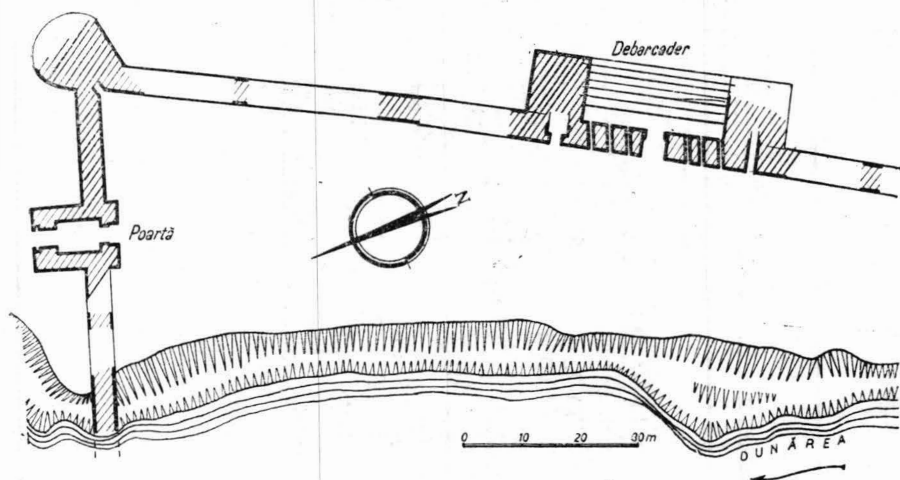

Fig. 2. — Planul părții de nord-est a cetății (arhitect Dinu Theodorescu).

lalte devin din ce în ce mai înguste, înregistrînd în același timp o creștere a diferenței de nivel (fig. 3 și 4). Din acest punct de vedere al tehnicii

Fig. 3. — Planul debarcaderului : *a*, intrarea debarcaderului ; a_1, a_2, intrările în turnuri ; b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, b_6, fante în zidul cetăţii ; *A*, turnul din stînga ; *B*, turnul din dreapta ; *C*, camera turnului din stînga.

de construcţie şi aici întîlnim aceleaşi caracteristici ca la zidul de incintă al cetăţii [4]. Zidăria interioară este realizată cu blocuri ecarisate ale căror dimensiuni variază între 0,60 × 0,40 şi 1,20 × 0,60 m, legate cu mortar de var conţinînd mult pietriş. Blocurile de la suprafaţă şi respectiv de la marginea platformelor (treptelor) sînt finisate cu mai multă grijă, iar fixarea lor s-a făcut cu mortar conţinînd cărămidă pisată. Interstiţiile dintre blocuri au fost umplute cu un mortar extrem de dur cu un mare procent de praf de cărămidă (mortar hidrofug). Ultimele trepte au, fără excepţie, blocurile aşezate pe lung cu capetele spre exterior . N-am putut preciza raportul dintre ultimul rînd de pietre, cel mai de jos, şi nivelul

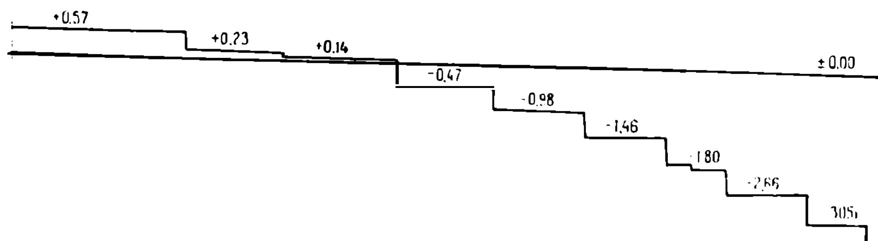

Fig. 4. — Secţiunea transversală (ideală) prin debarcader (arhitect Dinu Theodorescu).

de fundaţie al zidului de incintă, din cauza puternicei pînze freatice întîlnită la această adîncime. În orice caz, dedesubt, probabil pe aceeaşi verticală, mai există cîteva rînduri de blocuri, căci nu se observă nici un fel de dislocare sau de tendinţă de deplasare a zidăriei, deşi solul pe care s-a construit este de formaţie aluvionară [5]. Neputînd, pentru moment, preciza distanţa iniţială între marginea debarcaderului şi vechiul mal al Dunării (cu toate că aceasta trebuie să fi fost minimă), nu putem stabili nici raportul dintre nivelul ultimei trepte şi cel al apei. După toate probabilităţile el era cu puţin deasupra nivelului maxim de creştere al Dunării [6]. Dată fiind diferenţa mare de nivel a treptelor exterioare, este de presupus că ele serveau, în general, doar pentru sprijinirea capetelor punţilor de debarcare (pasarele) folosite de nave. Sperăm că aceste probleme să fie clarificate cu ajutorul unor sondaje geologice pe care ne propunem să le efectuăm în anii următori.

Debarcaderul era protejat pe ambele laturi de două turnuri de formă rectangulară. S-a degajat complet doar turnul din stînga, celălalt fiind în curs de cercetare. Dimensiunile turnului din stînga, în partea sa superioară, sînt de 10,10 × 9 m, iar la bază datorită unei crepide cu mai multe trepte, de 11,80 × 9,70 m. Latura lungă este cea care mărgineşte debarcaderul, planurile crepidei sale legîndu-se cu treptele acestuia. Latura frontală a turnului corespunde limitei exterioare a debarcaderului. Zidăria turnului este realizată după principiile de tehnică constructivă aplicate şi la restul obiectivelor cetăţii [7]. Camera turnului, de formă rectan-

[4] D. Vîlceanu, *Cu privire la tehnica de construcţie.....loc. cit.*

[5] *Ibidem*, p. 295—296 şi în *Materiale*, VIII, p. 713.

[6] Această situaţie trebuie judecată în funcţie de creşterea nivelului Mării Negre şi respectiv a Dunării în ultimii 2000 de ani. Discuţia şi bibliografia problemei la A.C. Banu, *Contribuţii la cunoaşterea vîrstei şi evoluţiei Deltei Dunării*, în *Hidrobiologia*, 6, 1965, p.259—278.

[7] D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 297; R..Popa, *La porte Nord.....loc. cit.*

Fig. 5. — Situaţia săpăturilor de la debarcader, la sfîrşitul campaniei din anul 1965.

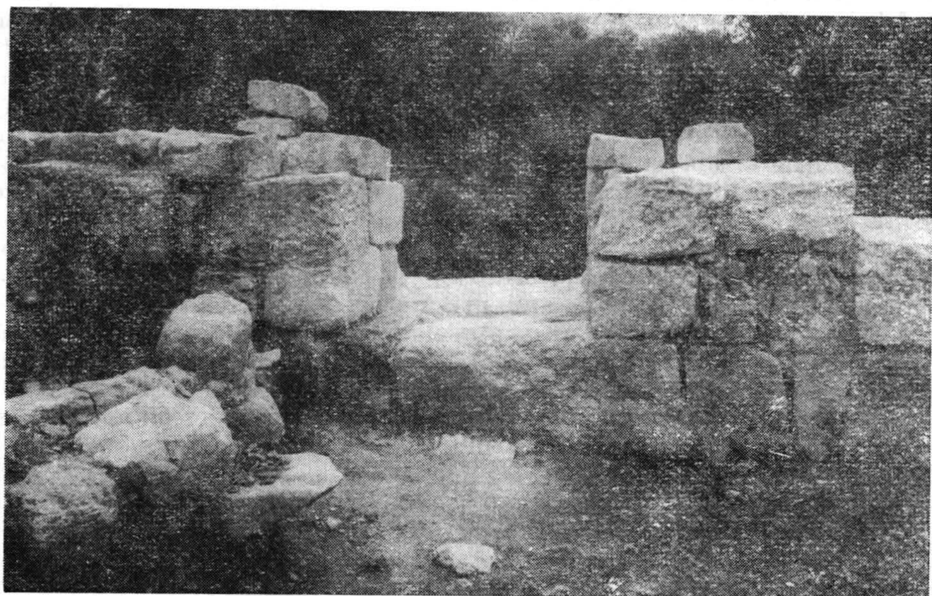

Fig. 6. — Intrarea turnului din stînga (fotografie din interiorul cetăţii); nivelul de călcare vizibil este cel de la sfîrşitul secolului al XI-lea.

gulară, începea la o distanţă de 2,15 m faţă de parametrul interior al zidului de incintă, deci se încadra parţial în acesta. Lăţimea sa, în porţiunea păstrată, este de 4 m. Profunzimea camerei nu se poate preciza din cauza puternicei demantelări a turnului. Nivelul de călcare al camerei este situat la + 5 m faţă de baza turnului şi la + 1,20 m faţă de nivelul de călcare din interiorul cetăţii [8]. Intarea camerei turnului are lăţimea de 1,28 m. Nu dispunem de nici un element care să permită unele precizări referitoare la partea superioară a turnului şi la sistemul de acoperiş [9] (fig. 6 şi 7).

Turnul din partea dreaptă a debarcaderului, a cărui cercetare este mai dificilă datorită demantelării accentuate şi faptului că este acoperit de o cantitate mai mare de nisip, a fost degajat doar parţial. În faza actuală a cercetărilor se poate afirma că el are în linii generale aceleaşi caracteristici ca şi cel de pe latura stîngă; este posibil, însă, ca el să fi fost de dimensiuni mai mari. Această ipoteză este sugerată de lungimea culoarului intrării sale care, pe porţiunea păstrată (demantelarea a distrus complet camera turnului şi parţial capătul exterior al coridorului de acces) măsoară 3,50 m, indicînd astfel poziţia mai avansată a camerei turnului; lăţimea acestei intrări este mai mică : circa 1 m, faţă de 1,28 m la turnul din stînga (fig. 8). O eventuală mărire a laturii lungi a turnului s-a pus în legătură cu necesitatea de a proteja debarcaderul împotriva sloiurilor de gheaţă aduse de curenţi în perioadele de creştere a apei din timpul iernii. Deşi puţin probabilă, această ipoteză, precum şi aceea privind existenţa unor diguri [10], vor fi verificate prin degajarea integrală a turnului în viitoarele campanii de săpături.

Accesul la debarcader se făcea printr-o poartă situată la jumătatea distanţei dintre cele două turnuri. Deschiderea din zidul de incintă măsoară 4,10 m pe linia parametrului său interior şi 3,92 m pe linia unde blocurile din parametrul exterior sînt tăiate în formă de L pentru a împiedica deschiderea în afară a celor două canaturi ale porţii; deschiderea efectivă pe linia parametrului exterior, măsoară astfel 3,45 m. Pavajul porţii, realizat din blocuri ecarisate cu grijă, are interstiţiile umplute cu mortar cu praf de cărămidă. El corespunde nivelului de călcare din interiorul cetăţii. Diferenţa de nivel dintre acest pavaj şi prima platformă a debarcaderului este de circa 0,35 m. Prin analogie cu poarta de nord a cetăţii, presupunem că partea superioară a deschiderii este zidită în boltă la o înălţime de 2,60 m [11]. Poarta propriu-zisă avea două canaturi şi se deschidea spre interior. S-au găsit lăcaşurile adîncite în piatră şi

---

[8] Această diferenţă de nivel nu era compensată prin existenţa unor trepte de piatră. Probabil că se utiliza o scară de lemn sau un bloc de piatră adosat la zid şi deplasat ulterior.

[9] Fragmente de ţigle cu semne în relief, tipice epocii (vezi P. Diaconu, *În legătură cu datarea olanelor cu semne în relief....* în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 491—495), s-au descoperit în zona turnurilor, dar în condiţii neclare. Ipoteze în legătură cu acoperişul, la R. Popa, *op. cit.*

[10] Confirmarea ipotezei lui P. Diaconu (*Dacia*, N.S., X, p. 366), referitoare la existenţa unor diguri şi cheiuri acoperite de aluviuni în zona necercetată, e puţin probabilă, dat fiind că avem de-a face cu un debarcader fluvial şi nu maritim; de altfel rezultatele unor măsurători electromagnetice practicate în această zonă nu indică prezenţa unor ziduri suplimentare în zona turnului.

[11] R. Popa, *op. cit.*

Fig. 7. — Porţiunea păstrată a camerei turnului din stînga debarcaderului.

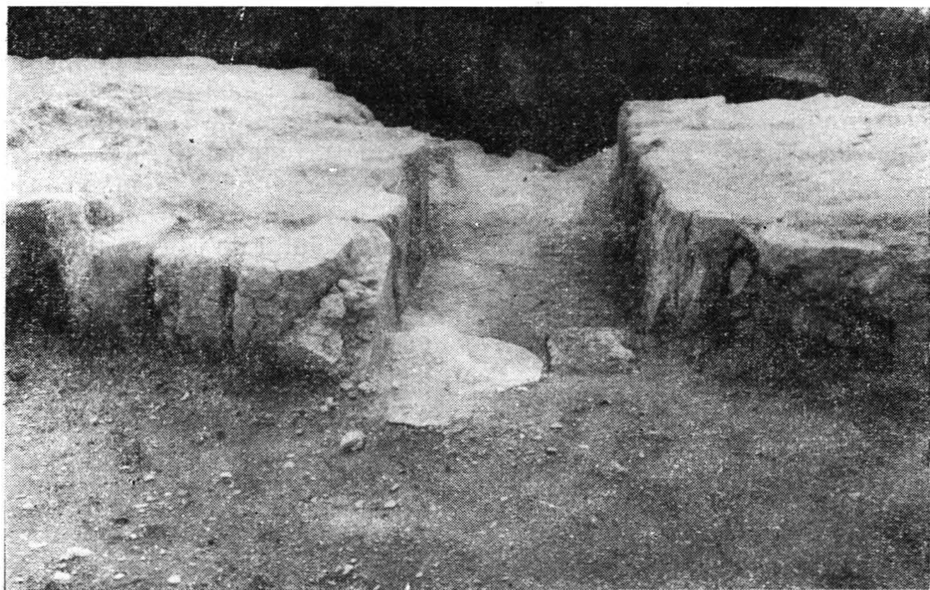

Fig. 8. — Intrarea turnului din dreapta debarcaderului. Nivelul de călcare vizibil este cel al demantelatorilor din secolul al XVIII-lea.

placate cu fier pentru fixarea capetelor de jos a pivoţilor porţii [12]. Canaturile porţii făcute din lemn, trebuie să fi avut, judecînd după diametrul lăcaşurilor pentru pivoţi, o grosime de circa 0,16 m [13].

După toate aparenţele, poarta de lemn avea o armătură de fier care a marcat pe pietrele pavajului, prin adînciturи de 1 — 2 cm arcul descris de canaturi în timpul mişcărilor de deschidere-închidere. Pe baza analogiei cu poarta de nord a cetăţii, presupunem că blocarea porţii, o dată închisă, se făcea cu ajutorul unui tirant plasat într-un lăcaş cruţat în zid, la înălţimea de 1 m faţă de pavaj [14]. Demantelarea zidului sub această înălţime, în cazul nostru, nu ne permite alte precizări.

Un element deosebit de construcţie întîlnit numai în zona debarcaderului, îl constituie întreruperea zidului de incintă în cîte trei puncte de fiecare parte a porţii debarcaderului, creînd şase fante cu o deschidere medie de circa 0,25 m, mai largi pe linia paramentelor zidului. Ele sînt dispuse oblic, în sensul de curgere a apei, fiind aproximativ paralele (fig. 9). Fundul acestor fante este perfect orizontal şi se află la nivelul pavajului intrării debarcaderului, neavînd nici o pantă de scurgere. Pereţii lor sînt lucraţi în tehnica feţelor de zid, avînd rosturile dintre blocuri umplute cu mortar hidrofug. Cum zidul nu se păstrează în această zonă pe o înălţime mai mare de 1,20 — 1,30 m, nu putem preciza înălţimea acestor fante. Cît priveşte rolul lor funcţional, analogiile lipsesc. Datorită înălţimii lor mari, nivelului inferior foarte jos şi unghiurilor moarte pe care le creează poziţia lor oblică, credem că nu pot fi considerate ca făcînd parte din sistemul defensiv al fortificaţiei. Dat fiind că le întîlnim numai în zona debarcaderului, presupunem că existenţa lor este legată de unele manevre ale navelor care acostau la debarcader. Probabil că parîmele aruncate de pe navele mari erau trecute prin fante pentru a uşura manevra lor cu ajutorul unor instalaţii situate în interiorul cetăţii. Pentru moment nu dispunem de nici un argument care să contribuie la clarificarea acestei chestiuni.

Fiind primul debarcader al unei cetăţi bizantine de pe Dunăre, descoperit pînă acum, cel de la Păcuiul lui Soare a stîrnit un deosebit interes, deosebit încă din momentul în care a fost identificat. În decursul celor 4 ani cît s-a săpat aici, el a fost în atenţia noastră, confirmîndu-se astfel ipoteza că cetatea de aici era o bază a flotei bizantine de pe Dunăre, cu misiunea de a apăra Durostorul de eventuale atacuri ale ambarcaţiunilor ruşilor kievieni[15]. Această ipoteză o completa pe cea care considera că cetatea a fost construită pe o insulă pentru a controla cele două braţe ale Dunării şi vadul de trecere respectiv[16]. Acum, în faza finală a cercetării acestei zone, credem că se pot face unele precizări referitoare la problemele pe care le ridică această cetate şi chiar enunţa o nouă ipoteză

[12] Aici nu putem face analogia cu poarta de nord, unde aceste lăcaşuri sînt, probabil, acoperite de zidul construit la începutul secolului al XI-lea în zona respectivă.

[13] R. Popa, *op. cit.*: la poarta de nord, 18 cm.

[14] *Ibidem.*

[15] Ipoteză formulată înainte de descoperirea debarcaderului, în *Materiale*, V, p. 588.

[16] Referitor la această ipoteză, considerăm că un vad poate fi admis aici numai în condiţiile topografiei actuale. În altă conformaţie a Dunării, de exemplu în cazul existenţei unui singur braţ, existenţa sa este puţin probabilă.

Fig. 9. — Una din fantele din zidul de incintă, fotografiată din exterior.

cu privire la caracterul și locul pe care-l ocupa cetatea de la Păcuiul lui Soare în sistemul de organizare a stăpînirii bizantine, reinstaurate în aceste regiuni la sfîrșitul secolului al X-lea.

Este vorba în primul rînd de perioada în care cetatea a funcționat ca bază militară. S-a arătat că fortificația fundată aici în anii 971—972 după recucerirea Dobrogei de către armatele lui Ioan Tzimiskes a fost utilizată o scurtă perioadă de timp de către garnizoana bizantină[17]. Care a fost durata acestei perioade, caracterizată printr-un nivel arheologic slab reprezentat în interiorul cetății, nu s-a putut stabili. Pornind de

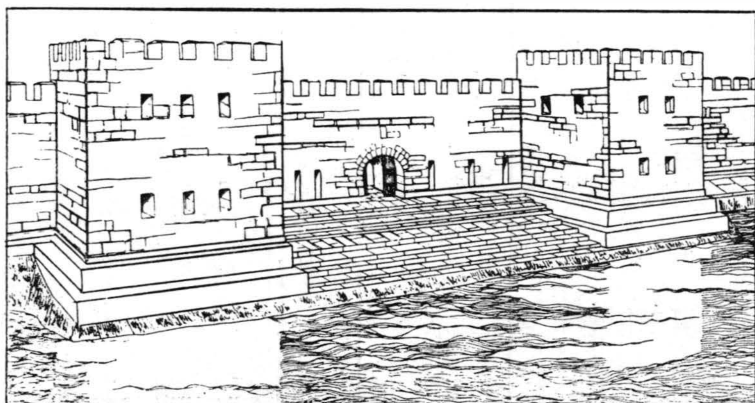

Fig. 10. — Reconstituire (ideală) a debarcaderului (arhitect Dinu Theodorescu).

la constatarea că resturile de viețuire din secolul al X-lea sînt relativ puține și coroborînd-o cu teoria pierderii Dobrogei de către bizantini după moartea lui Tzimiskes, ca urmare a răscoalei bulgarilor conduși de Samuel[18], s-ar fi putut naște chiar îndoiala, în privința terminării cetății de către constructori. Urmele lăsate pe pavajul intrării debarcaderului de către armătura canaturilor porții, în timpul funcționării acesteia, constituie o dovadă peremptorie a folosirii cetății în prima sa fază și oferă, poate, posibilitatea unei aprecieri aproximative a duratei acestei perioade[19].

În al doilea rînd s-au obținut, tot aici, date interesante referitoare la situația cetății în secolul al XI-lea. Se știe, că după o întrerupere, a cărei durată este greu de precizat[20], cetatea începe să fie locuită din nou la începutul secolului al XI-lea[21]. Nivelul de locuire, databil în prima jumă-

[17] D. Vîlceanu, *Cu privire la data de început......loc. cit.*, p. 208; P. Diaconu, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., X, p. 369.

[18] Vezi articolul lui Petre Diaconu, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 317—335.

[19] Din cauza inundării pavajului intrării, imediat după degajarea sa de un zid care acoperea aceste urme, ele n-au putut fi cercetate bine. Intenționăm să facem analiză petrografică pentru a determina coeficientul de rezistență al pietrei utilizate.

[20] Stratul arheologic este foarte sărac dar acest fapt în cazul de față nu are o semnificație absolută. Să nu uităm că aparține unei garnizoane militare și nu unei așezări civile.

[21] Vezi bibliografia din prima parte a notei 1.

tate a secolului al XI-lea, este caracterizat prin locuinţe mici, semibordeie sau locuinţe de suprafaţă, cu pereţi din materiale perisabile. Această locuire, exceptînd predominarea locuinţelor de suprafaţă, nu prezintă deosebiri esenţiale faţă de aşezările contemporane din Dobrogea. Sub acest aspect, ipoteza că în această perioadă şi aici ar fi funcţionat sistemul soldaţilor împroprietăriţi, pare să se confirme [22]. Un argument în

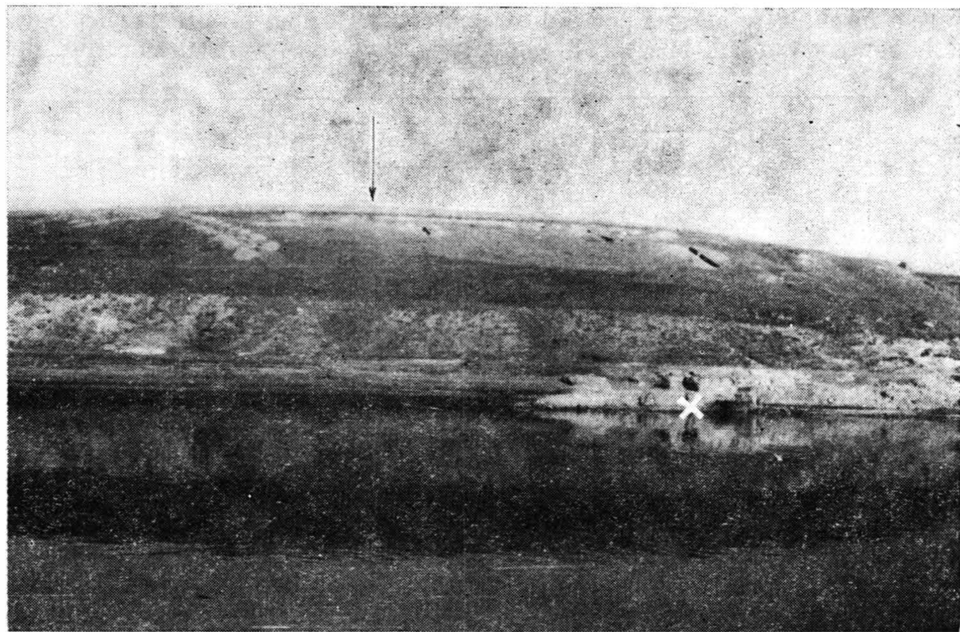

Fig. 11. — Săgeata indică locul fortificaţiei de pe dealul Dervent. Semnul x indică una din carierele de piatră de unde s-au scos blocuri pentru cetatea de la Păcuiul lui Soare.

plus în această privinţă îl constituie un fapt înregistrat în săpăturile de la debarcader : intrarea acestuia a fost, la un moment dat, blocată de un zid din blocuri legate cu pămînt, lat de circa 2 m şi înalt de circa 0,60 m. Situaţia se repetă şi la poarta de nord a cetăţii. În cazul nostru, avem toate motivele să interpretăm acest zid ca o ridicare a nivelului de sprijin al porţii : zidul acoperea exact suprafaţa pe care în prima fază canaturile porţii şi-au lăsat amprenta, iar în colţurile corespunzătoare părţii de jos a pivoţilor, au apărut două blocuri cu scobituri similare cu cele din pavajul original. Dată fiind ridicarea acestor ziduri, în mod identic, atît aici cît şi la poarta de nord a cetăţii, prezenţa blocurilor de susţinere a pivoţilor în colţuri şi lipsa oricărei acţiuni de ridicare a nivelului de călcare din interiorul cetăţii, credem că este vorba de o ridicare a nivelului porţilor, exclusiv. Ar fi greu să admitem că aceste ziduri aveau rolul de a feri aşezarea de inundaţii, deoarece solul nisipos pe care se află cetatea permite infiltrarea apei, care se ridică aici, paralel cu ridicarea nivelului fluviului. În această situaţie, zidurile respective n-ar fi avut sens. Evident,

[22] Petre Diaconu, *Problèmes relatifs à la forteresse....* *loc. cit.*, p. 370.

este greu de dat o explicație absolută acestei situații, dar ni se pare mai plauzibilă ipoteza ridicării planului porților pentru a se adapta la noile condiții create prin abandonarea cetății. Faptul că cetatea a fost abandonată este cert. Desigur, în perioada respectivă construcțiile interioare ca și incinta, au avut de suferit. La reluarea vieții în cetate (începutul secolului al XI-lea), noii locuitori inițiază o serie de acțiuni în vederea recondiționării fortificației. Este vorba de lucrările de la intrări cît și de ridicarea unui nou zid de incintă, lucrat din pietre și pămînt, pe latura sudică a cetății, zid care restrîngea suprafața acesteia[23]. La toate aceste lucrări, se reutilizează blocuri din zidăria inițială a cetății, construindu-se într-o tehnică mai primitivă, fără mortar. În aceste condiții, apare clar că cei care se instalaseră la adăpostul vechilor ziduri, nu mai puteau iniția unele reparații care necesitau o tehnică mai avansată. După toate probabilitățile, zidurile din cele două intrări aveau rolul de a readapta porțile respective la condițiile existente la începutul secolului al XI-lea. Este posibil ca ridicarea lor să fi fost impusă, fie de o degradare survenită la partea inferioară a porților, fie din alte motive de ordin practic. Evident, acestea sînt simple ipoteze și ele pot fi modificate oricînd. Ceea ce este esențial și trebuie reținut este preocuparea care se manifestă în această epocă pentru menținerea elementelor acestei fortificații. Este vorba de un moment istoric, pe care chiar dacă nu-l putem preciza deocamdată cu ajutorul descoperirilor noastre, credem că totalitatea știrilor istorico-arheologice ne obligă să-l omologăm cu înfrîngerea bulgarilor la anul 1001, în timpul lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul[24]. Nu dispunem de suficiente elemente pentru a aprecia cînd s-a renunțat la măsurile luate în această vreme. Săpătura noastră ne oferă însă un termen *ante quem* : o locuință datată cu monedă din timpul lui Constantin al X-lea Ducas, se instalează peste o parte din zidul menționat mai sus. Situația se repetă și la zidul de restrîngere a incintei[25] ; în același timp, o locuință se instalează, parțial, în interiorul turnului din colțul de nord-est al cetății. De reținut că acestui moment de renunțare la fortificație, dar nu și de întrerupere a locuirii, îi corespunde în așezările contemporane din Dobrogea, un nivel de distrugere care pentru unele din ele înseamnă chiar sfîrșitul definitiv al viețuirii[26].

Dacă, așa cum se pare, invazia pecenegă din 1036 este cea care provoacă grave perturbări în sistemul de apărare constituit de cetățile din Dobrogea, excepția pe care o face cetatea de la Păcuiul Soare apare cel puțin ciudată și impune o explicație[27]. Credem că aceasta trebuie cău-

[23] *Materiale*, VII, p. 602.

[24] Coincidența reluării viețuirii la începutul secolului al XI-lea, cu situația înfloritoare care se manifestă în acea vreme la Dinogeția, Capidava, Dervent și în alte așezări ni se pare semnificativă. Fenomenul se datorește, probabil, puternicului reviriment produs de victoriile lui Vasile al II-lea. Înfrîngerea bulgarilor și cucerirea teritoriilor de la sud de Durostor trebuie să fi provocat în mod normal și un aflux de populație în Dobrogea. Din punct de vedere administrativ și militar, schimbările intervenite în reorganizarea frontierei occidentale au afectat, desigur și regiunea respectivă a Dunării.

[25] *Materiale*, VII, p. 602.

[26] Petre Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, in *SCIV*, 18, 1967, 3 p. 463—475.

[27] Considerăm că argumentul lui P. Diaconu, expus în articolul mai sus citat, că cetatea de la Păcuiul lui Soare ar fi „supraviețuit" datorită amplasării sale pe o insulă, nu poate fi luat în considerare. Chiar dacă l-am admite ca valabil pentru o „razie" pecenegă, el nu poate explica persistența viețuirii aici, pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea.

tată în excepţia pe care o face cetatea de aici, în raport cu celelalte puncte ale limesului bizantin şi în fazele anterioare. Ne vom referi la cetăţile unde s-au făcut cercetări mai intense (Dinogeţia, Capidava, Dervent).

Astfel, o dată cu recucerirea Dobrogei sub Ioan Tzimiskes, vechile fortificaţii romano-bizantine din Dobrogea sînt refăcute[28]. Cetatea de la Păcuiul lui Soare este construită din nou, cu mijloace tehnice care nu suportă nici un fel de comparaţie cu restul exemplelor. Fortificaţia de aici devine de departe cea mai puternică din cîte se cunosc pînă acum în această regiune. Trebuie să remarcăm că este şi singura dublată de o altă cetate situată pe malul dobrogean cea de pe malul Dervent, aceasta însă de o factură mult mai modestă.

După o perioadă relativ scurtă, aşa cum am mai arătat, spre deosebire de cetăţile menţionate, în cea de la Păcuiul lui Soare vieţuirea încetează[29].

În sfîrşit, după reluarea locuirii, la începutul secolului al XI-lea şi o perioadă de existenţă cu forme de manifestare asemănătoare cetăţilor dobrogene amintite, ajungem la mijlocul aceluiaşi secol, la excepţia de la care am pornit.

După toate aparenţele, deosebirile menţionate se datoresc amplasării topografice neobişnuite a cetăţii[30], ea însăşi o excepţie. Analizînd poziţia actuală a cetăţii de pe ostrovul Păcuiul lui Soare, ca şi unele observaţii făcute în timpul săpăturilor, se impun cîteva constatări :

— Cetatea de pe ostrov se găseşte faţă în faţă cu fortificaţia contemporană de pe dealul Dervent.

— Debarcaderul cetăţii situat iniţial în imediata apropiere a malului Dunării vechi este acum separat de apă (actualul braţ Ostrov) de o fîşie de aluviuni lată de circa 200 m.

— Cursul principal al Dunării a rupt şi continuă să rupă din teritoriul pe care este aşezată cetatea (partea opusă debarcaderului), cea mai mare parte a acesteia fiind în momentul de faţă sub apă.

—Cetatea a fost construită iniţial pe un teren nisipos, o platformă plană, fapt care a determinat, printre alte măsuri speciale luate de constructori, şi ridicarea nivelului de călcare în interiorul cetăţii, cu cîţiva metri.

— Distanţa între capul actual al insulei (nord) şi poarta de nord a cetăţii este de circa 100 m ; în mod normal, în evoluţia morfohidrografică a unui ostrov, ea trebuie să fi fost, iniţial, mai mică.

---

[28] Situaţia cetăţii de pe Dervent este puţin deosebită. Zidul şi şanţul de apărare sînt realizate în această epocă. În privinţa datării încă nu s-a ajuns la un consens unanim în cadrul colectivului de cercetări, săpăturile fiind încă la început. În ce ne priveşte considerăm că fortificaţia de aici a fost construită în timpul lui Ioan Tzimiskes, bazîndu-ne pe două constatări : 1) ceramica din locuinţele mai vechi de pe dealul Dervent conţine elemente caracteristice secolului al X-lea (printre altele aşa-numita ceramică cu „slem" roşu) ; 2) una din locuinţele ultimului nivel este datată cu o monedă de argint de la Vasile al II-lea. Aceasta constituie o dată *ante quem* pentru locuinţele mai vechi.

[29] Pentru aşezarea fortificată de pe dealul Dervent nu avem temeiuri să presupunem o întrerupere a vieţuirii.

[30] În legătură cu aceasta problema se pune şi pentru Dinogeţia. Dacă ea a fost amplasată de la început pe o insulă, fapt care rămîne de văzut, ar trebui totuşi explicat cum o devastează pecenegii la 1036 şi de ce cetatea de la Păcui scapă.

— Poarta de nord a cetăţii, poartă-turn cu dublă închidere, flancată la 20 m pe ambele laturi de cîte un turn de dimensiuni mari [31], constituie un element mult mai puternic fortificat decît intrarea debarcaderului. În acelaşi timp, poarta de nord are şi o poziţie care surprinde. Ea este mult deplasată faţă de mijlocul laturii respective a zidului de incintă, apropiindu-se în schimb de linia malului vechiului curs al Dunării (latura de est a cetăţii) [32] (fig.2). Este adevărat că situaţia actuală a cetăţii, parţial distrusă de Dunăre, nu a permis descoperirea altor eventuale intrări, dar date fiind dimensiunile şi modul cum a fost concepută această poartă, nu poate fi considerată ca una secundară, construită pentru a permite ieşiri întîmplătoare. Credem că era, dacă nu singura, una din intrările principale ale cetăţii.

Ţinînd cont de aceste observaţii, ne întrebăm :

— Ce motiv ar fi determinat construirea pe un ostrov, a unei cetăţi care să dubleze una de pe malul dobrogean?

— Cum au conceput constructorii această fortificaţie pe un teren care, în eventualitatea că era un ostrov, ar fi fost supus aceloraşi schimbări pe care le suferă şi azi [33] deci în mod fatal cetatea ar fi fost destinată distrugerii de către Dunăre, încă de la început?

— Ce a determinat amplasarea porţii de nord a cetăţii într-un loc aşa de apropiat de malul apei şi pentru ce s-au luat atît de severe măsuri de fortificare a sa, presupunînd că ea dădea spre capul ostrovului, ne-avînd deci în faţă, decît o fîşie restrînsă de uscat?

De sigur, problemele care se ridică nu-şi pot găsi un răspuns precis şi ele ar putea fi eliminate dacă am da totul pe seama întîmplării, a unor raţiuni strategice încă obscure, sau a nepriceperii constructorilor cetăţii. Ultima motivare ni se pare cel mai greu de admis [34], iar celelalte sînt puţin probabile. Cum situaţiile enumerate sînt totuşi realităţi concrete credem că este de datoria noastră a căuta un răspuns, fie el de natură pur ipotetică şi bazat în mare măsură doar pe logică. Coroborînd toate „excepţiile" şi „anomaliile" pe care le prezintă cetatea de la Păcuiul lui Soare, credem că terenul pe care ea a fost construită nu era, iniţial, un ostrov al Dunării [35].

Impresia creată de situaţia actuală ne-a făcut să considerăm, pînă acum, amplasarea cetăţii pe o insulă ca determinată de necesitatea de a controla ambele braţe ale Dunării şi vadul de trecere respectiv. Facem remarca că acest argument ar fi fost valabil în cazul unui sistem de apărare modern, bazat pe tirul unor arme de foc, capabil să acopere anumite suprafeţe. Necesitatea amplasării unei baze navale pe insulă este la fel de relativă. Nu credem că navele ancorate lîngă o fortificaţie similară con-

---

[31] R. Popa, *op. cit.*

[32] Credem că atît ridicarea în pantă a terenului din faţa porţii pentru a permite accesul, cît şi faptul că în afara amplasării sale spre colţul de nord-est, deci spre vechiul curs al Dunării, poarta are un ax a cărui prelungire intersecta latura estică a zidului de incintă, reflectă preocuparea constructorilor de a o face să corespundă traseului unui drum, poate un drum obligatoriu, determinat de condiţii naturale.

[33] Încadrîndu-se în fenomenul general al apelor curgătoare din emisfera nordică, Dunărea ar fi „prelucrat" la fel ostrovul şi în acele vremuri, indiferent care ar fi fost cursul său principal.

[34] În legătură cu tehnica avansată a constructorilor, care cunoşteau perfect terenul pe care lucrau, vezi D. Vîlceanu, *Cu privire la tehnica de construcţie...., loc. cit.*, p. 295—296.

[35] Vezi şi articolul lui P. V. Coteţ din volumul de faţă.

struită pe malul dobrogean ar fi fost în mai puţină siguranţă, iar pe de altă parte capacitatea lor de manevră n-ar fi avut de cîştigat prin construirea cetăţii pe o insulă, într-o măsură care să justifice, nici pe departe, efortul suplimentar şi dificultăţile întîmpinate în acest caz de constructori. Pe de altă parte, ne este greu să admitem că poarta de nord a cetăţii şi-ar datora poziţia sa ,,excentrică'' unor raţiuni impuse de natura terenului[36]. Grija cu care ea a fost fortificată pare să indice posibilitatea unor atacuri mai puternice în această zonă. Or, condiţii prielnice de asalt împotriva unei asemenea cetăţi nu existau decît pe uscat. Ca suprafaţa restrînsă pe care ar fi constituit-o capul ostrovului să fi fost considerată ca un prezumptiv teren de debarcare, ni se pare puţin probabil în condiţiile existenţei aici a unei flote capabile să împiedice asemenea tentative[37]. Pe de altă parte, în condiţiile Dunării îngheţate, orice punct al cetăţii, inclusiv debarcaderul, devenea la fel de vulnerabil. Dacă admitem, în schimb, că această poartă a fost practicată aici tocmai pentru a corespunde unui drum care urma malul Dunării, lucrul îşi poate găsi o justificare.

Din aceste considerente şi sprijinindu-ne şi pe observaţiile de ordin hidromorfologic ale specialiştilor[38], credem că se poate emite ipoteza că cetatea de la Păcuiul lui Soare a fost construită pe malul stîng al Dunării, în actuala baltă a Ialomiţei, cuprinsă între Dunăre şi braţul Borcea. Probabil că ea a constituit unul din capetele de pod create de bizantini după recucerirea Dobrogei, în cadrul acţiunii de dominare a teritoriilor de la nord de Dunăre. Că după victoria de la Silistra, bizantinii au luat în stăpînire şi malul stîng al Dunării, nu mai încape nici o îndoială. Informaţiile furnizate de Skylitzes, în acest sens, sînt clare : după înfrîngerea lui Sviatoslav la Durostorum, în faţa împăratului Ioan Tzimiskes se prezentară soli de la Constantia şi din celelalte cetăţui (φρούρια) de *dincolo de Dunăre* (bizantinii se aflau pe malul drept). Aceşti soli închinară cetăţile lor împăratului care trimise oameni să le ia în primire şi oaste pentru paza lor [39]. O dată ruşii plecaţi, înainte de a părăsi aceste locuri, Tzimiskes se îngriji de cetăţuile şi oraşele de pe *malurile* fluviului (τῶν πέραν ἱδρυμένων τοῦ Ἴστρου) şi lăsă ,,pază destulă'' [40]. Construită în orice caz după anul 971, cetatea de la Păcuiul lui Soare poate fi una din fortificaţiile menite să întărească zona de stăpînire efectivă bizantină, stabilită la nord de Dunăre. Amplasarea sa în acest loc şi ridicarea, după cît se pare, în acelaşi timp a fortificaţiilor de pe dealul Dervent[41], pot fi puse în legătură cu necesitatea de a asigura o pavăză Durostorului. Experienţa asediului dificil al acestui oraş, în condiţiile luptelor cu Sviatoslav, atrăsese atenţia bizan-

---

[36] R. Popa, *op. cit*....

[37] Admiţînd că kievienii ar fi depăşit celelalte zone de apărare de pe Dunăre, dintre care zona gurilor Dunării trebuie să fi dispus de o flotă puternică, ambarcaţiunile lor ar fi fost împiedicate cu uşurinţă de navele bizantine să acosteze într-un punct unde curentul este foarte puternic din cauza confluenţei celor două braţe.

[38] P. V. Coteţ, *op. cit.*, în legătură cu modificările din zona Deltei, vezi A.C. Banu, *op. cit.*

[39] Skilitzes-Cedrenus, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 401.

[40] *Ibidem*, p. 412.

[41] În ceea ce priveşte diferenţa de tehnică de construcţie dintre cele două cetăţi, credem că cea de pe actualul ostrov a beneficiat de o tehnică superioară nu numai datorită terenului nisipos pe care se construia, ci şi faptului că se afla *peste Dunăre*. Fortificaţia de pe Dervent, pare să nu fi avut zid şi şanţ de apărare decît pe 3 laturi, a patra folosind ca limită rîpa naturală.

tinilor asupra necesităţii de a-şi asigura controlul asupra ambelor maluri[42]. Cele două cetăţi construite faţă în faţă aveau, poate, pe lîngă menirea de a controla cursul Dunării şi pe aceea de a împiedica eventuale concentrări de trupe în preajma Durostorului, centru important al politicii bizantine la Dunărea de jos în secolele X—XI.

Judecînd din acest punct de vedere situaţia cetăţii de la Păcuiul lui Soare, considerăm că identificarea sa cu o bază a flotei bizantine trebuie revăzută şi completată. Desigur flota bizantină a jucat un rol important în istoria Dunării de jos, mai ales după începerea incursiunilor ambarcaţiunilor ruseşti împotriva bizanţului[43]. Între altele, merită să fie reţinută ştirea că însuşi Tzimiskes trimisese la gurile Dunării 300 de corăbii prevăzute cu „focul grecesc"[44]. Este mai greu de spus care era organizarea eventualelor unităţi navale afectate Dunării şi unde erau amplasate bazele lor. După toate aparenţele, cetatea de la Păcuiul lui Soare era una din aceste baze, dar proporţiile debarcaderului de aici ne sugerează o dublă interpretare. Presupunem că dimensiunile platformelor-trepte şi a intrării au fost determinate de necesitatea îmbarcării rapide a unui mare număr de oameni. Această situaţie s-ar fi putut ivi, de exemplu, în cazul căderii cetăţii sub loviturile unui duşman venit din Cîmpia Munteană, cînd evacuarea trupelor bizantine pe malul dobrogean trebuia să se facă în grabă, sau invers, în cazul debarcării unor trupe venite de pe malul dobrogean care se concentrau la adăpostul fortificaţiilor de aici în vederea desfăşurării unor operaţii militare la nord de Dunăre. Această interpretare ne este sugerată şi de faptul că majoritatea debarcaderelor din epoca romană tîrzie de pe cursul superior al Dunării, deja menţionate[45], erau construite în „barbaricum"[46]. Ele reprezentau locuri întărite pentru concentrarea şi aprovizionarea trupelor romane care acţionau în „barbaricum"[47]. Cetatea de la Păcuiul lui Soare trebuie să fi îmbinat acest rol cu acela al unui centru de prim ordin în sistemul de fortificaţii organizat de bizantini la nord de Dunăre. Că garnizoana sa era compusă, într-un procent însemnat, din ostaşi ai flotei militare bizantine este foarte probabil, dar ea trebuie să fi avut şi un rol important în controlarea unui teritoriu la nord de Dunăre, a cărui întindere evident nu poate fi precizată. Ipoteza noastră în legătură cu amplasarea acestei cetăţi şi cu rolul ei în acţiunea de dominare a nordului Dunării de către bizantini, îşi poate găsi sprijin şi într-un document istoric de mare interes, descoperit şi publicat recent de către învăţatul grec N. A. Oikonomides. Este vorba de taktikon-ul referitor la Mesopotamia Occidentului[48]. În amplul său articol, de o erudiţie remarcabilă, savantul grec face

[42] Durostorul a căzut numai după sosirea flotei bizantine care a împiedicat şi contactele ruşilor asediaţi cu malul stîng al Dunării, de unde luau provizii în timpul asediului (Leon Diaconul, *Historia*, ed. 1828, p. 139).

[43] În legătură cu aceasta, Hélène Ahrweiler subliniază existenţa unei flote bizantine la gurile Dunării, încă din secolul al IX-lea. Această flotă condusă probabil de acel „arhon Bulgarias" avea rolul de a opri înaintarea ruşilor kievieni pe lîngă coastă (Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 87—88).

[44] *Ibidem*, p. 119, nota 6.

[45] A. Mócsy, *op. cit.*

[46] *Ibidem*, p. 97.

[47] *Ibidem*, p. 98.

[48] N.A. Oikonomides, *op. cit.*, p. 58—59.

demonstrația, după părerea noastră greu de contestat, că în urma victoriei din anul 971 teritoriul bizantin de la Dunărea de jos, pus sub conducerea unui katepano, a căpătat denumirea de Mesopotamia, datorită caracteristicilor sale geografice[49]. În această argumentare, cetatea de la Păcuiul lui Soare deține un loc important. Acestei cetăți i se atribuie ca rol principal controlarea malului stîng al Dunării, savantul grec considerînd-o, datorită amplasării sale *pe o insulă*, ca o posibilă „bază a unei armate operînd pe malul stîng"[50].

Ipoteza amplasării cetății pe malul stîng al fluviului nu schimbă concluziile studiului citat, ci într-o oarecare măsură le accentuează. De altfel, ni se pare că în argumentarea sa asupra toponimiei autorul ar fi putut pune accentul mai mult pe suprafețele întinse ale luncii Dunării începînd de la Silistra (confluența Borcei) și pînă în Deltă. Această zonă cu o lățime de ordinul a zeci de km putea să determine, *în primul rînd*, denumirea de Mesopotamia.

Revenind la situațiile arheologice din cetatea de la Păcuiul lui Soare, menționăm că refacerea porților la începutul secolului al XI-lea, semnalată anterior, nu putea fi făcută decît de bizantini. Ea coincide, probabil, momentului victoriei lui Vasile al II-lea[51]. Este mai greu de emis o ipoteză în ceea ce privește motivul abandonării cetății în perioada cuprinsă între anii 976 — 1001. Ipoteza deja citată a lui P. Diaconu[52], care leagă acest fapt de marea revoltă a bulgarilor ce a dus la formarea Țaratului lui Samuel, ar putea fi pusă din nou în discuție. Lăsînd la o parte situația cetăților dobrogene, considerînd chiar că cercetarea fortificației de pe malul Dervent nu este încă deplin elucidată, admițînd că lipsa Durostorului de pe lista cetăților cucerite de Vasile al II-lea ar fi o omisiune — fapt puțin probabil — sau că acest oraș ar fi fost cucerit de o flotă venită pe Dunăre, operațiune a cărei omitere pare și mai puțin probabilă, rămîn de explicat cîteva fapte.

— Cetatea de la Păcuiul lui Soare este părăsită scurt timp după terminarea construcției, garnizoana lăsînd locul complet liber.

— Între zidurile cetății nu se mai instalează nimeni pînă la începutul secolului al XI-lea.

— Reluarea locuirii se petrece aici, după toate probabilitățile, o dată cu victoria lui Vasile al II-lea. Pe de altă parte, nu este exclus ca, după cum sugerează și articolul lui N.A. Oikonomides[53], regiunea organizată sub numele de Mesopotamia fiind una din zonele de mare interes strategic să fi concentrat un însemnat număr de trupe bizantine. Această concentrare ar putea da și explicația dirijării cu precădere spre sud a atacurilor bulgarilor[54], conduși de Samuel, determinînd și alegerea capitalei ma-

[49] *Ibidem*, p. 72.

[50] *Ibidem*, p. 75.

[51] Săpăturile arheologice nu au dat la iveală urme, aparținînd nivelului de reluare a vieții în cetate, care să dateze înainte de începutul secolului al XI-lea. În articolul lui N. A. Oikonomides apare în această privință o eroare: „în jurul anului 1000, insula fortificată Păcuiul lui Soare este abandonată de forțele armate", *op. cit.*, p. 75.

[52] P. Diaconu, *Problèmes relatifs à la forteresse de*.... p. 369.

[53] N.A. Oikonomides, *op. cit.*, p. 74.

[54] Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, pag. 325—326; cf. nota 1 de la p. 326.

relui Țarat la Ohrida. În aceste condiții, valul de piatră din Dobrogea [55] ar putea fi considerat ca o linie defensivă, de siguranță, concepută de bizantini în zona cea mai propice construcției sale, pentru prevenirea unui atac ce se putea întoarce oricînd în această direcție. După părerea noastră, însă, această linie nu delimita teritoriul rămas sub bizantini, acesta întinzîndu-se și în fața sa, cuprinzînd un teritoriu ce includea o serie de cetăți și orașe, inclusiv Durostorul [56]. Nu trebuie să excludem posibilitatea ca o regiune bine organizată din punct de vedere militar să fi asistat, într-o aparentă pasivitate, la evenimentele din Bulgaria. Pe lîngă atribuțiile pe care le aveau în apărarea unei zone principale de acces a rușilor kievieni, aceste trupe trebuie să fi fost și reduse ca efectiv în această epocă, fiind angajate în luptele pe care Constantinopolul era obligat să le poarte împotriva lui Bardas Skleros [57]. Este posibil ca o parte a efectivelor militare din această zonă să fi fost „detașate" să lupte împotriva unui pericol, am zice, mai mare decît cel bulgar, care amenința însăși capitala și curtea imperială (anii 976 — 979).

Garnizoana de la Păcuiul lui Soare [58] pare să fi părăsit cetatea în pripă. Refacerea porților și nu ridicarea lor din nou, sugerează o retragere fără lupte. Faptul că această cetate nu a fost ocupată în urma plecării bizantinilor, pledează pe de o parte în favoarea acestei ipoteze, pe de altă parte pentru faptul că cetatea era amplasată pe malul stîng al Dunării. Într-un moment în care disputa pentru putere avea loc în orient, renunțarea la un punct avansat din sistemul de apărare al graniței occidentale, atunci liniștită, era posibilă. Aceasta cu atît mai mult cu cît, probabil, o parte din flota de pe Dunăre era rechemată la Constantinopol. Fiind la nord de Dunăre, fortificațiile au fost abandonate pînă la anul 1001. Reluarea viețuirii în jurul acestei date se face, așa cum am arătat, printr-o restaurare a porților cetății. Acest fapt denotă preocuparea pen-

---

[55] Vezi discuția problemei la Petre Diaconu, *Zur Frage der Datierung....*; același, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec*, I—II, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 189—199 și *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 383—394. Articolul din urmă reprezintă o accentuare a poziției autorului față de cea adoptată de C. Cihodaru în articolele *Observații critice asupra însemnărilor Toparhului bizantin*, în *SCȘIași*, seria istorie, XII, 2, 1961, p. 252—272 și *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea și însemnările Toparhului bizantin*, în *Studii*, XVI, 1963, 5, p. 1123—1135.

Dată fiind situația fortificației de la Dervent, lipsa mențiunilor în ce privește recucerirea Durostorului de către bizantini la 1001, faptul că o putere politică dispunînd de flotă putea debarca oricînd trupe în spatele valului, considerăm puțin probabilă ridicarea acestuia de către bulgari. În plus, credem că un asemenea val nu putea fi ridicat decît într-o perioadă de liniște, într-un teritoriu aparținînd pe o zonă destul de întinsă, de ambele părți, puterii respective. Dacă ar fi căzut Tomis, Silistra, Păcuiul lui Soare, Dervent, Axiopolis, bulgarii s-ar fi oprit din ofensiva lor, stabilind o graniță pe această linie? Dificultatea care se ivește în atribuirea valului bizantinilor o constituie „castrele" care sînt plasate pe latura de sud a acestuia. Rămîne de văzut dacă nu cumva elementele principale ale acestei linii defensive nu erau aceste „castre", valul constituind o modalitate de a umple golurile de circa 2 km care rămîneau între ele. Credem că problema nu va putea fi elucidată decît prin săpături ample care să dezvelească, măcar parțial, cîteva din aceste fortificații determinînd modul în care au fost construite, ce fel de ieșiri au, cum se leagă cu valul etc.

[56] Problema este prea complexă pentru a fi discutată aici. Alegem acest centru ca punct convențional de delimitare a unei zone determinate de tăcerea cronicilor bizantine în ceace ce privește recucerirea sa.

[57] Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 323.

[58] Subliniem că este vorba de o unitate formată din soldați de profesie, aparținînd, probabil acelei tagma condusă de katepanul „descoperit" de N.A. Oikonomides.

tru reasigurarea capacității de apărare a cetății și presupune, credem, existența unui corp de apărători [59]. Nu putem fi de acord cu opinia lui N.A. Oikonomides, conform căreia dispariția numelui de Mesopotamia și apariția celui de Paristrion, semnifică pierderea controlului nordului Dunării de către bizantini [60]. Lacuna de informare cu privire la ultimele săpături de la Păcuiul lui Soare a contribuit și ea, în mare măsură, la adoptarea acestei poziții de către învățatul grec. Urmele de viețuire din această vreme respectiv tipurile de locuințe mici diferă de cele din secolul al X-lea reprezentate de construcții monumentale. Aceasta ar putea însemna înlocuirea garnizoanei constituite de ostași aparținînd unei tagme cu forțele themei Paristrion [61]. Cît privește apariția numelui de Paristrion, nu este absolut necesar să implice și renunțarea la teritoriile care determinaseră în secolul al X-lea denumirea de Mesopotamia [62]. Aceasta cu atît mai mult cu cît știrile literare infirmă această ipoteză. Astfel Skylitzes-Cedrenus referindu-se la Katakalon Kekaumenos îl denumește „ἄρχων ὣν τῶν πόλεων καὶ χωρίων" [63], deci șef al orașelor și teritoriilor de pe *malurile* Dunării [64]. Un alt pasaj din aceeași sursă pare să accentueze această stare de fapt. Este vorba de episodul salvării vieții lui Kekaumenos, rănit de către un peceneg care îl recunoaște „din timpul cînd conducea fortărețele de pe lîngă Dunăre unde neamurile trăiau în pace" [65] (ἐξ ὅτου περῆρχε τῶν παρὰ τῷ Ἴστρῳ φρουρίων καὶ ἀνεμίγνυντο ἀλλήλοις τὰ γένη). Cuvîntul παρὰ, pare să definească și aici *malurile* fluviului: cetățile situate de o parte și de alta, de-a-lungul fluviului. Referirea la neamurile care trăiau în pace, fapt sesizat și subliniat de Petre Diaconu, vizează desigur în primul rînd raporturile dintre pecenegi și bizantinii aflați în fortărețele din nordul Dunării [66]. Comandantul bizantin citat trebuie să fi petrecut destul de mult timp și în nordul Dunării venind în contact cu pecenegii împotriva cărora avea să lupte peste cîțiva ani. Relațiile bizantino-pecenege depășesc însă cadrul articolului nostru.

În lumina săpăturilor de la Păcuiul lui Soare credem totuși că ele ar trebui judecate cu foarte multe nuanțări. Faptul că aici viețuirea nu se întrerupe la mijlocul secolului al XI-lea va trebui analizat în funcție de aspectele locale ale acestor raporturi, aspecte care nu întotdeauna se încadrează în evenimentele mari menționate de izvoare. Relațiile

[59] În lumina descoperirilor arheologice credem că apărarea era într-adevăr încredințată soldaților băștinași după cum arată și P. Diaconu în *Problèmes relatifs à la forteresse...*, p. 370. Acesta însă, interpretează diferit zidurile care au blocat cele două intrări, cunoscute, ale cetății (p. 369). Faptul se datorește redactării articolului citat înaintea efectuării observațiilor din ultima campanie de săpături.

[60] N. A. Oikonomides, *op. cit.*, p. 79.

[61] Referitor la deosebirile dintre aceste două categorii de armate, vezi Hélène Glykatzi-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe—XIe siècles*, în *BCH*, LXXXIV, 1960, 1, p. 7—9.

[62] Denumirea de Paristrion putea apare și ca o precizare a numelui unui teritoriu care depășea pe cel al „Mesopotamiei"; cf. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 42.

[63] Skilitzes-Cedrenus, II, p. 555.

[64] Skilitzes Cedrenus, II, p. 599, Cf. N. Bănescu, *Les Duchés Byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 77.

[65] Această nuanțare a traducerii îi aparține lui P. Diaconu care a formulat-o în articolul *Despre pecenegi la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, in *SCIV*, 18 1967, 3, p. 463—476.

[66] *Ibidem.*

dintre aceste neamuri nomade, şi autohtoni nu pot fi reduse la termenii generali de invazie şi distrugere. Ar fi să nu judecăm istoric dacă n-am admite necesitatea pentru invadator, oricare ar fi el, de a convieţui cu băştinaşii producători de bunuri materiale de care nici migratorii nu se puteau lipsi[67]. Relaţiile dintre locuitorii din secolul al XI-lea de la Păcuiul lui Soare, în contact direct cu pecenegii încă din vremurile cînd relaţiile acestora cu bizantinii erau bune, puteau rămîne aceleaşi şi în momentele de criză înregistrate începînd din anul 1027 [68]. Ostaşii themei Paristrion erau, în aceste vremuri, oameni ai locurilor pe care le ocupau. Ei se naturalizaseră chiar dacă iniţial nu erau toţi autohtoni. Renunţarea la fortificaţiile cetăţii de la Păcuiul lui Soare poate reprezenta momentul în care aceşti ostaşi-ţărani, reprezentanţi ai Bizanţului la nord de Dunăre, au abandonat, obligaţi sau de bună voie, îndatoririle lor. Faptul că spre deosebire de fortificaţia de pe dealul Dervent situată *în faţa* acestei aşezări pe malul dobrogean şi de celelalte cetăţi citate la timpul potrivit, viaţa continuă aici, poate fi rezultatul unui act de supunere sau de înţelegere al acestor locuitori cu triburile pecenege. Evident ne aflăm în domeniul ipotezelor. Există însă o certitudine, deşi faptul la care ne vom referi se raportează la o perioadă mai tîrzie : în secolul XIV, cultura materială din aşezarea de la Păcuiul lui Soare îşi găseşte analogii perfecte în centre populate situate la nord şi nu la sud de Dunăre [69]. Această realitate trebuie să reflecteze evoluţia istorică a unei aşezări situate pe un teritoriu a cărui transformare de ordin natural a început într-o epocă ulterioară; probabil în ultimele trei secole.

Cetatea de la Păcuiul lui Soare, a cărei apartenenţă la teritoriile din nordul Dunării am încercat s-o demonstrăm, este supusă unui proces continuu de distrugere de către apele fluviului. Mai tîrziu sau mai devreme resturile fortificaţiilor de pe actualul ostrov vor dispărea. Nu este

---

[67] Este semnificativă fraza prin care avarii se adresează locuitorilor unei zone cucerite : „Ieşiţi, semănaţi şi seceraţi, noi vă vom lua numai jumătate ca dare" (*Istoria României*, I, 1960, p. 720).

[68] În legătură cu oscilaţiile relaţiilor bizantino-pecenege, vezi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 475. Pentru descoperiri de monede şi sigilii bizantine la nord de Dunăre : Em. Condurachi, *Les trésors monétaires de la région carpalo-danubienne et leur importance pour l'histoire des Roumains*, în *Balcania*, VII, 1, p. 38—41 ; I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de jos*, în *SCIV*, 17, 1966, p. 2, 277—297.

[69] Cele mai apropiate analogii pentru ceramica de la Păcuiul lui Soare, din secolul al XIV-lea, sînt cele dela *Coconi* (N. Constantinescu, *Исследования села Каконь и вопрос о деревне в Валахии в XIV—XV вв*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 337—395 ; idem, *Observaţii asupra statului fortifical din Ţara Românească în secolele XIV—XV*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 59—76) ; *Frumoasa* (N. Constantinescu, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 731—743) ; *Bragadiru* (Gh. Bichir, *Quelques problèmes des XIII-XIV siècles dans la pleine valaque à la lumière des fouilles de sauvegarde du village de Bragadiru (distr. de Zimnicea)*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 427—439), şi *Zimnicea* (material inedit, informaţii A. D. Alexandrescu). Toate aceste localităţi se găsesc la nord de Dunăre, mai aproape sau mai departe de malul stîng al fluviului. Pentru comparaţie vezi R. Popa, *Păcuiul lui Soare, o aşezare* ......, şi rapoartele de săpături publicate în numerele de *Materiale* menţionate la nota 1 a prezentului articol. Ceramica din alte aşezări contemporane din Dobrogea, are alte caracteristici. De pe teritoriul Bulgariei singurul centru care furnizează descoperiri similare este Preslavul (informaţii A. D. Alexandrescu şi P. Diaconu) şi nu aşezările respective de pe malul drept al Dunării. Problema este complexă şi probabil va trebui judecată prin prizma căilor de pătrundere a influenţei bizantine, în această epocă şi a rolului acestei influenţe în formarea aspectelor regionale ale culturii materiale din epoca feudalismului dezvoltat.

exclus ca o serie de aşezări de pe malul stîng al Dunării, menţionate direct sau indirect de sursele istorice [70], să fi avut într-o epocă anterioară, în condiţii asemănătoare, soarta acestei cetăţi.

LE DÉBARCADÈRE ET LE PROBLÈME DE LA POSITION GÉOGRAPHIQUE DE LA FORTERESSE BYZANTINE DE PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

Ayant comme point de départ les résultats des fouilles effectuées dans la zone du débarcadère de la forteresse de Păcuiul lui Soare (Xe siècle), l'auteur reprend la discussion de certains problèmes se référant à cette forteresse et à la domination byzantine au Bas-Danube, aux Xe — XIe siècles. Le débarcadère a la forme d'un escalier monumental, ayant une largeur de 23,70 m et sept degrés faisant saillie sur le mur d'enceinte, d'environ 12 m. Le débarcadère proprement dit est flanqué par deux tours rectangulaires ; les dimensions de ces tours sont : 11,80 × 9,70 m à la base et 10,10 × 9 m à la partie supérieure. L'accès dans la forteresse était possible par une porte à deux battants ayant une ouverture d'environ 4 m. Le débarcadère était situé dans le voisinage de la rive gauche de l'ancien cours du Danube, étant orienté vers la rive de la Dobroudja. De nos jours, à cause de la modification du cours du Danube, il est séparé, par un cordon d'alluvions large de plus de 200 m, du bras secondaire du Danube (bras Ostrov) qui coule le long de la rive de la Dobroudja. En corroborant certaines observations archéologiques avec l'opinion des spécialistes géomorphologues (voir la note 2), l'auteur aboutit à la conclusion que la forteresse byzantine, sise de nos jours dans l'Ile de Păcuiul lui Soare, a été initialement élevée sur la rive gauche du Danube, par Jean Tzimiscès, à la suite de la prise en possession des régions du nord du Danube pendant les années 971-972. L'abandon de la forteresse, peu après sa construction, est considéré comme résultat du transfert de la garnison qui y était établie (unité d'une *tagma*) à un autre endroit de l'empire, pendant la révolte de Bardas Skleros. La reprise de l'habitat dans l'enceinte de la forteresse a eu lieu au début du XIe siècle, probablement au temps de l'empereur Basile II. Ce moment historique est caractérisé par la réfection de certains éléments de la fortification. Les caractéristiques du premier niveau d'habitat du XIe siècle suggèrent la présence d'un groupe de défenseurs appartenant, cette fois-ci à l'encontre de ceux du Xe siècle, à un *théma*. L'auteur considère que le revirement, dû en Dobrogea aux victoires de Basile II, ne doit absolument pas être interprété comme un renversement de situation. D'après son avis, les Bulgares n'ont pas occupé la Dobrogea pendant la grande émeute conduite par Samuel, cette région étant restée territoire byzantin. La préoccupation de fortifier certains endroits, parmi lesqueles aussi Păcuiul lui Soare, représente un moment de concentration de l'atten-

[70] Constantiniana Daphne, de exemplu.

tion de l'empire sur les frontière occidentales, qui furent quelque temps négligées. Le fait que, vers la moitié du XIe siècle, l'habitation de cette forteresse n'est pas interrompue — comme c'est le cas pour certaines forteresses de la rive dobrogéenne — est interprété comme une conséquence des relations toutes spéciales que les habitants de cette forteresse pouvaient avoir avec les Petchénègues, grâce au contact direct avec ceux-ci et déterminées par la position géographique de la forteresse. Un argument de plus pour l'hypothèse formulée est l'unité de la culture matérielle avec le nord du Danube au XIVe siècle. À la fin, l'auteur attire l'attention sur le processus de destruction de la forteresse de Păcuiul lui Soare — commencé aux derniers siècles et très actifs de nos jours — qui pourrait avoir des analogics aussi dans d'autres zones et qui aurait pu déterminer la disparition de certains établissements mentionnés dans les sources littéraires mais qui n'ont pas encore été identifiés, comme Constantiniana Daphne, par exemple.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Partie du côté nord du mur de la forteresse, immérgé; photographie prise pendant une période de grande baisse des eaux du Danube. Au dernier plan, la rive gauche du fleuve

Fig. 2. — Plan du côté nord-est de la forteresse (architecte Dinu Theodorescu).

Fig. 3. — Plan du débarcadère. *a*, entrée du débarcadère; a_1, a_2, entrées des tours; b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, b_6, fentes dans le mur de la forteresse; *A*, tour de gauche; *B*, tour de droite; *C*, chambre de la tour de gauche.

Fig. 4. — Coupe transversale (idéale) du débarcadère (architecte Dinu Theodorescu).

Fig. 5. — Les fouilles au débarcadère, à la fin de la campagne de 1965.

Fig. 6. — Entrée de la tour de gauche; prise de vue de l'intérieur de la forteresse; le niveau d'habitat visible et celui de la fin du XIe siècle.

Fig. 7. — Partie existante de la chambre de la tour de gauche du débarcadère.

Fig. 8. — Entrée de la tour de droite du débarcadère. Le niveau d'habitat visible et celui des destructeurs, du XVIIIe siècle.

Fig. 9. —L'une des fentes du mur d'enceinte; prise de vue de l'extérieur.

Fig. 10. — Restitution (idéale) du débarcadère (architecte Dinu Theodorescu).

Fig. 11. — La flèche indique l'endroit de la fortification sur la colline de Dervent. Le signe indique l'une des carrières de pierre d'où l'on avait extrait des blocs pour la forteresse de Păcuiul lui Soare.

SCURTE CONSIDERAŢII MORFOHIDROGRAFICE ASUPRA OSTROVULUI PĂCUIUL LUI SOARE DIN BALTA IALOMIŢEI

DE

Dr. P. V. COTEŢ

Ostrovul Păcuiul lui Soare este situat spre latura dobrogeană a Dunării, în aval de localitatea Ostrov. Aici Dunărea se desface în două braţe, unul principal sau *Dunărea propriu-zisă* (situat la interior) şi altul secundar, denumit *braţul Ostrov* (situat la exterior) aşa cum se vede în fig. 1.

Între aceste braţe, care se unesc în dreptul dealului dobrogean Dervent, se află ostrovul Păcuiul lui Soare, de formă alungită şi acoperit în cea mai mare parte cu vegetaţie lemnoasă. Importanţa acestui ostrov, situat într-o zonă în care schimbările de ordin morfologic şi hidrografic nu au fost destul de numeroase şi dese, constă în faptul că aici au fost descoperite urmele arheologice ce aparţin cetăţii bizantine din secolul al X-lea e.n. [1].

Poziţia actuală a acestei cetăţi în plină luncă (la circa 500 m de versantul înalt şi dur al Dobrogei), acoperită de aluviuni noi, ridică probleme importante în legătură cu evoluţia Dunării şi a ostrovului Păcuiul lui Soare.

— *Prima* problemă care se pune este următoarea : *Cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare a fost construită pe un ostrov sau pe unul din malurile Dunării?*

Atît datorită unor observaţii de ordin morfohidrografic, cît şi prezenţei debarcaderului cetăţii pe latura sa estică, se poate admite, mai curînd, că ea a fost construită pe malul stîng al Dunării, singurul braţ principal la data construirii acestei cetăţi aici. Desele schimbări ale braţelor de diferite ordine ale Dunării, care s-au produs în timpuri mai noi, constituie cea mai elocventă dovadă în acest sens. Astfel, dacă analizăm datele de ordin topografo-cartografic, începînd cu *harta rusească din 1835*, la scara 1 : 420.000 (fig. 2), *harta Szatmáry din 1864*, la scara 1 : 57.600 (fig. 3) şi apoi cele de mai tîrziu, la scara 1 : 100.000 din 1900 (fig. 4) şi 1956 (vezi fig. 1), ne putem da seama de modificările importante care au avut loc în timp de peste un secol. Lucrul acesta rezultă cît se poate

[1] Vezi bibliografia referitoare la cetate în nota 1 a articolului precedent.

de clar din comparaţia imaginilor cartografice succesive. Harta rusească este destul de sumară şi fără indicaţii toponimice morfohidrografice de amănunt, dar imaginea ei este foarte apropiată de cea următoare, din

Fig. 1. — Situaţia morfohidrografică a luncii Dunării în zona Păcuiul lui Soare în 1956 (x — poziţia actuală a cetăţii).

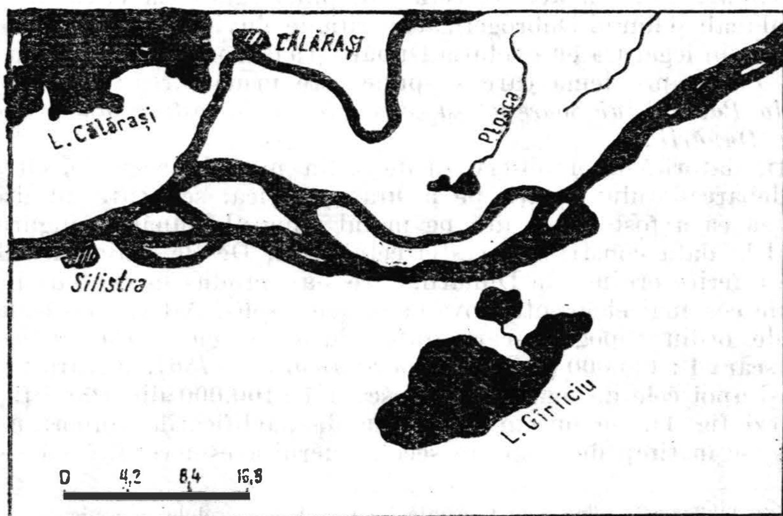

Fig. 2. — Schiţa morfohidrografică a bălţii Ialomiţei în zona Păcuiul lui Soare (prelucrare după harta rusească).

harta Szatmáry, care are multe amănunte. Pe harta dela 1864, ostrovul Păcuiul lui Soare este foarte mic și se numea *insula Bociu*, iar brațul principal era cel dinspre Dobrogea.

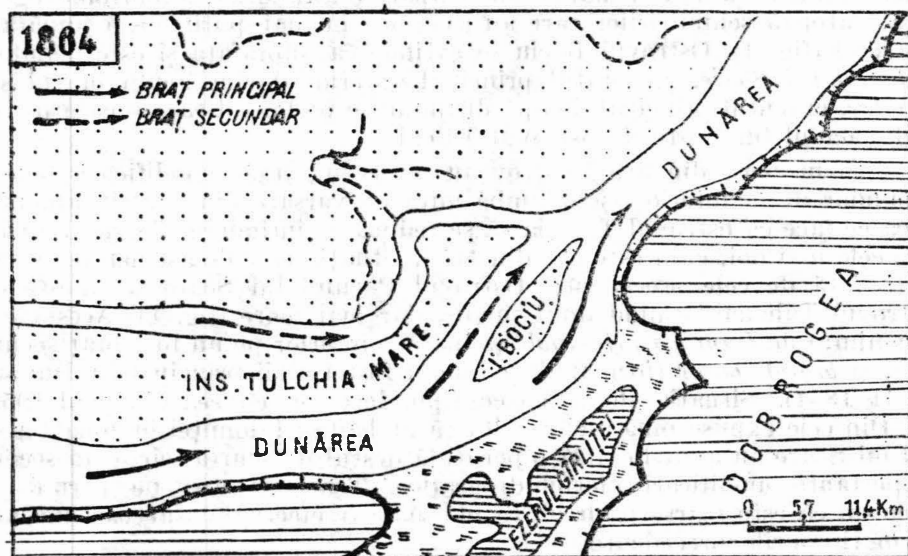

Fig. 3. — Situația morfohidrografică în 1864.

Fig. 4. — Situația morfohidrografică în 1900.

Mult mai întinsă era insula Tulchia Mare, separată de insula Bociu printr-un braț mai mic al Dunării. Spre interior insula Tulchia Mare era înconjurată de alt braț mai mic al Dunării (fig. 3). Pe harta de la 1900 — adică cu 36 ani mai tîrziu — apare o altă situație morfohidrografică, datorită schimbărilor care au avut loc în mai puțin de o jumătate de secol (fig. 4). Ostrovul Bociu se extinde ca suprafață și este denumit *Păcuiul lui Soare*, iar brațul principal anterior devine acum brațul secundar, curentul principal de apă dirijîndu-se pe brațul care separa ostrovul Păcuiul lui Soare de ostrovul Tălchia [2].

Și în acest din urmă ostrov au intervenit unele modificări, brațul secundar de la interior își schimbă gura de vărsare din aval în amonte, ceea ce face ca ostrovul Tălchia să se reducă ca întindere (fig. 4). Pe hărțile cele mai noi, cum este cea din 1956, situația este de asemenea schimbată față de cele precedente. Ostrovul Păcuiul lui Soare se unește cu ostrovul Tălchia formînd unul singur, dar mai mare (fig. 1). Acesta era înconjurat de *Dunărea principală* (situată la interior pe un fost braț secundar) și *brațul Ostrov* (format de-a lungul fostei albii principale a Dunării de la 1864). Situația de astăzi corespunde exact cu cea din anul 1956.

Din cele expuse pînă aici rezultă că în balta Ialomiței în zona Păcuiul lui Soare au avut loc într-o perioadă destul de scurtă (circa un secol), importante modificări morfohidrografice. Toate acestea ne permit să socotim că este foarte probabil ca ele să se fi efectuat în aceeași măsură și în timpurile precedente.

Care a fost adevărata configurație a Bălții Ialomiței în secolul al X-lea este greu de precizat, dar se poate totuși admite că brațul principal al Dunării trecea pe la est de cetate, altfel nu vedem rațiunea pentru care debarcaderul se află tocmai în această parte. Construirea acestei cetăți bizantine pe malul stîng al Dunării în dreptul pintenului ascuțit, format din dealul Dervent, se explică și prin poziția ei strategică, la îngustarea albiei Dunării. Trecerea cetății din lunca propriu-zisă în cuprinsul ostrovului Păcuiul lui Soare este rezultatul unei dinamici a albiei prin despletiri și schimbări accentuate. Acestea pot fi observate în numeroase profile geologice de pe marginile ostrovului Păcuiul lui Soare. Astfel, în malul stîng al brațului Ostrov, vizavi de casa arheologilor, se observă două serii de nisipuri discordante între ele. Unele sînt orizontale, de 3 m grosime, și ajung pînă în malul drept al Dunării. Peste ele, dar cu grosime mai mare în vest decît în est, stă altă serie de nisipuri, mai noi (fig. 5). Același lucru se vede și în malul drept al Dunării, la 200 — 300 m sud de cetate (fig. 6). Desele discordanțe, cu direcții variate sînt cele mai evidente dovezi ale schimbărilor albiei și brațelor Dunării.

— *A doua* problemă este în legătură cu poziția altimetrică, pe verticală, a cetății.

Fundația cetății care datează de la sfîrșitul secolului al X-lea e.n.[3] se află la 5 — 6 m adîncime, sub nisipurile și mîlurile ostrovului Păcuiul

---

[2] După cum se vede denumirea de Tulchia din harta 1864 devine în harta topografică în 1900 — *Tălchia*, probabil în urma unei transcrieri cartografice greșite.

[3] P. Diaconu, *Крепость X—XV вв. в Пэкуиул Луй Соаре, в свете археологических исследований*, în *Dacia*, N. S., V, p. 489; D. Vîlceanu, *Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 207—211.

lui Soare. În profilele săpăturilor se observă cum orizonturile antropice resturi din diferitele faze de demantelare a cetății, alternează cu orizonturile de nisipuri aluviale. Într-una din secțiunile din zona debarcaderului se observă destul de bine cum peste nivelul arheologic din secolul al XIV-lea apele revărsate ale Dunării au depus pînă astăzi nisipuri și argile nisipoase (mîluri) în grosime de peste 3 m.

Această alternanță arată atît ritmicitatea depozitelor aluviale, cît și a diverselor intervenții asupra zidurilor cetății. Poziția zidurilor cetății

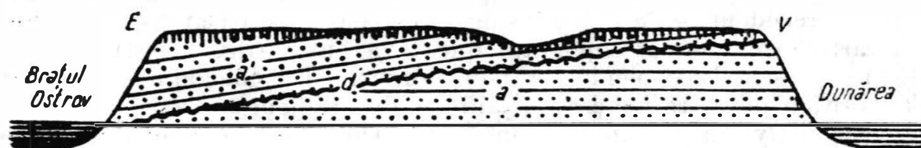

Fig. 5. — Profil geologic transversal prin ostrovul Păcuiul lui Soare (*a*, nisipuri mai vechi; *a'*, nisipuri mai noi; *d*, discordanța dintre cele două orizonturi diferite de nisipuri și care indică un vechi relief).

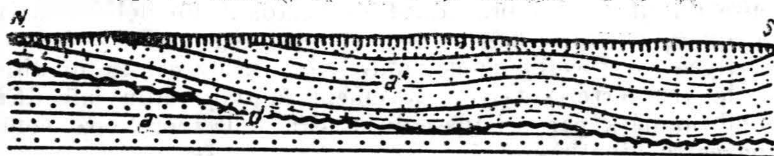

Fig. 6. — Profil geologic longitudinal în malul drept al Dunării, la sud de cetate (*a*, nisip mai vechi; *á*, nisip mai nou; *d*, discordanță care indică un vechi relief).

sub aluviunile Dunării nu trebuie interpretată ca fiind rezultată numai din mișcarea de coborîre a luncii, ci mai mult ca un proces de natură climatică, de înălțare prin acumulare. Este vorba de înălțarea luncii prin acumularea depozitelor aluviale în urma apelor revărsate peste tot în timpul viiturilor. În felul acesta se explică și prezența solurilor îngropate, care se întîlnesc la diferite adîncimi sub nisipurile sau argilele nisipoase aluviale. Paralel cu înălțarea nivelului luncii a avut loc aluvionarea albiei principale și a brațelor secundare, ca urmare a slabei ridicări a nivelului de bază al Dunării reprezentat de apele Mării Negre.

Din cele expuse rezultă că perimetrul pe care se află astăzi cetatea bizantină din ostrovul Păcuiul lui Soare nu reprezintă o suprafață inițială, ci o porțiune de luncă mult prelucrată de Dunăre și că acest ostrov nu exista cînd a fost construită cetatea amintită.

Dunărea a divagat și s-a despletit în diferite feluri și pe porțiuni variate. După cît se pare, însăși zidurile cetății acoperite la viituri de ape au constituit un punct de sprijin pentru acumularea masivă a aluviunilor prin care s-a format ulterior ostrovul Păcuiul lui Soare.

BRÈVES CONSIDÉRATIONS MORPHOHYDROGRAPHIQUES CONCERNANT L'ÎLE DE PĂCUIUL LUI SOARE DE BALTA IALOMIŢEI

RÉSUMÉ

L'auteur expose l'évolution morphohydrographique de Balta Ialomiţei » (plaine alluviale de la Ialomiţa) dans la zone de l'île de Păcuiul lui Soare — sur laquelle se trouve la forteresse byzantine analysée dans l'article précédent — de 1835 jusqu'à nos jours, se basant sur les données cartographiques et topographiques existantes (fig. 1 — 4).

Le principal problème du point de vue archéologique est relatif à la position de cette forteresse, jadis et de nos jours.

En analysant les données morphohydrologiques on peut admettre que le bras principal du Danube avait son cours à l'est de la forteresse, fait confirmé par la présence du débarcadère de ce côté, de même que par la position stratégique de la forteresse justement au rétrecissement du lit du Danube.

La position actuelle de la forteresse byzantine de l'île de Păcuiul lui Soare, ayant le Danube du côté ouest, s'explique par la dynamique très intense du lit et des bras du Danube, dans un délai relativement court, de quelques siècles seulement.

L'analyse des profils géologiques (fig. 5, 6) et les modifications sur verticale de la forteresse (respectivement la plaine alluviale de la Ialomiţa), conditionnées par la hausse du niveau de la mer Noire, confirment davantage cette hipothèse.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Situation morphohydrographique de la plaine inondable du Danube, dans la zone de Păcuiul lui Soare en 1956 (*X*, position actuelle de la forteresse).

Fig. 2. — Esquisse morphohydrographique de Balta Ialomiţei, dans la zone de Păcuiul lui Soare (d'après la carte russe).

Fig. 3. — Situation morphohydrographique de 1864.

Fig. 4. — Situation morphohydrographique de 1900.

Fig. 5. — Coupe géologique transversale de l'Ile de Păcuiul lui Soare (*a*, sables anciens ; *a'*, sables plus récents ; *d*, discordance entre les deux couches différentes de sable, indiquant un relief ancien).

Fig. 6. — Coupe géologique longitudinale de la rive droite du Danube, au sud de la forteresse (*a*, sable ancien ; *a'*, sable plus récent ; *d*, discordance indiquant un relief ancien).

CÎTEVA OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA PALEOLITICUL DIN OAȘ ȘI PERIODIZAREA LUI

DE

MARIA BITIRI

Pe măsură ce descoperirile paleolitice se înmulțesc se conturează tot mai clar faptul că cetele primitive de vînători și culegători nu trăiau izolate și răzlețe, ci dimpotrivă, grupate pe teritorii mai mult sau mai puțin restrînse, în așezări situate la distanțe relativ reduse între ele. În cadrul acestora unele sînt de lungă durată, păstrînd în principal urmele unei culturi, cum e cazul locuirilor din peșterile carpatice. Acolo unde n-a existat o continuitate în timp și spațiu, așezări mai vechi au fost repopulate în repetate rînduri, dînd naștere în felul acesta așezărilor cu mai multe niveluri de locuire, de vîrstă diferită.

Ca centru de locuire paleolitică mai vechi și de mai lungă durată menționăm așezările din peșterile carpatice, în majoritate locuite de musterieni care, în lunga lor viețuire în perioada rece din Würm I, au lăsat straturi de cultură groase [1], cu vetre de foc puternice, unele dintre ele special amenajate [2].

Pe lîngă vechile descoperiri demult cunoscute atît în țară cît și peste hotare [3], cu fiecare an ce trece se fac noi și noi înregistrări de descoperiri paleolitice în Moldova pe Prut [4], unde se profilează tot mai mult o locuire paleolitică densă și de lungă durată [5].

În același sens trebuie să amintim centrul paleolitic de pe Valea Bistriței, devenit cunoscut numai în urma cercetărilor recente întreprinse cu ocazia contrucției hidrocentralei de la Bicaz, în zona lacului de acumulare, cercetări încheiate cu cîțiva ani în urmă și ale căror rezultate au fost deja valorificate [6].

---

[1] *Istoria României*, I, 1960, p. 11 și urm.; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, 1957.

[2] Maria Bitiri, *Vetrele paleolitice în România*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 7–14.

[3] N. N. Moroșan, *Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du nord-est*, în *AIGR*, XIX, București, 1938.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *Cercetările paleolitice din 1956*, în *Materiale*, V, 1969; N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952 și 1957*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961.

[5] Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965.

[6] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 5 și urm.

SCIV, tomul 18, nr. 4, p. 623–643, București, 1967

Cercetări numeroase şi cu rezultate importante s-au întreprins în Ţara Bîrsei [7] şi mai recent în Banat [8] şi Ţara Oaşului [9].

De descoperirile din Oaş încercăm a ne ocupa în lucrarea de faţă, spre a pune şi poate rezolva măcar şi parţial unele probleme ce se desprind în urma cercetărilor întreprinse, începînd din 1957, timp în care s-au descoperit şi efectuat săpături în şapte aşezări; în plus s-au semnalat şi au apărut descoperiri de suprafaţă, ce urmează a fi verificate [10].

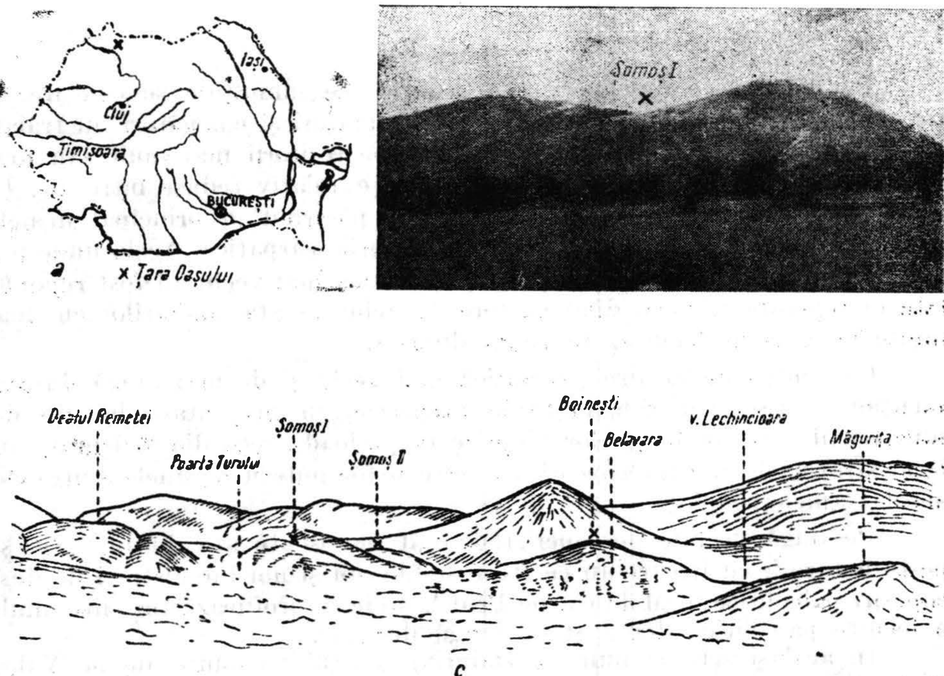

Fig. 1. — a, localizarea Ţării Oaşului; b, Dealul Şomoş; c, bara vulcanică care închide în nord-vest Depresiunea Oaş (schiţă panoramică după I. Velcea); X, aşezări paleolitice.

Înainte de a prezenta problemele ce le ridică materialele paleolitice descoperite în Ţara Oaşului, trebuie să menţionăm că în preocupările noastre intră teritoriul propriu-zis al Ţării Oaşului (nu ca raion administrativ), privit ca unitate naturală, depresiunea din nord-vestul ţării, situată la contactul dintre şesul Someş-Tur şi lanţul eruptiv al munţilor Oaş-Gutîi. După aprecierea specialiştilor ,,depresiunea intra-

---

[7] Al. Păunescu, *Cercetări paleolitice*, în *SCIV*, 17, 1966, 2.

[8] Fl. Mogoşanu, I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, 17, 1966, 2.

[9] Maria Bitiri, *Палеолит в Цара Оашулуй*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965.

[10] Maria Bitiri, *Raport asupra săpăturilor paleolitice din Ţara Oaşului în anii 1962—1966*, (în mss.).

montană de eroziune Oaş este alcătuită din depozite sedimentare şi înconjurată de un relief înalt, dezvoltat pe formaţiuni eruptive"[11].

Această regiune semiînchisă, bine adăpostită de curenţii reci, cu faună şi floră bogată, a constituit leagănul unei lungi perioade de intensă locuire paleolitică, începînd din musterianul superior.

Depresiunea, străbătută de o reţea hidrografică bogată, prilejuită în principal de rîurile Talna, Turul, Pîrîul Rău şi Lechincioara, prezintă numeroase dealuri, martori de eroziune, care au constituit locurile principale pentru aşezările paleolitice (fig. 1).

Din cercetările de pînă acum constatăm că toate aşezările sînt situate pe înălţime, pe culmile unor dealuri a căror altitudine variază între circa 150 — 400 m, în preajma cărora curg rîuri sau se află o sursă de apă (izvor). Majoritatea dintre ele sînt aşezări cu mai multe straturi de cultură (2 — 3), niciuna însă nu reprezintă o locuire continuă, o evoluţie locală, fiecare nivel reprezentînd urmele altei culturi, diferită ca timp şi specific în maniera de cioplire a pietrei.

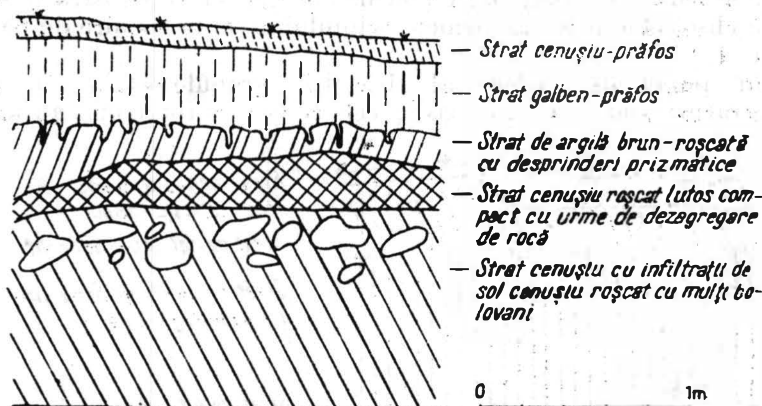

Fig. 2. — *Remetea Şomoş II*. Situaţia stratigrafică.

Dată fiind zona de origine vulcanică în care ne aflăm şi prezenţa solului de pădure cu aciditate sporită, resturile faunistice s-au distrus în întregime, singurele dovezi de locuire şi activitate umană rămînînd obiectele de piatră cioplită şi vetrele de foc, acolo unde acestea s-au păstrat.

Fiind situate pe înălţimi, acumularea straturilor a fost foarte lentă, procesul de eroziune acţionînd totdeauna în defavoarea depunerilor astfel că urmele de locuire paleolitică apar la adîncimi cu totul reduse. Acolo unde coastele dealurilor sînt în pantă mai lină, locurile pretîndu-se lucrărilor agricole, straturile superioare de cultură au fost distruse aproape în întregime (Călineşti I — IV şi Şomoş II)[12]. În asemenea aşezări clarificarea situaţiei stratigrafice e destul de dificilă, ea făcîndu-se mai mult pe criterii tipologice, prin comparaţie cu situaţia stratigrafică a aşezărilor de aceeaşi vîrstă, situate pe dealuri care pînă nu de mult au fost

[11] I. Velcea, *Ţara Oaşului, studiu de geografie fizică şi economică*, 1964, p. 21.
[12] Maria Bitiri, *op. cit.*

împădurite, în ultimul timp, după defrișare slujind ca locuri de imaș (Boinești, Remetea Șomoș I și Turulung-vii)[13].

Piemonturile propriu-zise și piemonturile înalte din Bazinul Oaș sînt acoperite de o pătură loessoidă de grosime diferită, care din cauza drenajului de suprafață capătă adesea caracterul solurilor brune podzolite, frecvent pseudoglizate. De altfel, este stabilit că „din punct de vedere al raionării pedogeografice, depresiunea Oaș aparține domeniului central-european, subprovincia panonică de nord, zona solului brun de pădure"[14]. Așa cum menționează în studiul său I. Velcea[15] și cum constatăm și noi în cercetările noastre, pe teritoriul Oașului apar suprafețe restrînse în care procesele pedogenetice sînt diferite. Astfel, la Bicsad și Boinești strîns legate de rocile andezitice apar soluri roșcate în care se găsesc fragmente mărunte de rocă; de acest strat la Boinești, este legat primul și cel mai vechi nivel de locuire descoperit pînă acum în această regiune și anume: musterianul superior. La Remetea însă, pe Șomoș sau Dealul Coarnelor, solul brun slab podzolit suprapune o argilă clisoasă, umedă. De solul brun podzolit și partea superioară a stratului de argilă clisoasă sînt legate urmele primului nivel de locuire de pe Șomoș, așezarea I.

Din punct de vedere al alcătuirii granulometrice în general, aceste straturi sînt mai argiloase; cele ce le suprapun însă au un aspect

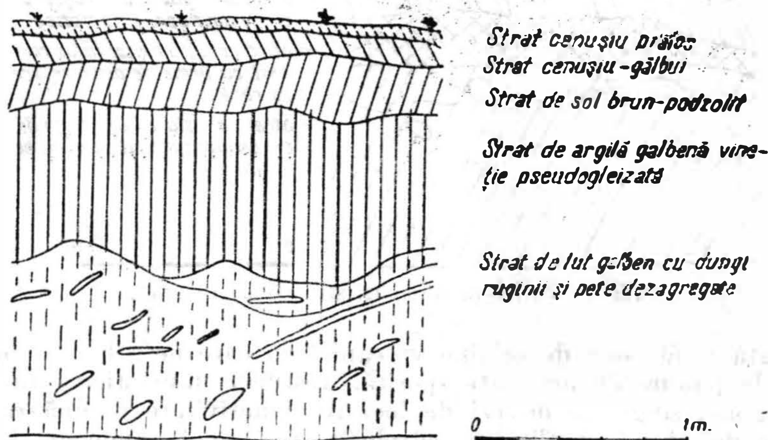

Fig. 3. — *Remetea Șomoș* I. Situația stratigrafică.

luto-prăfos, de grosimi și colorit în gălbui și cenușiu aproape similare de la o stațiune la alta.

Din cele expuse pînă aici reiese destul de clar caracterul general al depunerilor din Oaș. Avem însă nevoie de o cunoaștere mai în detaliu a cuaternarului, de încercări în a descifra care din diferitele straturi aparțin stadiilor glaciare și fazelor interglaciale, dar mai cu seamă de subîmpăr-

---

[13] Maria Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Boinești*, în *SCIV*, 15, 1964, 2; idem, *Raport asupra săpăturilor paleolitice*. . . (în mss.).

[14] *Monografia geografică a R. P. Române*, vol. I, *Geografia fizică*, 1960.

[15] I. Velcea, *op. cit.*, p. 58.

ţirea depunerilor petrecute în ultimul glaciar — Würm — de care sînt legate toate descoperirile paleolitice de pînă acum. Separat — cum e cazul lucrării „Ţara Oaşului, studiu de geografie fizică şi economică" de I. Velcea, la care ne-am referit de mai multe ori pînă acum şi care ne este de un real folos — sau în cadrul unor teme generale [16], geologi, geografi, pedologi etc. s-au ocupat de depresiunea Oaş din diferite puncte de vedere, cuprinzînd însă numai sumar problemele care le ridică depunerile cuaternare. În cele ce urmează pe baza a ceea ce s-a făcut pînă acum în materie de geocronologie a paleoliticului la noi în ţară, şi prin omologări cu materiale similare descoperite în împrejurimi, încercăm a descifra, preliminar încadrarea geologică şi culturală a descoperirilor paleolitice din Oaş. Ţinînd cont de tipologia uneltelor de piatră, de gradul perfecţionării tehnicii de cioplire, după cum şi de situaţia lor stratigrafică, menţionăm mai sus că cele mai vechi dovezi de locuire din Oaş sînt legate de depunerile brun-roşcate de la Boineşti şi Remetea—Şomoş I şi Şomoş II.

Studiind materialele paleolitice provenite din primul sondaj de la Boineşti în 1957, după cum şi condiţiile geomorfologice ale depunerilor de aici, C.S. Nicolăescu-Plopşor menţiona că stratul brun-roşcat în care apare musterianul tîrziu aparţine probabil depunerilor lui W1 — W2[17]. Aceluiaşi interstadiu urmează să atribuim şi depunerile similare descoperite la Remetea — Şomoş I şi Şomoş II, unde găsim straturi de cultură care, deşi nu identice au multe elemente comune cu cel de la Boineşti. Primele niveluri de locuire din cele trei staţiuni amintite se caracterizează prin cioplirea pieselor într-o tehnică în principal musteriană, aşchiară, completată cu unele elemente mai noi, lamelare. În cele trei staţiuni sînt prezente aşchiile triunghiulare, unele dintre ele retuşate, cu planurile de lovire largi formate însă în mod diferit, în sensul că unele îl au drept, altele în două feţe înclinate şi în sfîrşit o a treia categorie, planuri faţetate în maniera celor de tip levalloasian. Răzuitoarele în majoritatea lor sînt realizate pe aşchii masive, cel mai caracteristic fiind cel de la Boineşti [18]. Sînt prezente şi unele gratoare cioplite pe aşchii scurte şi groase.

Cît priveşte nucleele, exemplarele tipice sînt puţin numeroase. La Boineşti şi Remetea Şomoş I, întîlnim două categorii de nuclee şi anume, nuclee discoidale şi nuclee alungite, la Şomoş II ele lipsind cu desăvîrşire. În cele trei aşezări însă întîlnim numeroşi bulgări nucleari de la care s-au desprins aşchii şi lame în mod anarhic, fără ca bulgării respectivi să primească o formă tipologică precisă. Din complexele acestor aşezări fac parte şi cîteva lame, unele aşchiare, simple sau retuşate, altele lungi şi subţiri. Între aşezările de care ne ocupăm aici se distinge cea de la Remetea — Şomoş I, prin prezenţa a două vîrfuri foliacee bifaciale [19],

---

[16] Mircea Paucă, *Neogenul din bazinele externe ale munţilor Apuseni*, în *Analele Comitetului geologic*, Bucureşti, 1951, vol. XXVII; V. Mihăilescu, *Carpaţii sud-estici*, Bucureşti, 1963; H. Asvadurov şi colaboratori, *Consideraţii generale privitoare la învelişul de sol al raionului Oaş*, în *Institutul Geologic al României, Studii tehnice şi economice*, seria C, 12, 1964.

[17] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Elena Kovács, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 19.

[18] Maria Bitiri, *Aşezarea paleolitică de la Boineşti, loc. cit.*

[19] Maria Bitiri, *Consideraţii asupra prezenţei unor forme de unelte bifaciale în aşezările paleolitice din România*, în *SCIV*, 16, 1965, 3.

singurele exemplare descoperite pînă acum în Oaş. Ca tehnică de cioplire însă ele se apropie de vîrful şi răzuitorul de la Boineşti, cioplite prin desprinderi largi, oblice, adînc pătrunse în corpul piesei, diferenţa constînd

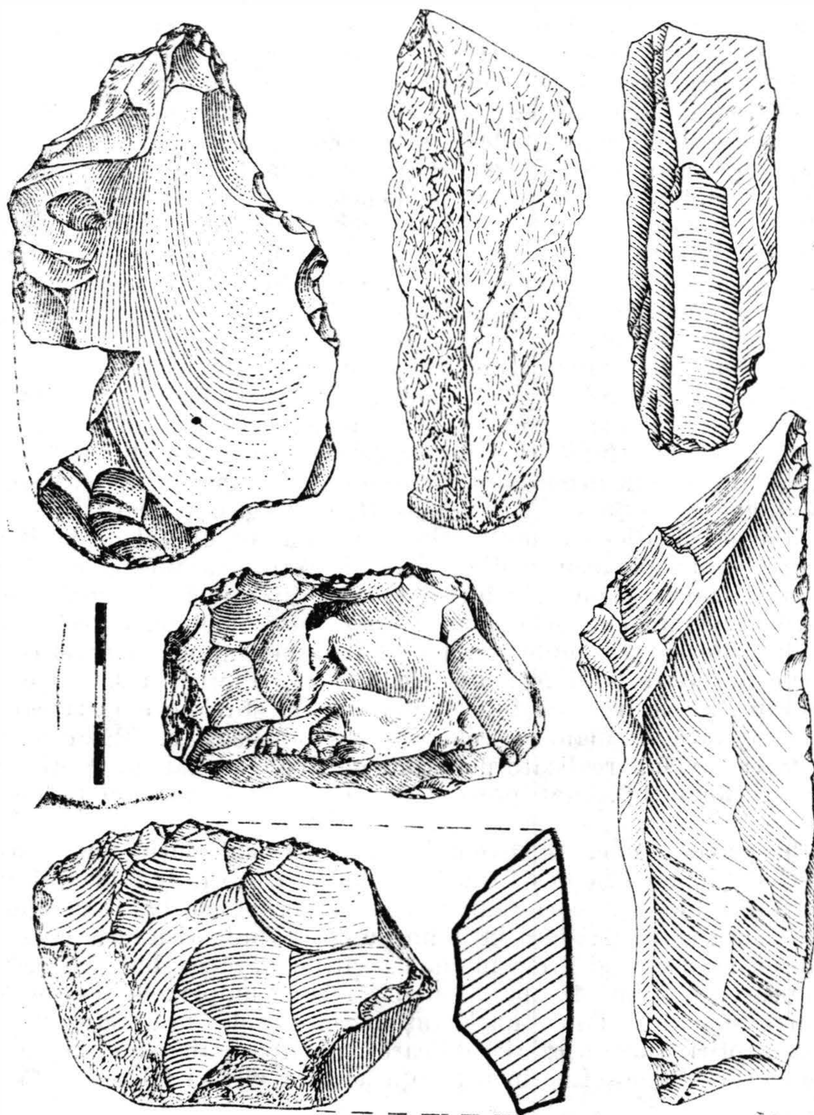

Fig. 4. — *Şomoş* I şi II. Unelte musteriene.

numai în faptul că vîrfurile de la Şomoş I sînt cioplite bifacial, însă în aceeaşi tehnică.

Acestea sînt trăsăturile principale ale celor trei locuiri mai vechi, descoperite pînă acum în Oaş. Mai adăugăm că întreg inventarul litic e cioplit din materie primă locală, opalul; mai apar în plus cîteva exem-

plare de cuarțit alb, materie primă folosită din plin de musterienii din peșterile carpatice.

Ținînd seama de componența inventarului litic și de poziția stratigrafică a celor trei așezări, socotim că ele aparțin unui musterian tîrziu,

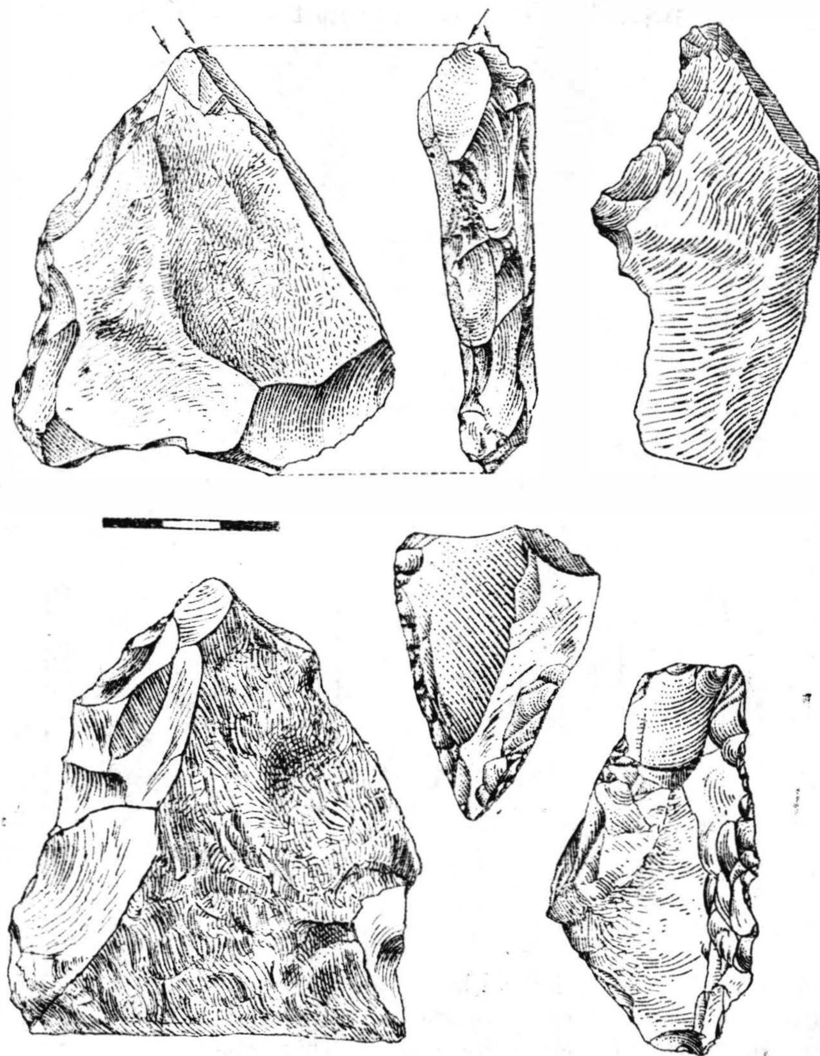

Fig. 5. — *Șomoș* I și II. Unelte musteriene.

fază de trecere la paleoliticul superior [20]. Începutul acestei faze este legat de așezările din peșterile carpatice unde musterianul cunoaște o largă dezvoltare și din complexele sale finale fac parte aproape toate categoriile

[20] Maria Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIV*, 16, 1965, 1.

de unelte pe care le întîlnim în cele trei aşezări mai vechi din Oaş, inclusiv formele bifaciale [21].

Prezenţa primilor veniţi pe dealurile din Oaş o punem în legătură cu îmblînzirea climei odată cu începutul primului interstadiu würmian şi cu părăsirea peşterilor carpatice în acest timp de către musterieni [22].

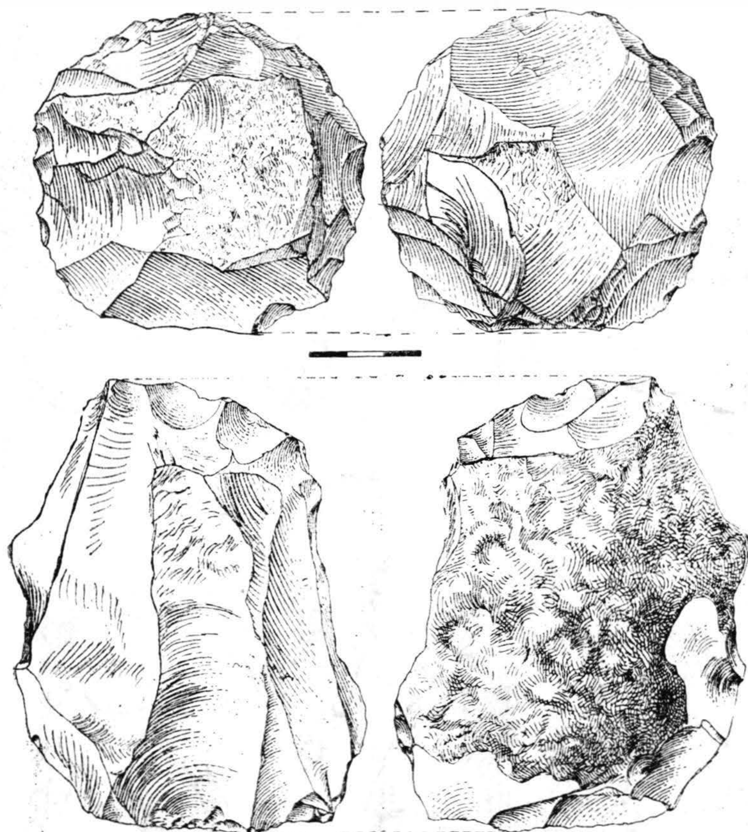

Fig. 6. — Nuclee din straturile musteriene de la Boineşti şi Remetea.

Aşezări de tipul celor de la Boineşti şi Remetea — Şomoş I şi II straturile inferioare, sînt cunoscute în Slovacia orientală pe valea Hornadului, în patru complexe din cadrul aşezării Barca II, la Sena II şi Kechnek I, aşezări care conţin, după aprecierea lui L. Banesz, elemente aurignaciene primitive şi musteriene [23], toate probabil contemporane cu

---

[21] *Istoria României*, I, 1960, p. 12—13.

[22] Maria Bitiri şi Aurel Socolan, *Cercetări paleolitice în Ţara Oaşului*, 1966, p. 21, în publicaţiile Muzeului regional Maramureş.

[23] L. Banesz, *Cejkov II— III, nové paleoliticke stanice s obsidianovou industriou*, în *AR*, XI, 1959; idem, *Gornopaleolityczne kultury w wewnetrzenym luku wschodnich Beskidow*, în *ActaArchCarpatica*, 4, 1962, p. 77—90.

primul aurignacian al lui L. Vérteş, datat pe bază de C^{14} la 36.000 de ani vechime [24].

Straturile brune sînt suprapuse de depuneri cu aspect luto-prăfos

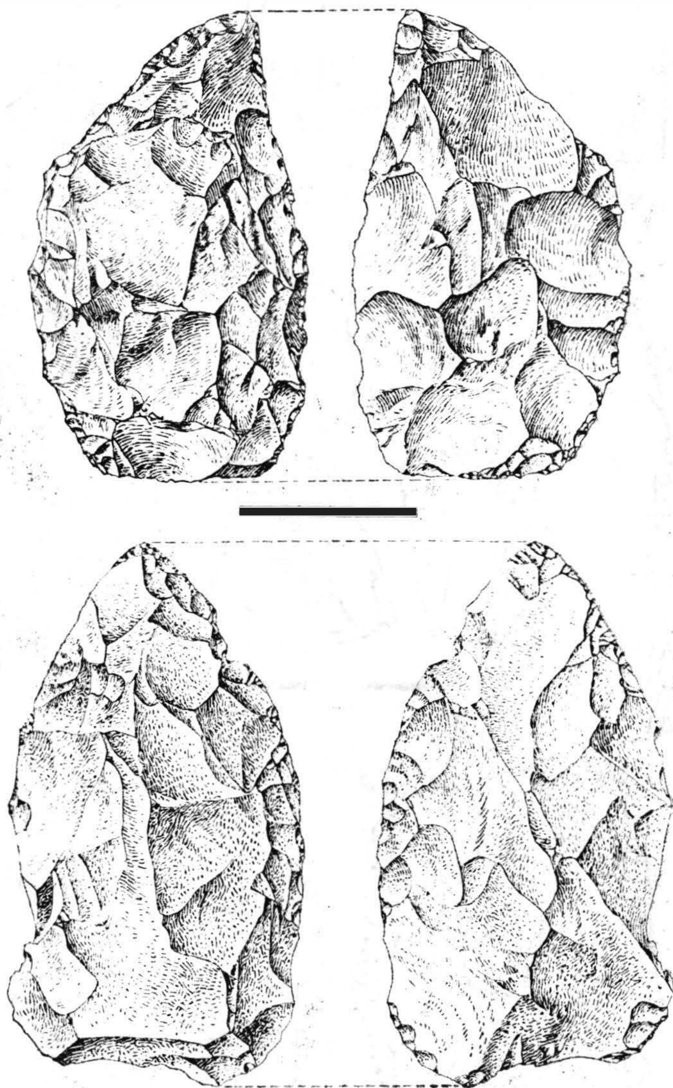

Fig. 7. — *Şoimoş* I. Vîrfuri bifaciale.

cu nuanţe de gălbui şi cenuşiu, care aparţin probabil stadiului glaciar W II [25]. În aceste straturi găsim urmele mai multor locuiri (Boineşti

[24] Vértes László, *Az istallósöi barlang aurignaci II, Kultura jának rádiócarbon kormeghatarozása*, în *Kulonlenyomat az archaiologiai értesitó*, Budapesta, 1959, 2.

[25] Sîntem pe calea obţinerii rezultatelor analizelor de sporo-polen pe baza cărora se va putea determina vegetaţia. Sprijinindu-ne pe acestea vom putea vorbi cu mai multă certitudine despre diferitele încadrări.

nivelul II, Remetea — Şomoş I nivelul II, Şomoş II nivelul II, Călineşti I nivelul II, şi Călineşti II)[26], al căror inventar se deosebeşte net de inventarul straturilor pe care le suprapun, prin predominarea elementului lamelar. Piesele de caracter musterian (aşchii triunghiulare, răzuitoare)

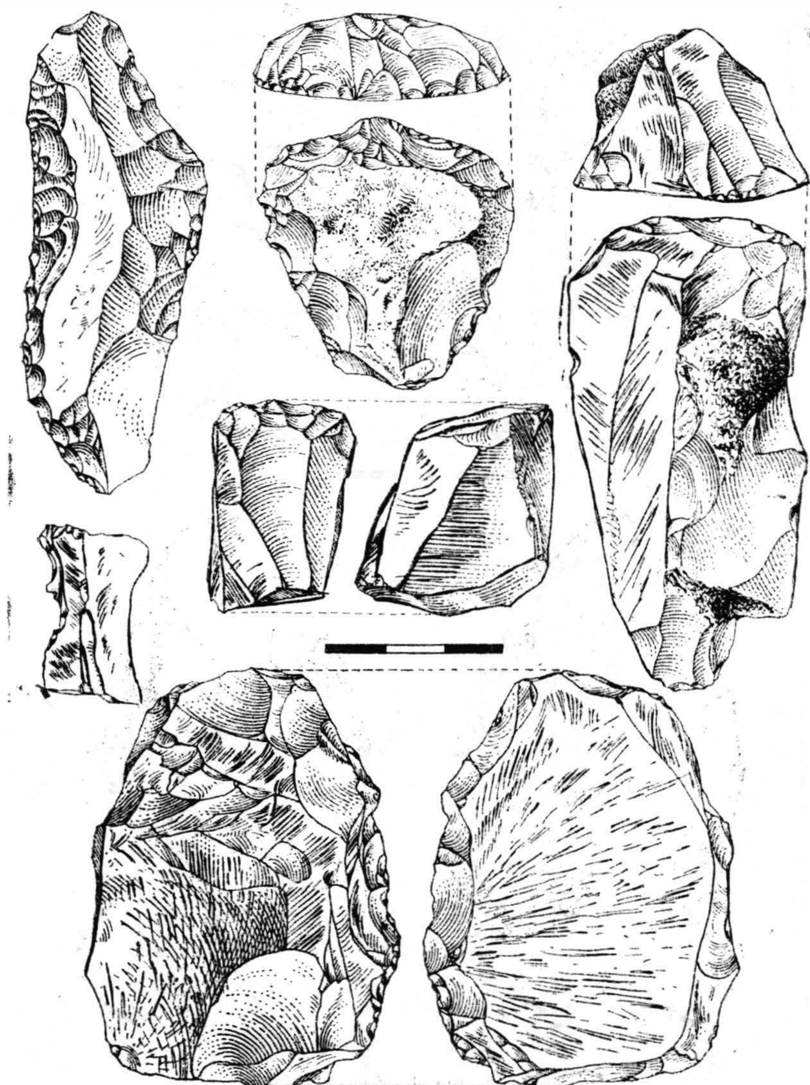

Fig. 8. — *Şomoş I.* Unelte aurignaciene.

apar izolat, ele constituind doar rare excepţii şi acestea nu peste tot. Nucleele tipice sînt alungite, în majoritate cu două planuri de lovire. Gratoarele, cea mai numeroasă categorie de unelte după lame, sînt rea-

[26] Maria Bitiri, *Raport asupra săpăturilor paleolitice...* (în mss.).

lizate în majoritate pe aşchii scurte şi groase, avînd aspectul gratoarelor înalte. Acestea, alături de lame cu scobituri laterale şi lame retuşate oblic pe una sau pe ambele laturi, determină caracterul aurignacian mijlociu al acestor aşezări. Burinele ca şi spărgătoarele de altfel, deşi în

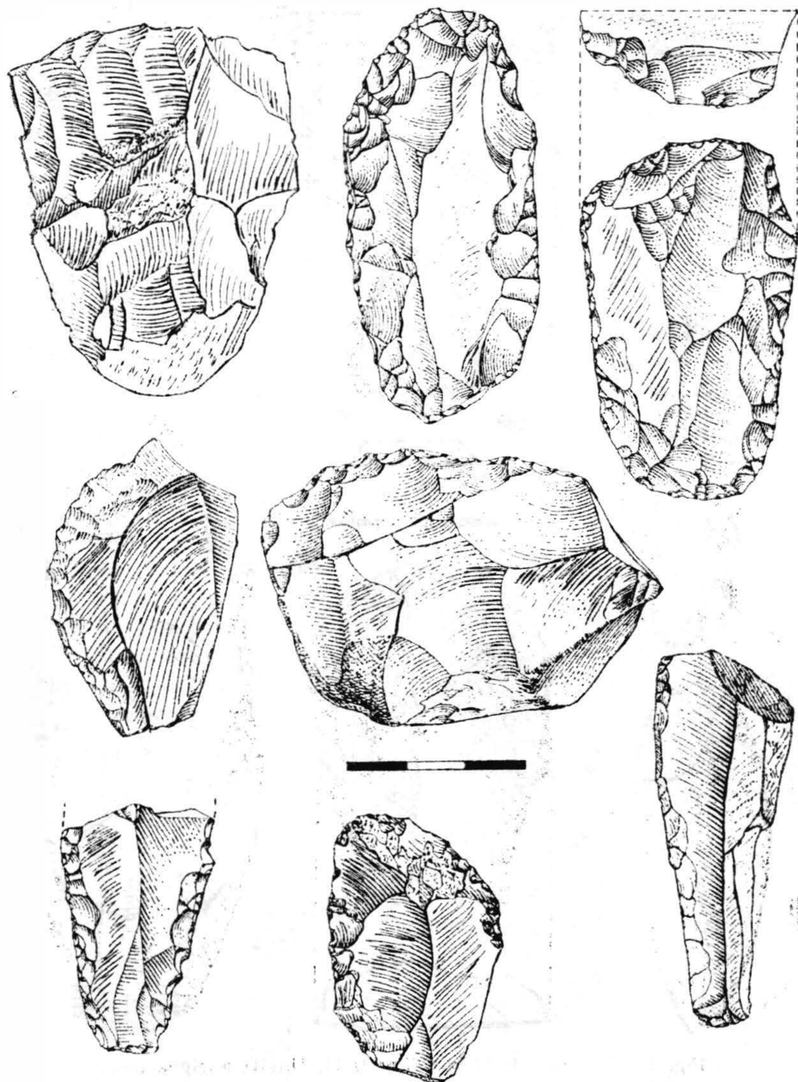

Fig. 9. — *Şomoş* I şi II. Unelte aurignaciene.

proporţii reduse, sînt prezente în toate locuirile de acest gen. Cît priveşte materia primă, continuă să predomine cea locală — opalul; apare şi obsidina şi diferite tipuri de silex care rămîn totuşi în proporţii reduse.

Prin caracterul complexului de unelte, poziţie stratigrafică şi componenţa materiei prime, aşezările noastre de vîrstă W II şi atribuite

fazei mijlocii de dezvoltare a culturii aurignaciene sînt strîns legate de așezările de același gen din Slovacia orientală ca Barca I complexele 2 și 3 [27] și Tibava [28] cu care merg pînă la identitate.

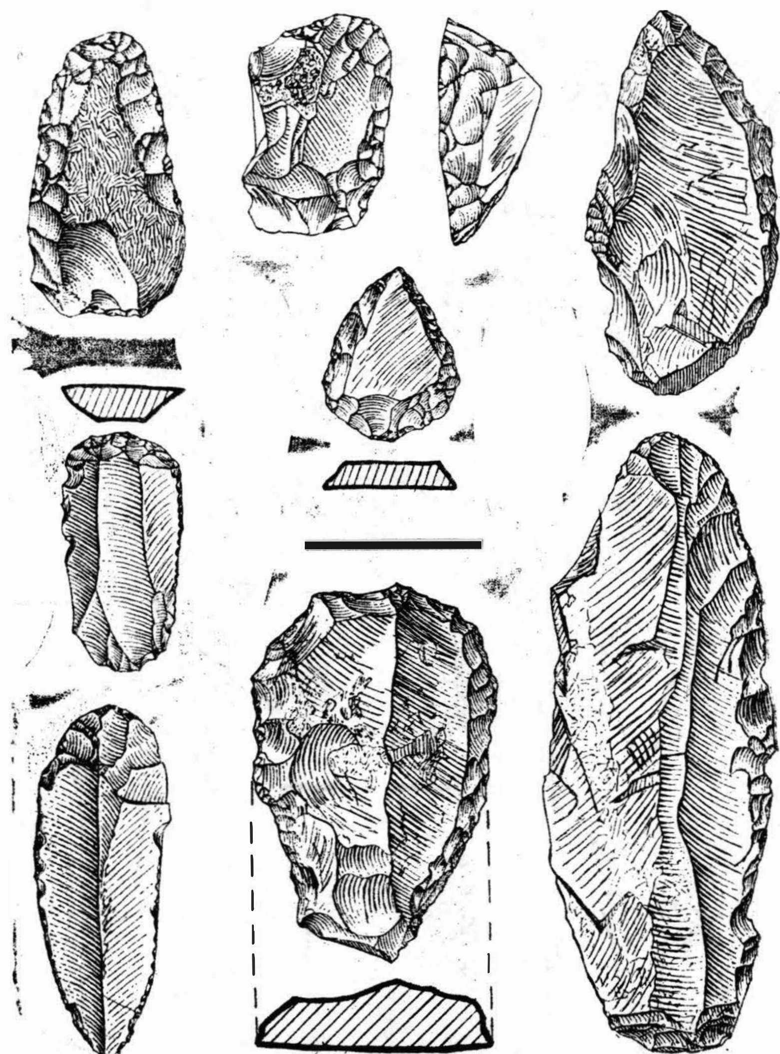

Fig. 10. — *Șomoș* I, II și *Călinești* II. Unelte aurignaciene.

Deasupra straturilor de vîrstă aurignaciană mijlocie, în depunerile cenușii-prăfoase cu nuanțe slabe de galben în unele așezări, caracterul

[27] F. Prošek, *Paleoliticke sidelni objekty na nalezišti Barca I*, în *AR*, VII, 1955, p. 721—729.

[28] L. Banesz, *Die Problematik der Paläolithischen Besiedlung in Tibava*, în *SlovArch*, 8, 1960; idem, *Paleolitický sidelný objekt v Tibava na vyschodnom Slovensku*, în *AR*, IX, 1956, p. 761—770, 837.

inventarului litic se schimbă iarăşi brusc, devenind mult microlitizat. Situaţii clare din acest punct de vedere întîlnim în complexele din aşezările de la Boineşti şi Remetea Şomoş I, straturile superioare, după cum şi cea de la Turulung-vii pe Dealul Pustiu [29]. Lucrurile sînt mai

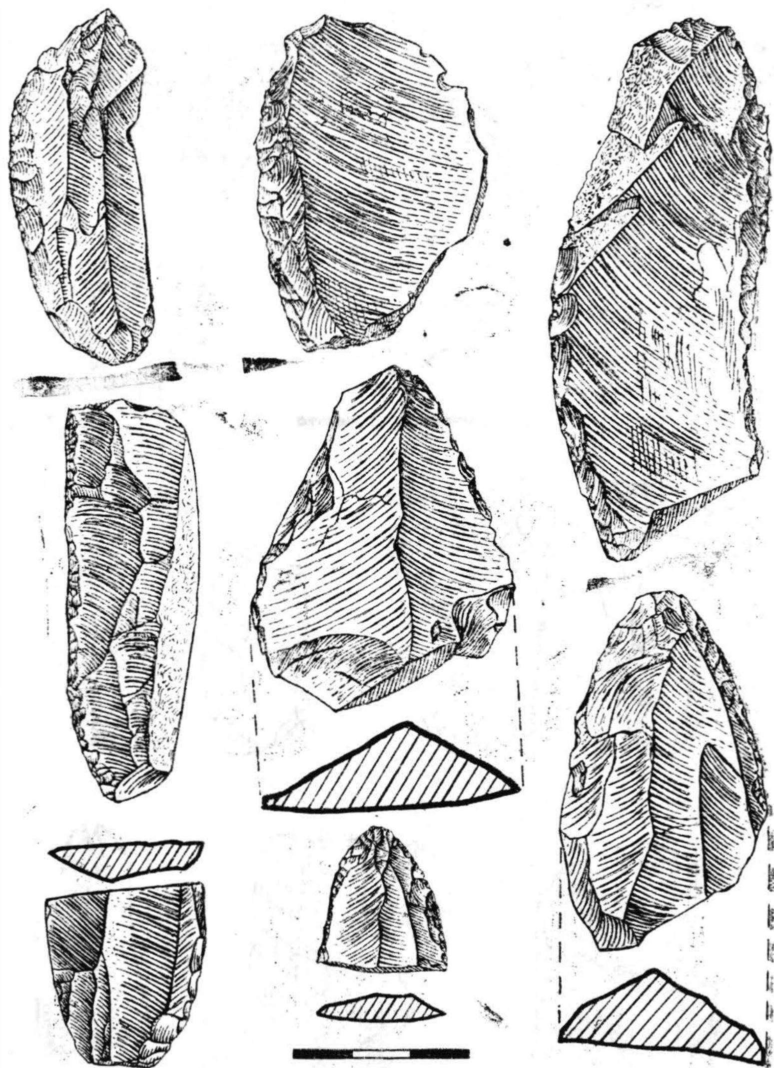

Fig. 11. — *Călineşti* II. Unelte aurignaciene.

puţin clare la Călineşti I, unde stratul superior este distrus parţial prin lucrările agricole, şi la Şomoş II, unde este distrus complet în pămîntul răscolit de plug găsindu-se doar piese izolate. În acest ultim strat de la Boineşti şi Remetea, după cum şi în celelalte locuri indicate, întîlnim urmele ultimilor locuitori paleolitici descoperite pînă în prezent în părţile

[29] Maria Bitiri, *Raport asupra săpăturilor paleolitice*. . . (în mss.).

Oaşului. În general, inventarul lor constă din nuclee piramidale şi prizmatice de dimensiuni mici şi mijlocii, multe lame, unele dintre ele retuşate mărunt, lame microlitice cu una sau ambele laturi retuşate abrupt, gratoare pe lamă şi pe aşchii scurte şi groase, puţin lame denticulate, burine şi străpungătoare.

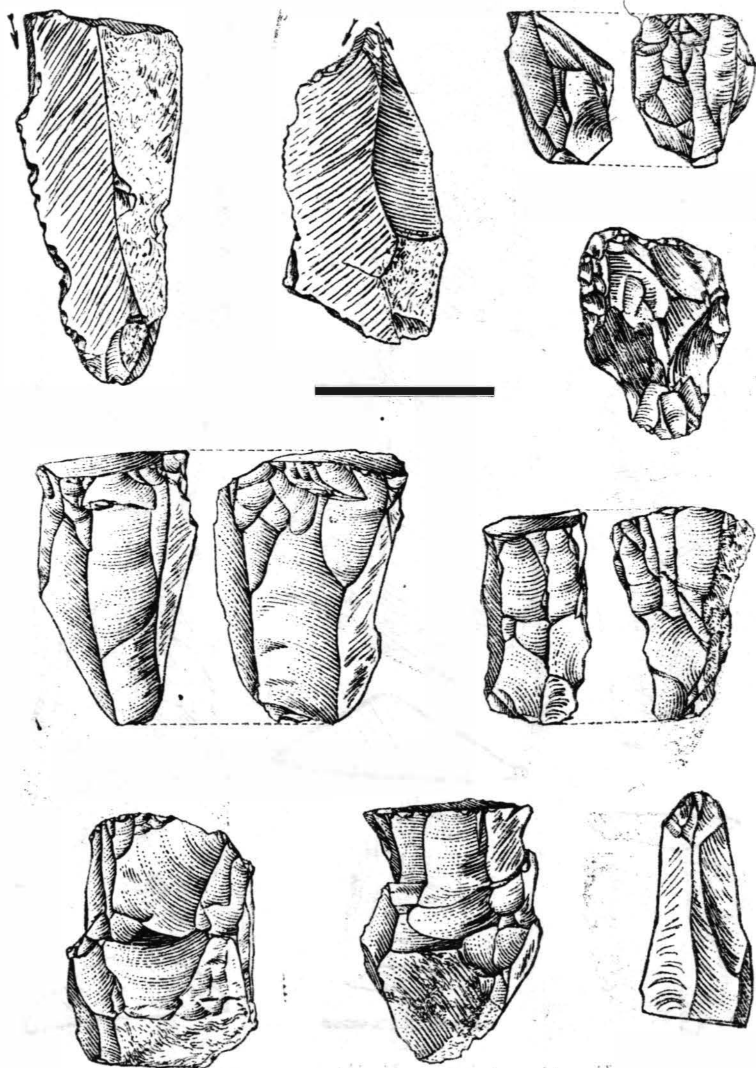

Fig. 12. — *Şomoş* şi *Boineşti*. Unelte gravetiene.

Microlitizarea inventarului, prezenţa lamelor microlitice cu laturile retuşate abrupt, precum şi situaţia lor stratigrafică ne fac să le atribuim culturii gravetiene. Avînd în vedere însă că din inventar nu lipsesc o serie de gratoare înalte care de obicei se întîlnesc în aurignacian, subliniem caracterul mai arhaic al acestei culturi. S-ar putea ca prin cer-

cetările viitoare să descoperim colecții mai importante la Turulung-vii (unde pînă în prezent s-au făcut doar cîteva sondaje şi chiar la Călineşti unde, după descoperiri noi numai de suprafață, se pare că sîntem pe urmele altei aşezări gravetiene), colecții care să ne permită o distincție

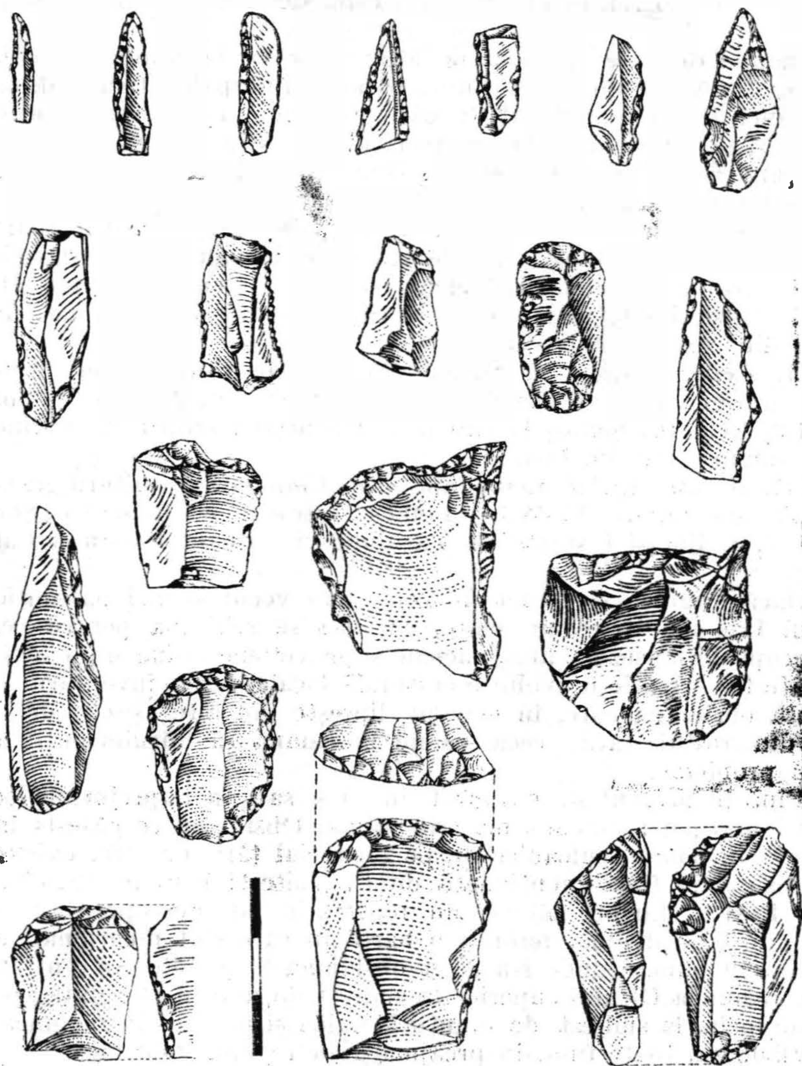

Fig. 13. — *Şomoş* I şi *Boineşti*. Unelte gravetiene.

cronologică mai amplă a acestui ultim val de locuire paleolitică în Oaş, care pare a fi mai bogată decît cele precedente.

Cît priveşte materia primă, obsidiana şi chiar o serie de silexuri de bună calitate devin mai abundente, ponderea păstrînd-o în continuare roca locală — opalul. În ceea ce priveşte vîrsta lor geologică aici e şi mai

dificil, întrucît, pe măsură ce ne apropiem de suprafață, straturile sînt tot mai erodate. Comparîndu-le cu așezările vecine al căror inventar este apropiat și de multe ori chiar identic cu inventarul așezărilor noastre (Barca I Kašov, Cejkov etc.), socotim că nu ar fi greșită atribuirea lor, măcar și sub formă preliminară, celui de-al doilea interstadiu würmian.

Înainte de a ne opri asupra legăturilor ce le implică gravetianul din Oaș, să revenim pe scurt asupra caracterului paleoliticului din această regiune. După materialul de care dispunem în prezent, socotim că așezările paleolitice din Oaș reprezintă urmele a trei valuri principale de pătrundere a diferitelor cete de vînători, de la care au rămas numeroase urme de așezări.

I. *Așezări-atelier cu caracter temporar*, de vîrstă W1-W2, aparținînd culturii musteriene tîrzii (fază de tranziție la paleoliticul superior) — Boinești stratul 1, Remetea Șomoș I stratul 1, Remetea Șomoș II stratul 1, Călinești I stratul 1, așezări ai căror purtători sînt urmașii musterienilor din peșterile carpatice.

II. *Așezări-atelier cu durată diferită*, aparținînd fazei mijlocii a culturii aurignaciene de vîrstă W2—Boinești stratul 2, Remetea Șomoș I stratul 2, Remetea Șomoș II stratul 2, Călinești I stratul 2, Călinești II cu un singur nivel de locuire.

III. *Așezări-atelier aparținînd fazei timpurii* a culturii gravetiene orientale, de vîrstă W2-W3 — Boinești stratul 3, Remetea Șomoș I stratul 3, Călinești I stratul 3, Turulung-vii—Dealul Pustiu și Călinești IV (?).

Dacă originea și caracterul celor mai vechi locuiri paleolitice din Bazinul Oaș sînt oarecum clare, situația se schimbă pentru celelalte două grupuri de așezări, aurignaciene și gravetiene; fiind mult mai tîrzii, nu poate fi vorba de o evoluție culturală locală, iar în inventarul lor este prezentă obsidiana care, în general, lipsește din alte așezări de aceeași vîrstă din restul țării, ceea ce ne îndeamnă să stăruim puțin asupra acestei probleme.

Pînă în prezent nu s-a găsit în Oaș sau în împrejurimi locul de aprovizionare cu asemenea materie primă. Obsidiana se găsește însă cu siguranță în zonele vulcanice de pe teritoriul țării noastre, existența ei în Transilvania fiind menționată de P. Voitești încă în 1925 [30]. Mai tîrziu, Roska Marton, făcînd un repertoriu al descoperirilor arheologice din Transilvania, publică o hartă în care sînt menționate nu mai puțin de 99 puncte unde s-a găsit obsidiana [31], puncte concentrate mai ales în regiunea Oltului superior la sud-est de munții Harghita, pe Mureșul mijlociu, la sud-est de munții Metalici și mai sus în regiunea munților Vlădeasa, toate fiind în preajma unor regiuni vulcanice.

Datorită calităților ei apropiate de cele ale silexului și ale altor roci dure cu granulație fină, în sensul că e destul de tare și se desprinde ușor în așchii și lame subțiri și tăioase [32], obsidiana a fost folosită încă în perioada paleoliticului timpuriu (Satani-Dar, în Armenia) o dată

---

[30] P. Voitești, *Obsidiana și silexurile*, în *AO*, IV, 21—22, 1925, p. 426.

[31] Roska Márton, *Erdely régiszéti repertoriuma Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum*, tom. I, *Praehistorica*, Cluj, 1942, p. 323.

[32] S. A. Semenov, *Первобытная техника*, în *MIA*, 54, 1957, p. 45.

cu înfiriparea procesului de muncă. Pe măsură ce s-a dezvoltat munca conştientă şi s-a lărgit capacitatea gîndirii abstracte şi de cunoaştere a omului primitiv, rocile de bună calitate, deci şi obsidiana, au fost căutate şi aduse de la mari distanţe pe locul aşezărilor [33].

Deşi pe teritoriul ţării noastre sînt semnalate numeroase puncte unde s-a descoperit obsidiană, acolo unde e vorba de unelte, acestea se referă în special la perioade mai tîrzii (neolitic, bronz). În afară de aşezările paleolitice din Oaş nu cunoaştem la noi, pînă în prezent, alte regiuni unde obsidiana să ocupe un loc important în inventarul unor aşezări paleolitice. O singură lamă mică s-a găsit în complexul nivelului II (tardenoasian cu un pronunţat fond gravetian) de la Cremenea în Ţara Bîrsei [34]. Aici se cunosc pînă în prezent mai multe aşezări paleolitice de diferite vîrste (paleolitic mijlociu şi superior) [35], toate cu un inventar litic bogat, obsidiana lipseşte însă cu desăvîrşire, deşi Ţara Bîrsei se află la o distanţă relativ mică faţă de lanţul vulcanic Harghita-Căliman unde existenţa ei este menţionată. Mai mult, în anii dinaintea celui de-al doilea război mondial, şi după, în Transilvania s-au întreprins numeroase săpături, descoperindu-se un important număr de aşezări paleolitice (mai ales în peşteri); nicăieri însă nu se menţionează un complex paleolitic în care obsidiana să fi avut un rol cît de cît important în confecţionarea uneltelor. Dată fiind prezenţa regiunilor vulcanice în cadrul Carpaţilor noştri, ea trebuie să existe în stare naturală, aşa cum a şi fost menţionată de altfel, folosită din plin însă a fost în perioade mai tîrzii, în neolitic şi în epoca bronzului [36]. Numeroaselor grupuri de paleolitici din Banat[37], din peşterile carpatice şi din ţara Bîrsei, această materie primă de bună calitate le-a rămas necunoscută.

Aşadar, prezenţa obsidianei în aşezările paleolitice din Ţara Oaşului pune o dată în plus probleme ca : aprovizionarea cu materie primă, schimbul şi direcţia de mişcare a diferitelor grupuri de paleolitici aflate în migrare.

Succesiunea cronologică a aşezărilor paleolitice şi diferenţa aspectului cultural al nivelurilor de locuire ne face să concludem că aurignacianul şi gravetianul din Oaş este rodul unei mişcări de populaţii pătrunse în centrul Europei prin pasurile Carpaţilor din nord, traversînd sudul Poloniei, în Cehoslovacia şi de aici în Austria [38]. O dovadă a pă-

---

[33] P. I. Boriskovski, *Кремневые мастерские в окрестностях Валуек на реке Оскол* în *KS*, 82, 1961, p. 104–111.

[34] Al. Păunescu, *Cercetări paleolitice, loc. cit.*, p. 324.

[35] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi I. Pop, *Săpăturile din peştera Gura Cheii-Rîşnov*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 113–118 ; Al. Păunescu, *Săpăturile de la Gîlma*, în *Materiale*. VIII, 1962, p. 153–156 ; C. S. Nicolăescu-Plopşor şi I. Pop, *Cercetările şi săpăturile paleolitice de la Cremenea şi împrejurimi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 51–56.

[36] Eugen Comşa, *Schimbul la comunităţile din epoca neolitică de pe teritoriul ţării noastre*, în *Revista Muzeelor*, 5, III, 1966, p. 411.

[37] Fl. Mogoşanu, *op. cit.*

[38] M. Gábori-V. Gábori, *Études archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie*, în *ActaArch-Budapesta*, VIII, 1957, 1–4, p. 65–66.

trunderii prin nord a culturilor aurignaciană şi gravetiană poate fi şi stabilirea prezenţei, în aşezările paleolitice din Ungaria, a unei roci silicioase, cunoscută în paleoliticul din Polonia [39].

Stabilite pe terasele înalte ale rîurilor Hornad, Poprad şi pe alţi afluenţi ai Tisei, după cum şi pe coamele unor dealuri din preajma oraşelor Košice şi Trebišov [40], purtătorii culturii aurignaciene mijlocii şi gravetiene timpurii au găsit în preajmă obsidiana pe care au folosit-o din plin. De aici, prin Cîmpia Tisei şi a Someşului au pătruns în Oaş, stabilindu-se după obiceiuri mai vechi tot pe înălţimi şi folosind în confecţionarea uneltelor obsidiana, adusă din locurile de unde au plecat. Legătura între staţiunile din Slovacia orientală şi cele din Oaş o stabileşte aşezarea recent descoperită pe Dealul Pustiu la Turulung-vii, în Cîmpia Someşului, de care se leagă Depresiunea Oaş. Căci aşa cum s-a stabilit „forma semicirculară a depresiunii este bine marcată de bordura înaltă a munţilor iar prin porţile joase ale Turului şi Talnei, Depresiunea Oaş ia contact cu Cîmpia Someşului. Legătura faţă de şesurile înconjurătoare se mai face şi prin porţile înalte Seini-Oraşu Nou şi Lechincioara-Valea Ţurţului, pe care le considerăm vechile porţi de legătură ale depresiunii cu cîmpiile Tisei şi Someşului" [41].

În prezent dispunem de dovezi concrete ale pătrunderii paleoliticilor prin porţile vechi amintite, concretizate prin descoperirea unor staţiuni deja cercetate, cum e cazul aşezării Călineşti II în bazinul inferior al Lechincioarei şi unele descoperiri de suprafaţă în raza comunei Oraşu Nou [42].

Chiar dacă bazinul Oaş are un caracter oarecum închis, acesta nu rămîne izolat, ci face parte din depresiunea mare intracarpatică, străbătută de o reţea hidrografică bogată, prilejuită de Tisa cu afluenţii ei Hornad, Latoriţa, Turul şi Someşul. Această depresiune străjuită pe trei părţi de Carpaţi, este bogată în aşezări paleolitice, în special din paleoliticul mijlociu şi superior, toate asemănătoare între ele prin aspectul cultural şi prin componenţa litologică a inventarului. Marea majoritate a aşezărilor sînt situate pe înălţimi în părţile limitrofe ale depresiunii, după cum urmează: Boineşti, Remetea Şomoş I şi II, Călineşti I-IV în Oaş, Turulung-vii în cîmpia Somoş-Tur; Mucacevo şi Beregovo [43] în reg. Ucrainei transcarpatice, la nord de Oaş; Kechnec, Barca,

---

[39] L. Vértes, *Aus Polen stammendes Silex-Material im Hungarischen Paläolithikum und Mesolithikum*, în *Acta Arch Carpatica*, I, 1959, 2, p. 167—172.

[40] L. Banesz, *Gornopaleolityczne kultury. . . .*; idem, *Vyskum paleolitickej stanice Cejkov I v roky 1961*; idem, *Paleolitický sidelný objekt. . . .*, p. 753—761.

[41] I. Velcea, *op. cit.*, p. 29.

[42] Maria Bitiri şi Aurel Socolan, *Date noi cu privire la paleoliticul din Oaş (cercetări de suprafaţă şi mici sondaje)*, în *Anuarul Muzeului Maramureş* (în pregătire).

[43] J. Skutil, *Paleolitikum slovenska a Podkarpatskej Rusi*, în *Spisy Historického odboru Matice Slovenskej v Turcianskom sv. Martine*, 4, 1938, p. 127—132 (staţiunea Mukacevo); p. 132—135 (staţiunea Beregova).

Cejkov, Tibava etc. în Slovacia orientală [44]; Arca şi alte aşezări din împrejurimi, pe Hornad, pe teritoriul R.P. Ungare [45].

Indiferent de teoriile în general cunoscute, cu privire la formarea culturilor aurignaciană şi gravetiană orientală şi difuzarea lor de la est la vest [46] sau invers [47], pe calea Dunării etc., paleoliticul din bazinul intracarpatic formează o regiune bine definită, avînd specificurile ei. Prin folosirea intensă a obsidianei în confecţionarea uneltelor, paleoliticul din zona mai sus amintită se deosebeşte de cel de pe Prut şi Nistru unde s-a folosit silexul cretacic şi care lipseşte din regiunea de care ne ocupăm aici. Aşezările paleolitice din Oaş, alături din cele din toată regiunea intracarpatică se deosebesc de paleoliticul din Transilvania — peşteri şi în aer liber — care n-au folosit obsidiana.

În consecinţă, grupurile de aşezări amintite reprezintă o regiune în care paleoliticul a căpătat un anumit specific în evoluţia culturii materiale şi s-a dezvoltat concomitent cu centrele răsăritene de pe Bistriţa [48], Prut şi Nistru [49], după cum şi cu cele din centrul Europei [50]. Cît priveşte direcţia de mişcare a purtătorilor diferitelor culturi stabilite deja la modul general, în baza descoperirilor din ultimul timp problema trebuie studiată mai adînc şi totodată stabilite deplasările grupurilor de paleolitici pe arii mai restrînse. Deplasările se dovedesc a fi avut direcţii diverse cu care prilej s-au şi format aspecte regionale concrete.

Ce reprezintă însă aceste vechi centre cu locuiri numeroase şi trăsături comune în cultura lor materială? Încercări de a descifra asemenea probleme s-au făcut în ultimul timp şi se pare, nu lipsite de rezultate demne de luat în seamă [51].

Pentru regiunea de care ne ocupăm un sprijin concret în determinarea originii diferitelor grupuri ni-l poate da un studiu temeinic pe baza analizei obsidianei, aşa cum reiese dintr-o lucrare mai recentă a lui J. R. Cann [52]. Sînt de asemenea necesare studii comparative între diferite complexe de aceeaşi vîrstă şi aspect cultural, spre a putea determina legăturile dintre ele şi caracterul acestora.

---

[44] Juraj Bárta, *Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej*, 1965; L. Banesz, *Prispevok k poznaniu aurignacienu na východnom Slovensku*, în *Študijné zvesti* AÚSAV, Nitra, 1, 1956. p. 1—33; idem, *Prehlad paleolitu východného Slovenska*, în *SlovArch*, IX, 1961, p. 33—48.

[45] L. Vértes, *Ausgrabungen der altsteinzeitlichen Siedlung von Arka 1960—1961*, în *Acta Arch-Budapesta*, 14, 1962.

[46] D. A. Garrod, *The upper Paläolithic in the Light of Recent Discovery*, în *PPS*, 1938, vol. IV; M. Gábori — V. Gábori, *op. cit.*, p. 69—71.

[47] G. P. Grigoriev, *Кремская Виллендорфская и Павлосская культуры в средней Европе*, în *Археология старого и нового света*, Moscova, 1966, p. 7—24.

[48] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi Fl. Mogoşanu, *op. cit.*

[49] A. P. Cernîş. *Поздний палеолит Среднего Приднестровья* în *Труды комиссии по изучению четвертичного периода*, XV, 1959; idem, *Ранний и средний палеолит Приднестровья*, în *Труды комиссии по изучению четвертичного периода*, XXV, 1965; N. N. Moroşan, *La station paléolithique de grotte Stânca Ripiceni*, în *Dacia*, V—VI, 1938; Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats...*, *loc. cit.*

[50] Bohuslav Klíma, *Dolní Věstonice, Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1947—1952*, Praga, 1963; G. P. Grigoriev, *op. cit.*

[51] A. A. Formozov, *Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке*. Moscova, 1959; I. Rouse, *The place of <peoples> in prehistoric research*, în *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1965, t. 95.

[52] J. R. Cann, *The Characterization of Obsidian and its application to the Mediterranean Region*, în *PPS*, 1964, XXX, p. 111—125.

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT LE PALÉOLITHIQUE DE OAŞ ET SA PÉRIODISATION

RÉSUMÉ

Par les recherches systématiques entreprises ces dernières années en Oaş on a mis au jour huit établissements paléolithiques concentrés sur les sommets des hauteurs prémontanes, à l'intérieur de la dépression du nord-ouest de la Roumanie, là où se joignent la plaine de Someş-Tur et la chaîne des montagnes éruptives de Oaş-Gutîi.

Les établissements paléolithiques, à un ou plusieurs niveaux d'habitat, découverts jusqu'à présent dans la dépression de Oaş, représentent les vestiges des trois vagues principales de pénétration des différents groupes de chasseurs.

I. Établissements-atelier à caractère temporaire, d'âge W1—W2, appartenant à la civilisation moustérienne tardive (phase de transition au Paléolithique supérieur): couches inférieures de Boineşti, Remetea Şomoş I, Remetea Şomoş II, Călineşti I. D'après leur âge et le caractère du mobilier lithique ces premières traces d'habitat paléolithique de Oaş ont été mises en rapport avec l'abandon des grottes carpatiques par les moustériens.

II. Établissements-atelier de différentes durées, appartenant à la phase moyenne de la civilisation aurignacienne, d'âge W2; les couches moyennes de Boineşti, Remetea Şomoş I et Şomoş II, Călineşti I et l'établissement Călineşti II à un seul niveau d'habitat.

III. Établissements-atelier appartenant à la phase précoce de la civilisation gravettienne, d'âge W2—W3: les couches supérieures de Boineşti, Remetea Şomoş I et Şomoş II, Călineşti I, Turulung-vii-Dealul Pustiu et Călineşti IV (?).

La présence de l'obsidienne, en proportion plus réduite dans les couches aurignaciennes moyennes et plus abondante dans celles gravettiennes, nous porte à les rattacher aux établissements semblables de la Slovaquie Orientale et de la Hongrie (le coude du Danube). L'établissement récemment découvert dans la plaine du Someş — reliée à la dépression de Oaş — sur le Dealul Pustiu à Turulung-vii, fait la liaison entre les établissements paléolithiques de la Slovaquie Orientale et ceux de Oaş. Quoique ayant un caractère fermé dans une certaine mesure, la dépression de Oaş n'est pas isolée; bien au contraire, elle fait partie d'une unité géographique plus étendue, la grande dépression intracarpatique, sillonnée par le riche réseau hidrographique dû, principalement, à la Tisa et à ses affluents. Cette dépression gardée de trois côtés par les Carpates fut le berceau d'une région à nombreux établissements paléolithiques qui ont pris — à travers le temps — beaucoup de caractères communs.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — a, localisation de la Ţara Oaşului; b, la colline de Şomoş; c, barre volcanique renfermant au nord-ouest la dépression de Oaş (esquisse panoramique, d'après I. Velcea); X, établissements paléolithiques.

Fig. 2. — *Remetea Şomoş* II. Situation stratigraphique.
Fig. 3. — *Remetea Şomoş* I. Situation stratigraphique.
Fig. 4. — *Şomoş* I et II. Outils moustériens.
Fig. 5. — *Şomoş* I et II. Outils moustériens.
Fig. 6. — Nucléi des couches moustériennes de Boineşti et Remetea.
Fig. 7. — *Şomoş* I. Pointes bifaciales.
Fig. 8. — *Şomoş* I. Outils aurignaciens.
Fig. 9. — *Şomoş* I et II. Outils aurignaciens.
Fig. 10. — *Şomoş* I, II et *Călineşti* II. Outils aurignaciens.
Fig. 11. — *Călineşti* II. Outils aurignaciens.
Fig. 12. — *Şomoş* et *Boineşti*. Outils gravettiens.
Fig. 13. — *Şomoş* et *Boineşti*. Outils gravettiens.

CERAMICA DECORATĂ PRIN ÎMPUNSĂTURI SUCCESIVE, DIN r. RM. VÎLCEA

DE

GHEORGHE I. PETRE (*GOVORA*)

Zona de nord-est a Olteniei a oferit în toate timpurile condiţii naturale prielnice vieţuirii omeneşti. Climatul continental moderat, legăturile lesnicioase — pe plaiuri sau pe văile apelor — cu alte regiuni, bogăţia vînatului, a păşunilor şi rocilor, sarea, izvoarele cu apă limpede sînt doar unele din elementele care au atras aci diferite grupări umane, în mai toate epocile istoriei [1].

În rîndurile de mai jos intenţionăm să facem cunoscute rezultatele cercetărilor de teren întreprinse de noi, care au avut drept urmare documentarea prezenţei în raionul sus-menţionat, a purtătorilor ceramicii decorată prin împunsături succesive (Furchenstichkeramik) (fig. 1).

Govora-Sat (com. Buleta). ,,Dealul Săpunarului'' este o culme ce desparte văile Govora şi Slătioarele. De pe suprafaţa dealului am adunat mai multe fragmente ceramice de tip Coţofeni [2]. Această ceramică (fig.3/5 ; 5/9—10 ; 6/8, 12) de culoare cărămizie şi cenuşie, a fost lucrată din lut cu amestec de nisip şi pietricele; la vasele mai mici li s-a aplicat la exterior un slip subţire. Ca forme distingem : văscioare mici tronconice (fig. 3/5), castroane cu buza evazată, umăr retras, partea inferioară tronconică (fig. 5/9—10) şi ceşti cu corpul bombat (fig. 6/8, 12), ornamentate prin împunsături succesive. Castroanele au marginile ornamentate cu crestături, în timp ce umărul este reliefat printr-un şir de impresiuni. Figurina zoomorfă (fig. 6/2) este lucrată din lut cu nisip fin şi reprezintă un bovideu cu coarnele alungite.

Bîrseşti (com. Buleta). În urma terasărilor efectuate pe ,,Chiciurla'' — deal conic situat pe malul stîng al rîului Govora — a ieşit la iveală

---

[1] În colecţiile Muzeului raional Rm. Vîlcea sau în colecţia secţiei muzeistice din Băile-Govora, de care răspundem, există numeroase materiale arheologice documentînd culturile: Criş, Coţofeni, Glina III, Verbicioara, Hallstatt, epoca romană şi prefeudală.

[2] În 1961, D. Berciu a executat un mic sondaj de circa 5 m.p., cu care ocazie a scos la iveală fragmente ceramice decorate cu împunsături succesive, o ancoră de lut şi un fragment de askos. Din pămîntul de azvîrlitură am cules ulterior o a doua ancoră de lut, menţionată în studiul citat, precum şi o reprezentare zoomorfă (*Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 387—397).

S C I V, tomul 18, nr. 4, p. 645—653, Bucureşti, 1967

în anii 1962—1963, un bogat material arheologic. În mal se conturează clar un strat de cultură cu vetre de foc. Resturile arheologice constau din așchii și unelte de silex (fig. 2/7—10), topoare de piatră, rîșnițe de piatră — găsite pe o vatră de foc —, idoli zoomorfi, vase de lut întregi sau fragmentare, oase, cărbuni etc. Printre unelte remarcăm un topor întreg cu ceafa cilindrică și gaură de înmănușare (fig. 2/1) cules de pe vatra unde au apărut rîșnițele. Un al doilea topor, tot cu ceafă cilindrică dar de o formă

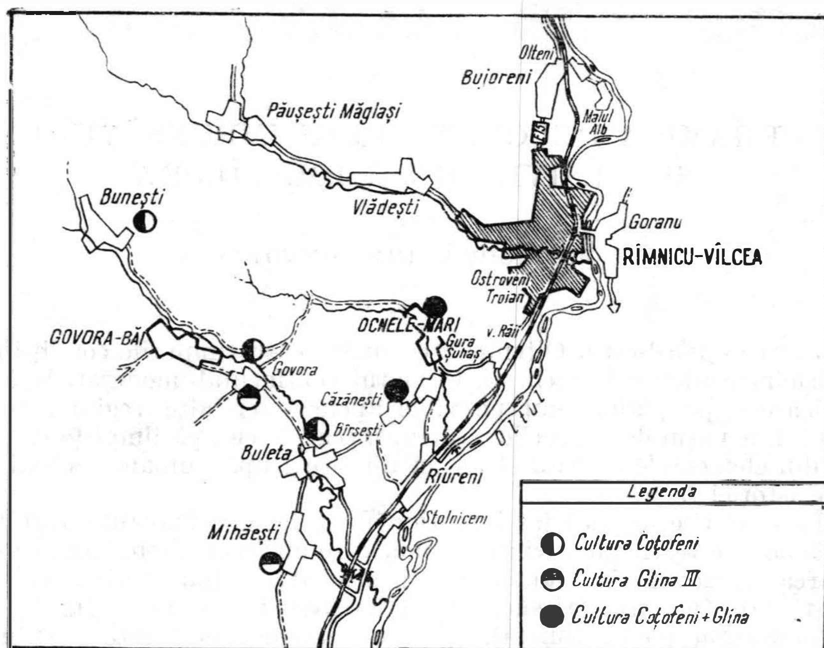

Fig. 1. — Schiță de teren.

diferită, s-a aflat în stare fragmentară (fig. 2/4). Rîșnițele (fig. 2/5—6) sînt din rocă cu multă mică care apare frecvent pe albia Oltului. Ceramica prezintă două categorii distincte : una, avînd în pastă nisip cu pietricele și mica, cu suprafața poroasă și aspră la pipăit, iar a doua din pastă amestecată cu nisip fin, are pereții acoperiți cu slip. Culoarea în ambele cazuri este cenușie, cărămizie, neagră sau neagră-cărămizie. O subcategorie o formează grupa destul de numeroasă pe care o putem numi „beton" (pastă uniform-cenușie amestecată cu nisip, pietricele și mica, pereții subțiri și rezonanți). O formă caracteristică este aceea de ceașcă cu sau fără toartă (fig. 3/1 *a*—*b*, 2—3, 6 ; 6/4). Se adaugă străchinile tronconice cu buza ușor îngroșată ; văscioarele tronconice cu fundul ușor lățit (fig. 3/7—8) ; vasele de mărime mijlocie cu corp bombat și fund plat (fig. 4/10) ; vasele „sac" (fig. 5/1) ; vase de mari dimensiuni cu gît curbat, marginea dreaptă, corp bombat (fig. 4/1). Torțile sînt în general supraînălțate și în bandă lată (fig. 3/1—2, 4, 6). Tehnica folosită la împodobirea vaselor constă din împunsături succesive (fig. 3/1 *a*—*b*, 2—4, 6, 9 ; 6/15) ; într-un caz impresiuni de șnur răsucit (fig. 3/10 *a*—*c*) ; linii incizate (fig. 4/4, 6, 9 ; 5/6—7 ; 6/4, 14) ; impresiuni de forme variate (fig. 4/1—3, 5, 7—10 ; 5/8) ; striuri făcute

cu măturica (Besenstrich, fig. 5/1) şi crestături. În mare parte procedeele tehnice sînt combinate. Se întîlnesc motive unghiulare, benzi haşurate,

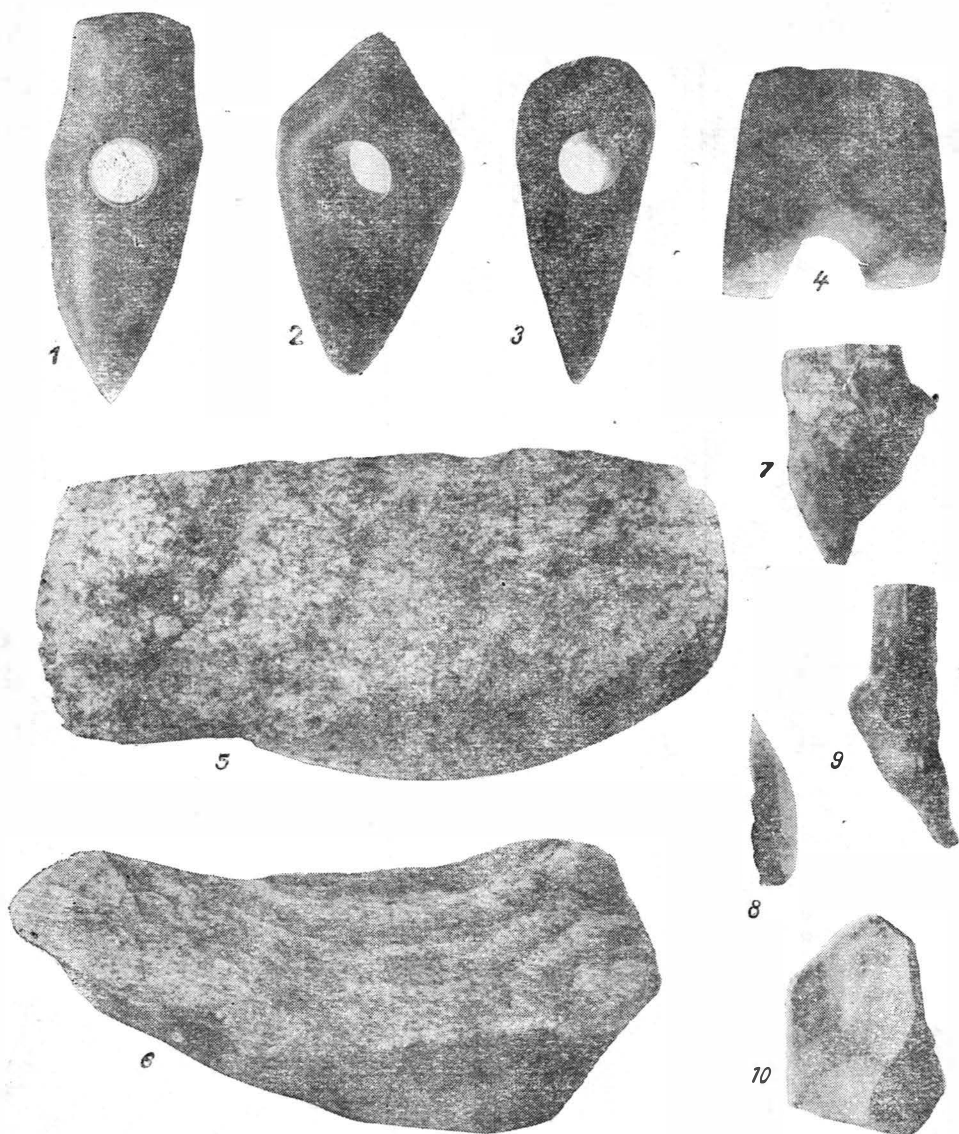

Fig. 2. — 1—4, topoare de piatră; 5—6, rîşniţe; 7—10, aşchii de silex (1,4—10 Buleta-Chiciurla; 2—3, Buleta-Căzăneşti).

romburi, ,,reţele'', motive stelare, ,,ramură de brad''. Plastica zoomorfă (fig. 6/1, 3) este modelată din lut cu amestec de nisip, pietricele şi mica. Un exemplar (fig. 6/1) care provine dintr-o locuinţă, redă un bovideu cu coarnele groase şi botul perforat orizontal.

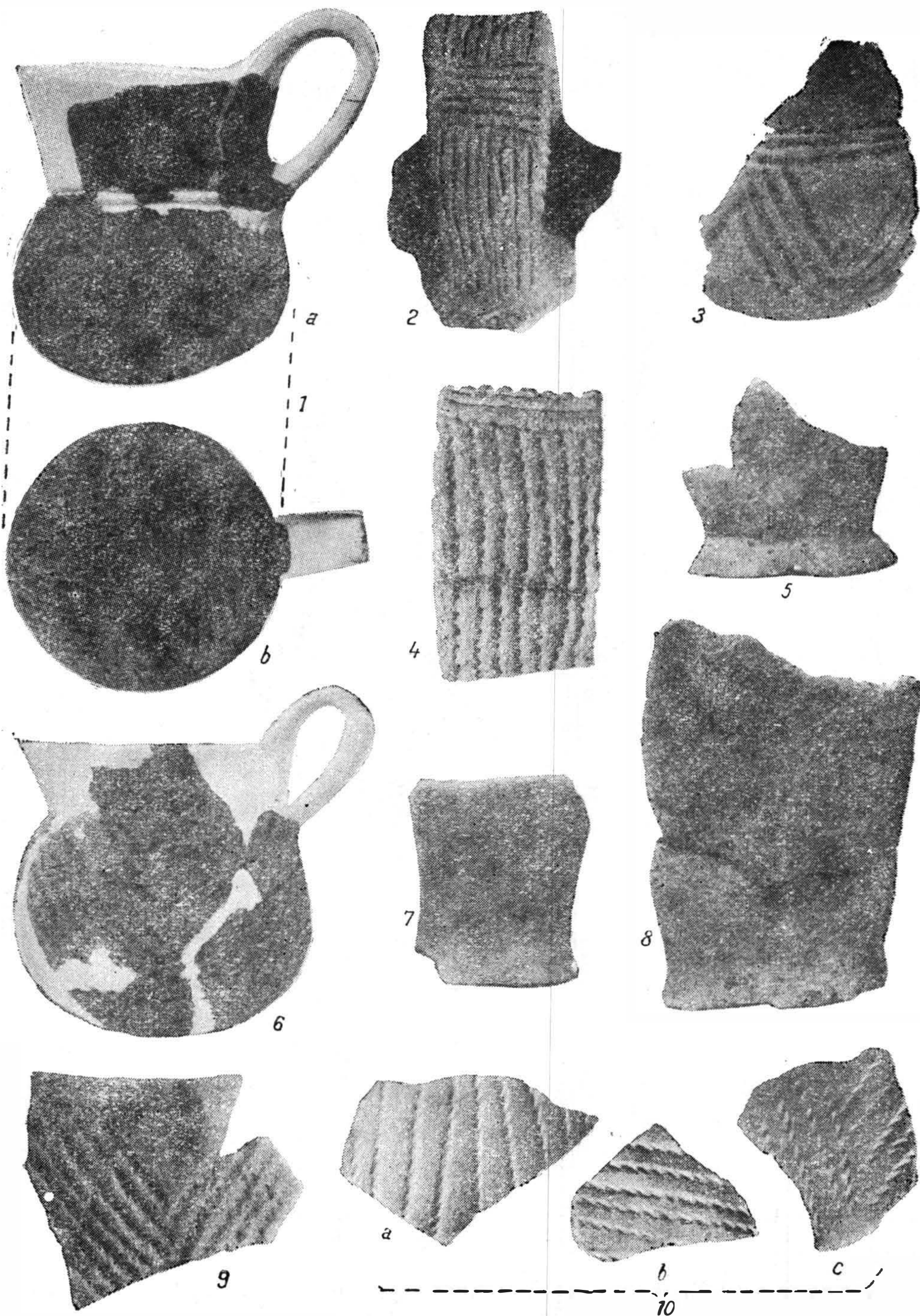

Fig. 3. — Vase şi fragmente ceramice. (1—4, 6—10, Buleta-Chiciurla ; 5, Govora-Sat — Dealul Săpunarului).

Căzănești (com. Rîureni). La circa 800 m spre est de „Chiciurla", pe locul unde fabrica de cărămidă scoate pămîntul necesar procesului de

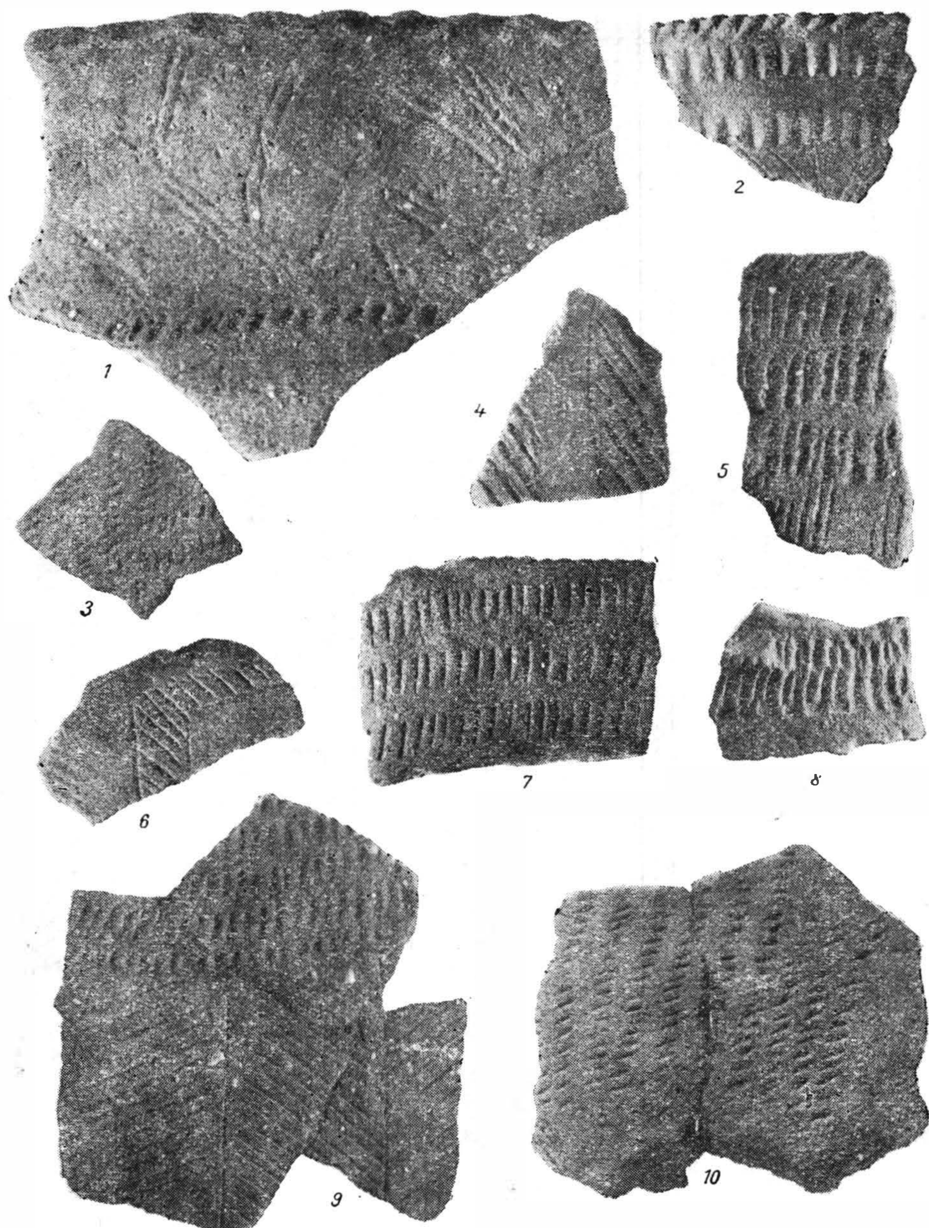

Fig. 4. — Fragmente ceramice de la Buleta-Chiciurla.

fabricaţie, la adîncimea de la circa 1,90 m pînă la 2,40 m a apărut un strat de cultură cu vetre de foc, topoare, silexuri, măciuci, o daltă şi o brăţară de bronz, oase, cărbuni şi fragmente ceramice. Stratul aparţine culturi

Glina III (fig. 6/17). De aici au fost culese şi fragmente ceramice Coţofeni (fig. 5/3—4) de culoare cenuşie şi cărămizie, lucrate în tehnica obişnuită

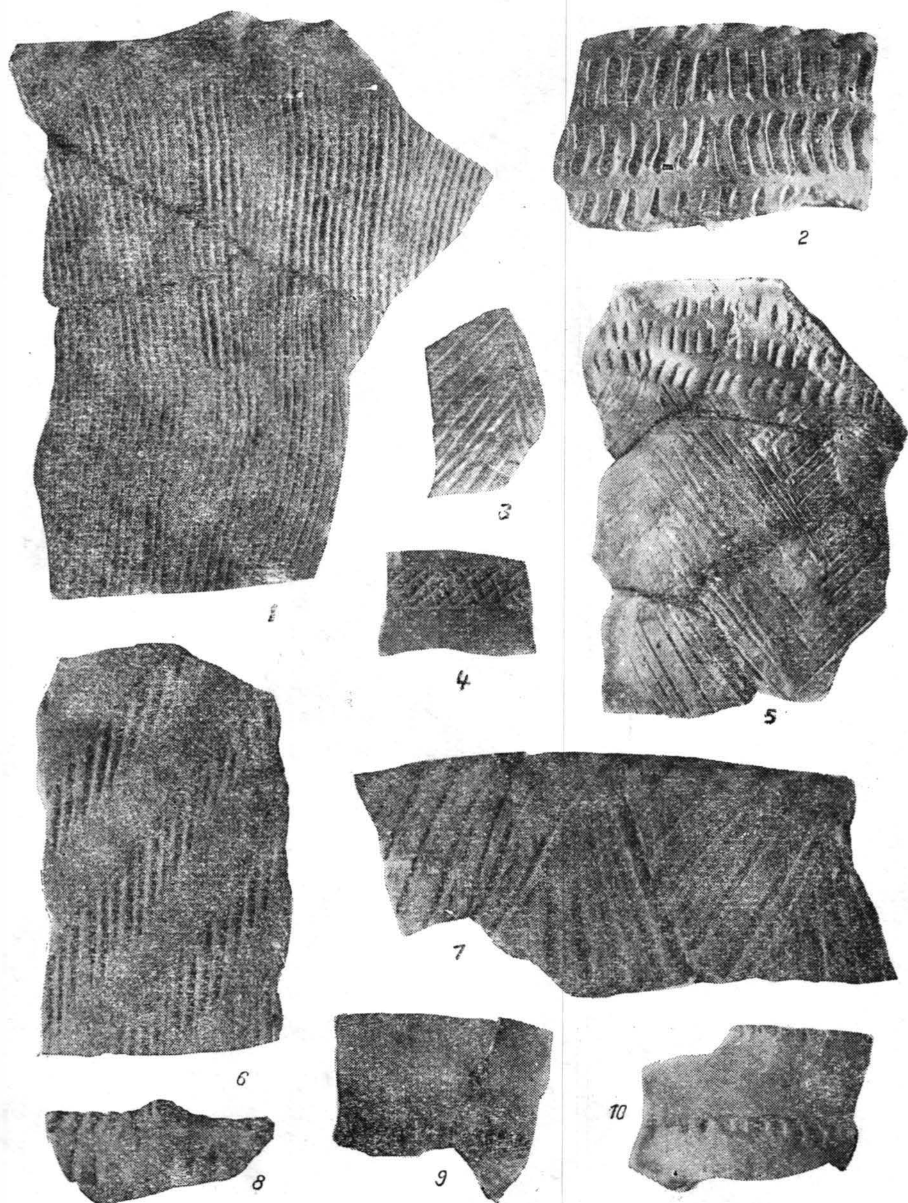

Fig. 5. — Fragmente ceramice. (1, 6—8, Buleta-Chiciurla; 3—4, Buleta-Căzăneşti; 2, Ocnele Mari-Cosota; 5, Buneşti-Gătejeşti; 9—10, Govora-Sat — Dealul Săpunarului).

culturii Coţofeni din regiune. Remarcăm prezenţa văscioarelor mici tronconice şi absenţa tehnicii împunsăturilor succesive care se poate datora şi întîmplării, cu atît mai mult cu cît dispunem de foarte puţine resturi

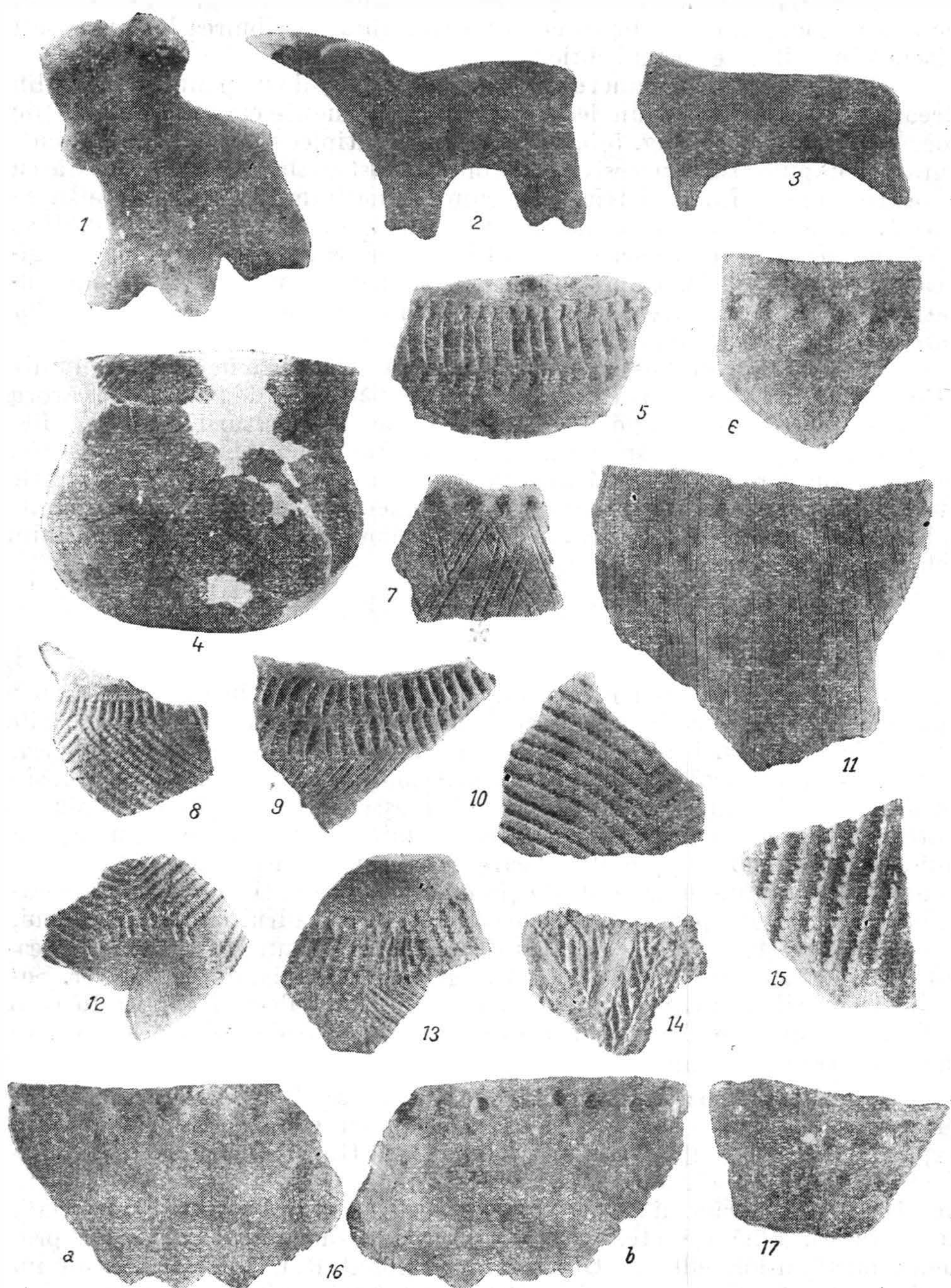

Fig. 6. — 1—3, figurine zoomorfe ; 4, ceașcă ; 5—15, fragmente ceramice (1, 3—4, 14—15, Buleta-Chiciurla ; 2, 8, 12, Govora-Sat—Dealul Săpunarului ; 5, 7, 10, 13, Bunești-Gătejești ; 9, 11, 16 a—b, Ocnele Mari-Cosota ; 17, Buleta-Căzănești).

Coţofeni propriu-zise. Cît priveşte topoarele ilustrate la fig. 2/2 — 3 (unul cu ceafa în unghi, iar al doilea cu ceafa rotunjită), atribuirea lor uneia sau alteia din culturi este mai dificilă.

Com. Buneşti. La punctul numit „Gătejeşti" de pe panta de deal din dreapta rîului Govora, au ieşit la iveală fragmente ceramice, vetre de foc, cărbuni şi oase (fig. 5/5, 6/5—7, 10, 13) tipice pentru aspectul cultural cu împunsături succesive. Ceramica a fost realizată dintr-o pastă cu amestec de nisip fin şi pietricele mărunte, bine frămîntată şi ardere superioară. La exterior, în cele mai multe cazuri, s-a aplicat un slip subţire. Ca forme remarcăm văscioarele mici tronconice, sau vasele „sac" cu marginea evazată (fig. 5/5). Impresiunile, crestăturile scurte, incizia şi împunsăturile succesive sînt frecvent întîlnite în ornamentarea bogată a vaselor care repetă motivistica întîlnită pe „Chiciurla".

Ocnele Mari. Pe partea dreaptă a rîului „Sărat", în punctul numit „Cosota" se înalţă o serie de dealuri conice împădurite, de pe pantele cărora am cules mai multe fragmente ceramice specifice culturii Coţofeni (fig. 5/2 ; 6/9, 11), precum şi fragmente din cultura Glina III (fig. 6/16 *a—b*). Ca şi la Buneşti, se remarcă arderea mai bună a vaselor în comparaţie cu celelalte aşezări semnalate. Pentru ornamentare se folosesc impresiunile şi liniile incizate fin. Ca şi în cazul descoperirilor de la Căzăneşti nu întîlnim tehnica împunsăturilor succesive.

Cercetările de teren ne permit să conchidem că în cazul aşezărilor sus-menţionate avem de-a face cu complexe închise fără amestecuri de materiale din culturi sau epoci deosebite. Inventarul arheologic descoperit aici nu iese din cadrul cunoscut al culturii Coţofeni. Lipsa tehnicii împunsăturilor succesive în aşezările de la Căzăneşti şi Ocnele Mari-Cosota ar putea crea premise pentru eventuala delimitare în această regiune şi a unui orizont cronologic şi cultural care nu cunoaşte această tehnică, tocmai pentru că se admite în general poziţia cronologică relativ mai nouă a ceramicii ornamentată prin împunsături succesive în cadrul culturii Coţofeni.

Cît priveşte tehnica ceramicii decorată cu împunsături succesive, ea este similară cu cea transilvăneană în general şi cu cea de la Cîlnic (r. Sebeş) în special. Apariţia acesteia în raionul Rm. Vîlcea se explică fie ca o pătrundere dinspre Transilvania spre sud, fie ca o dezvoltare locală sub influenţă transilvăneană.

Referitor la poziţia cronologică a acestei faze s-a remarcat că ea ar putea să cuprindă o perioadă contemporană cu Glina III, prin aceasta explicîndu-se şi absenţa, la acea dată, a culturii Glina III în această regiune a ţării [3]. Dar cercetările noastre au depistat (la Govora-Sat, circa 1500 m de „Dealul Săpunarului", la Buleta, circa 700 m sud-est de „Chiciurla", la Căzăneşti, Mihăieşti etc.) cîteva aşezări care documentează sigur prezenţa purtătorilor culturii Glina III în raionul Rm. Vîlcea. Aceasta nu exclude, fireşte, ipoteza unei contemporaneităţi parţiale a celor două culturi.

[3] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 100.

LA CÉRAMIQUE DÉCORÉE DE PIQÛRES SUCCESSIVES DU DISTRICT DE RÎMNICU-VÎLCEA

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques établissements des porteurs de la civilisation à céramique décorée de piqûres successives, situés dans la partie nord-est de l'Olténie (district de Rîmnicu-Vîlcea) et qui ont été attestés à la suite des recherches sur le terrain. La présence de cette catégorie céramique à ces endroits s'explique, soit par une évolution locale sous l'influence des tribus contemporaines de Transylvanie, soit par la pénétration de ces tribus au sud des Carpates par le défilé de l'Olt. Du point de vue chronologique ces établissements sont antérieurs à une phase tardive de la civilisation de Glina III, dont la présence est prouvée par quelques établissements enregistrés dans la même région.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé des endroits aux découvertes archéologiques.
Fig. 2. — 1—4, haches en pierre; 5,6, moulins à main; 7—10, éclats de silex (1, 4—10, Buleta-Chiciurla; 2,3, Buleta-Căzănești).
Fig. 3. — Vases et tessons céramiques (1-4, 6—10, Buleta-Chiciurla; 5, Govora-sat — Dealul Săpunarului).
Fig. 4. — Tessons céramiques de Buleta-Chiciurla.
Fig. 5. — Tessons céramiques (1, 6—8, Buleta-Chiciurla; 3,4, Buleta-Căzănești; 2, Ocnele Mari-Cosota; 5, Bunești-Gătejești; 9,10, Govora-sat — Dealul Săpunarului).
Fig. 6. — 1—3, figurines zoomorphes; 4, tasse; 5—15, tessons céramiques (1,3,4,14,15, Buleta-Chiciurla; 2,8,12, Govora-sat — Dealul Săpunarului; 5,7,10,13, Bunești-Gătejești; 9,11,16 *a—b*, Ocnele Mari-Cosota; 17, Buleta-Căzănești).

DEPOZITUL DE VASE DACICE ȘI ROMANE DE LA STOLNICENI

DE

D. TUDOR

Săpăturile de salvare de la *Buridava* (satul Stolniceni, com. Rîureni-r. Rm.-Vîlcea, reg. Argeș), realizate în colaborare cu Muzeul raional din Rm.-Vîlcea în 1962 și 1965, au adus la lumină un prețios material arheologic semnalat numai în parte [1]. Stratigrafia și bogata recoltă ceramică arată în acel loc o puternică așezare dacică, care a continuat a se dezvolta și sub stăpînirea romană. Drumul imperial al Oltului și exploatarea salinelor din ținutul vecin al Ocnelor Mari au contribuit la prosperarea acestui tîrg daco-roman, pînă în secolul al IV-lea e. n. [2].

Printre descoperirile arheologice de mare importanță științifică, care merită o prezentare amănunțită, este și o „groapă gospodărească", în complexul căreia s-au găsit, între altele, 13 vase dacice și romane. Descoperirea s-a realizat în campania de lucru din 1965, ale cărei rezultate sînt încă inedite. Groapa se afla în sectorul de cercetări nr. 4, lîngă rîpa sudică a terasei ocupată cîndva de așezarea antică, în punctul denumit azi „la Priză". În același sector s-au mai descoperit alte trei gropi similare, pline cu resturi ceramice dacice și romane, cărămizi, țigle, bolovani, gunoaie ș. a. De notat că în vecinătate (sectorul nr. 1) a apărut și un cuptor roman de ars vase, databil din prima jumătate a secolului al III-lea e. n., a cărui descriere o vom prezenta cu altă ocazie.

Săpăturile arheologice din punctul denumit „la Priză" au fost impuse de unele construcții recente. În parte, terenul fusese deja răvășit de aceste lucrări, care deranjaseră partea superioară a gropii cu vase daco-romane, împrăștiind o parte din conținutul ei (între care și două amfore romane, sparte în numeroase fragmente).

Groapa gospodărească cu cele 13 vase conținea și alte resturi ceramice disparate (dacice și romane), fragmente de cărămizi, bucăți de

[1] D. Tudor, *Les garnisons de Buridava à l'époque de la conquête de la Dacie*, în *Akte des IV. Internat. Kongress. f. griech. und lat. Epigraphik*, Viena, 1964, p. 404 și urm; idem, *Pedites singulares à Buridava*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 345 și urm.; idem, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 184 și urm. (nr. 12—14) și *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 593 și urm. (nr. 1—5).

[2] Idem, *Oltenia romană*, ed. a 2-a, București, 1958, p. 251; idem, *Centrul militar roman de la Buridava*, în *Buletinul Muzeului militar central*, I, 1967 (sub tipar).

ţigle, bolovani de rîu, deşeuri culinare, o dăltiţă de fier (lungă de 11 cm), un piron de fier (lung de 8 cm) şi diferite gunoaie. Avea o formă circulară, cu diametrul de 1,30 m, înălţimea de 1,70 m şi pătrundea pînă în stratul aluvionar (fig. 1). Întregul material arheologic din această groapă a fost restaurat, inventariat şi expus într-o vitrină specială, la Muzeul raional

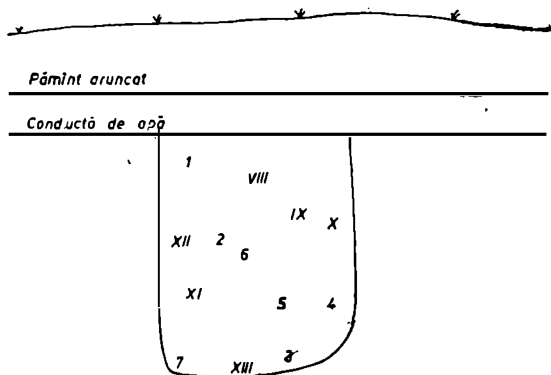

Fig. 1. — Schiţă cu poziţia vaselor în groapă (cifrele arabe = vase dacice; cifrele latine = vase romane).

din Rm.-Vîlcea. Din inventarul ei s-au putut restaura mulţumitor 13 vase, al căror catalog îl prezentăm mai jos.

I. *Ceramică dacică*

1. *Oală* dacică în ,,formă de sac'', modelată cu mîna, înaltă de 0,25 m, puţin ştirbită la buză şi descoperită la gura gropii (inv. II/75). Este de culoare fumurie, cu urme de foc pe partea inferioară a bazinului (fig. 2/1).

2. *Oală* dacică spartă în mai multe bucăţi, cu fundul pierdut şi înaltă de 0,24 m (inv. II/78). Avea aceeaşi formă, tehnică şi culoare ca cea precedentă. S-a aflat la centrul gropii (fig. 2/2).

3. *Oală* dacică, înaltă de 0,21 m, deteriorată, cu fundul pierdut şi pasta şi culoarea identice cu cele precedente (inv. II/77). S-a descoperit la fundul gropii, alături de vasele nr. 7 şi 13 (fig. 2/3).

4. *Oală* dacică, înaltă de 0,25 m, de culoare cenuşiu-deschis, cu fundul lat şi gura distrusă (inv. II/76). În partea superioară a bazinului poartă ca decor un brîu în relief, asemănător unei funii. S-a aflat la o mică înălţime faţă de fundul gropii (fig. 2/4).

5. *Oală* dacică, înaltă de 0,22 m, cu fundul pierdut (inv. II/80). Avea o culoare fumurie şi ca ornament un brîu simplu reliefat ondulat în partea inferioară a gîtului. S-a aflat alături de vasul precedent (fig. 2/5).

6. *Oală* dacică, înaltă de 0,28 m, cu fundul şi gura distruse (inv. II/83). Este de culoare cenuşie şi s-a descoperit la centrul gropii (fig. 2/6).

7. *Strachină* dacică, lucrată cu roata olarului şi descoperită pe fundul gropii, alături de vasele nr. 3 şi 13 (inv. II/79). Este înaltă de 0,065 m şi are diametrul gurii de 0,24 m. În exterior prezintă o lustruire negricioasă (fig. 2/7).

II. *Ceramică romană*

VIII. *Strachină* de culoare fumuriu-închis, înaltă de 0,10 m, cu diametrul gurii de 0,215 m şi păstrată în bune condiţii (inv. II/87). S-a aflat la gura gropii, în apropierea unui vas dacic (nr. 1) (fig. 3/VIII).

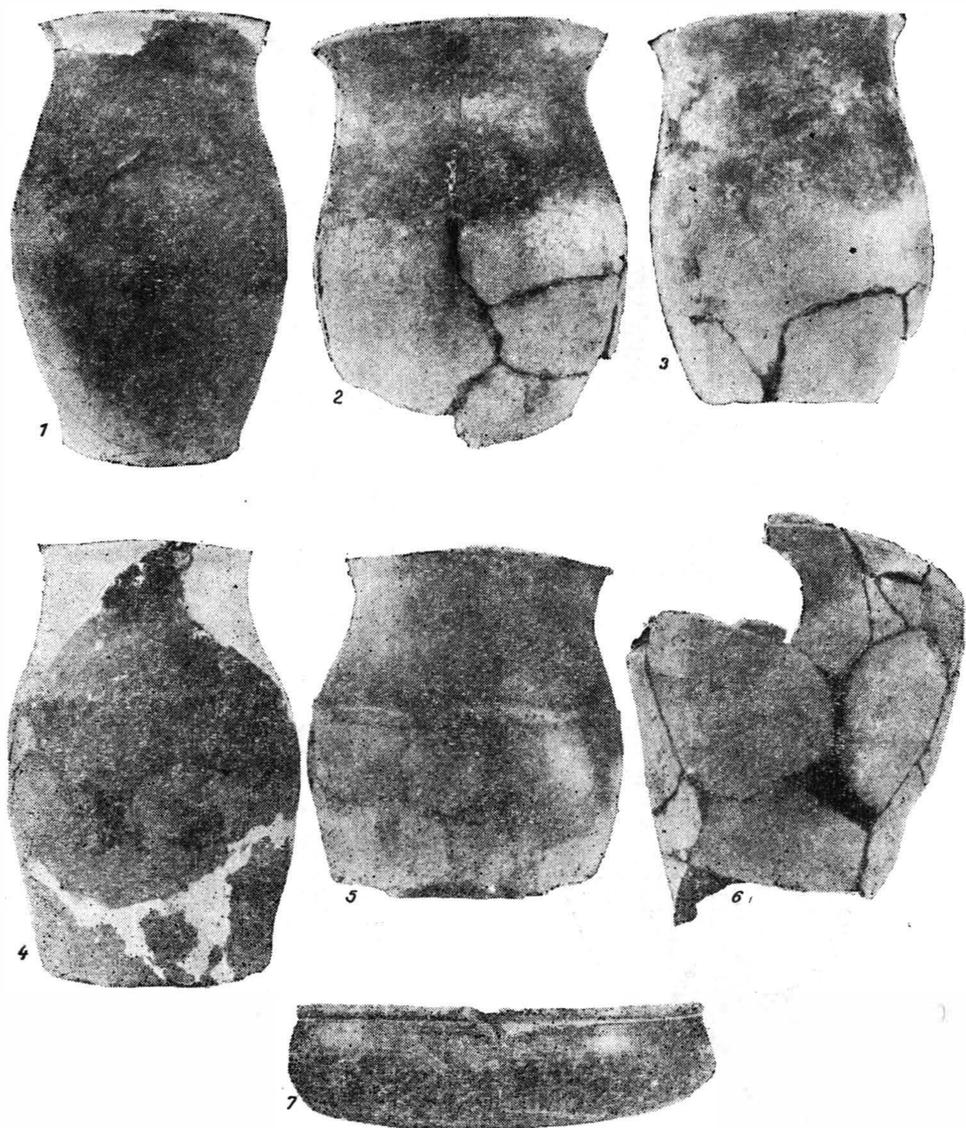

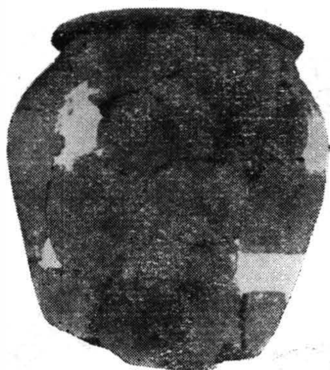
Fig. 2. — Ceramica dacică din groapă.

IX. *Oală*, înaltă de 0,30 m, cu fundul distrus şi avînd o culoare cenuşiu-închis (inv. II/82). Avea o buză îngroşată, răsfrîntă spre exterior, iar pe gît două brîie adîncite. S-a descoperit sub vasul precedent (fig. 3/IX).

X. *Ulcică*, înaltă de 0,125 m, de culoare cenuşie şi descoperită în groapă lîngă vasul precedent (inv. II/84). Poseda două torţi (una pierdută) şi ca decor, pe bazin, două şănţuleţe orizontale şi paralele (fig. 3/X).

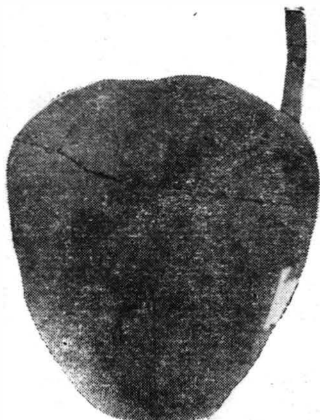

Fig. 3. — Ceramica romană din groapă.

XI. *Ulcică* cu forma, decorul şi culoarea identice celei precedente, spartă în mai multe fragmente şi înaltă de 0,130 m (inv. II/85). S-a aflat în centrul gropii (fig. 3/XI).

XII. *Oală*, înaltă de 0,350 m, de culoare cărămizie şi descoperită în centrul gropii (inv. II/86). Are gîtul şi gura distruse (fig. 3/XII).

XIII. *Ulcică* de culoare gălbui-deschisă şi înaltă de 0,10 m (inv. II/81). Nu avea torţi. Pe bazin este îmbrăcată cu o zonă de caneluri orizontale. S-a aflat pe fundul gropii, alături de vasele cu nr. 3 şi 7 (fig. 3/XIII).

Din cuprinsul acestui inventar se constată că în grupul ceramic dacic apare frecvent vasul-borcan, în ,,formă de sac'', cu siluetă înaltă, fără nici un fel de torţi, cunoscut ca un vechi şi tradiţional produs al olarilor geto-daci [3]. Se modela cu mîna, cu pereţii mai mult sau mai puţin drepţi. Numai în două cazuri apar modelate decoruri cu brîu, în zona de trecere spre bazin. Pasta din care s-a modelat atare oală este de culoare închisă, conţine grăunţe de nisip, iar arderea ei este incompletă. Numai o strachină dacică (nr. 7) apare modelată la roata olarului, dar păstrează ca aspect exterior acel firnis negru, specific olăriei dacice din a doua epocă a fierului.

În schimb, repertoriul ceramicii romane se prezintă mai variat ca forme de vase, culoare şi tehnică de lucru. Toate oalele sînt lucrate la roată şi ca forme sînt bine cunoscute în complexul ceramicii romane din Dacia inferioară. Întîlnim vase de culoare cenuşie-negricioasă (nr. VIII—XI), care în mare număr se datează în Dacia sudică, la finele secolului al II-lea e. n. şi în prima jumătate a celui următor. Nu întîlnim ceramica caracteristică secolului al II-lea e. n., de culoare roşie, şi vase cu gîtul înalt (în formă ,,de guler''). În două cazuri (nr. XII şi XIII) găsim un vas din pastă cărămizie şi altul de culoarea gălbuie. Dar aceste tipuri ceramice se întîlnesc pe actualul teritoriu al Olteniei, atît în secolul al II-lea, cît şi în al III-lea e. n.[4].

Datele stratigrafice obţinute din felul cum se succedau vasele ca depunere în groapă ne-au arătat că nu poate fi vorba de două gropi suprapuse, adică de una mai veche dacică şi de alta mai nouă romană. A existat o singură groapă gospodărească, în care s-au aruncat alternativ resturi dacice şi romane. Toate vasele depozitate în această groapă sînt sparte sau fisurate, deci scoase din uz. Este deci firesc să admitem că în vecinătatea acestei gropi existau concomitent gospodării dacice şi romane, care o foloseau în comun, spre a aduna în ea diferite resturi, între care numeroase vase sparte de bucătărie. Aceeaşi constatare (pe o scară mai modestă) s-a observat şi în complexul celorlalte trei gropi gospodăreşti vecine[5]. În acestea din urmă, în afară de fragmente ceramice dacice şi romane, s-au găsit cioburi de *terra sigillata* (originală), precum şi monede de la Hadrian, Antonin Piul, Faustina cea Tînără şi Septimiu Sever.

Ca datare, groapa cu cele 13 vase descrise mai sus poate fi plasată la începutul secolului al III-lea e. n. Inventarul ei dovedeşte că elementul dacic convieţuia la Buridava, în acea vreme, cu coloniştii romani. Dar modestia acestei ceramici autohtone indică elemente locale sărace. După un secol de stăpînire romană, ele foloseau încă rudimentarele vase lucrate fără intervenţia roţii olarului şi arse imperfect.

Descoperirea gropii de la Buridava, cu vase dacice şi romane, oferă o mare importanţă ştiinţifică în problema continuităţii elementului autoh-

[3] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 306.

[4] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 72 şi urm.

[5] Gheorghe Petre (Govora) ne comunică a fi descoperit recent, la Buridava, o altă groapă cu 10 vase romane şi unul dacic.

ton geto-dacic sub stăpînirea romană. Pînă în prezent este cea mai grăitoare dovadă arheologică despre convieţuirea daco-romană într-o aşezare civilă din provincia Dacia. Deşi se pot cita numeroase analogii, ni se pare totuşi că nicăieri nu a apărut mai clar o atare situaţie documentar-arheologică ca cea de la Buridava [6]. Recentele săpături arheologice (încă inedite) ce s-au făcut pe *limes Alutanus* (Slăveni, *Romula*, *Castra Traiana*) arată peste tot prezenţa ceramicii dacice în aşezările civile romane.

LE DÉPÔT DE VASES DACES ET ROMAINS DE STOLNICENI

RÉSUMÉ

Durant la campagne de fouilles archéologiques de 1965 effectuées à Buridava (village de Stolniceni, commune de Rîureni, district de Vîlcea, région d'Argeş), on fit la découverte d'une fosse ménagère qui a livré 13 vases : sept daces et six romains. Comme disposition à l'intérieur de cette fosse, ils étaient placés alternativement. Leur découverte indique la présence de l'élément autochtone dace aux côtés de l'élément romain, au IIIe siècle de n. è. Les Daces sont présents à Buridava pendant toute la durée de la domination romaine et ils confectionnèrent constamment cette poterie spécifique à l'époque de la Dacie libre. La découverte susmentionnée apporte une preuve archéologique nouvelle et importante en faveur de la présence des Daces sous la domination romaine, en Dacie inférieure.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Esquisse de la position des vases à l'intérieur de la fosse (les chiffres arabes indiquent les vases daces; les chiffres latins les vases romains).
Fig. 2. — Céramique dace découverte dans la fosse.
Fig. 3. — Céramique romaine découverte dans la fosse.

[6] Întreaga documentare arheologică din cuprinsul Daciei romane s-a strîns şi studiat amănunţit de către D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, p. 15—103, unde se semnalează într-o notă (p. 204) şi descoperirea de la Buridava.

CU PRIVIRE LA TEHNICA DE CONSTRUCȚIE A CETĂȚII NOI DE LÎNGĂ ROMAN

DE

L. CHIȚESCU

Am avut prilejul să arătăm, în altă parte[1], că Cetatea Nouă de lîngă Roman este singura construcție de piatră zidită în întregime în timpul lui Ștefan cel Mare și că stabilirea perioadei de funcționare a ei între 1466 și 1675 nu poate fi în nici un caz pusă la îndoială. Cercetările mai noi, efectuate în chip statornic de un colectiv al Muzeului militar central pe suprafața monumentului și dezvelirea în bună măsură a zidurilor sale, nu numai că nu au schimbat această încadrare cronologică, dar au oferit noi date importante, care contribuie la o și mai bună cunoaștere a cetății ridicate de Ștefan pe malul stîng al Siretului. Dintre toate observațiile noi prilejuite de cercetările din ultima vreme, cele care se referă la tehnica de construcție a cetății și la elementele ei componente au ponderea cea mai însemnată. Faptul este pe deplin explicabil dacă avem în vedere că sistemul de construcție al cetății și condițiile speciale în care el a fost aplicat reliefau, de la începutul cercetărilor, aspecte noi și inedite ale tehnicii constructive în Moldova veacului al XV-lea.

Mai întîi s-a constatat că Cetatea Nouă a fost ridicată după un plan bine stabilit și *numai* aplicarea strictă a acestuia în teren a putut duce la realizarea construcției. Spunînd aceasta, avem în vedere faptul că, după trasarea în teren a planului viitoarei fortificații, și *numai în limitele riguroase ale acestuia*, constructorii au săpat un șanț de fundație adînc de circa 3,50 m și lat de 2,50 m, în așa fel încît, după terminarea acestei operații, rezulta un nucleu de pămînt cruțat, înconjurat de un șanț de fundație, mai larg la gură și mai îngust spre fund, prevăzut din loc în loc — pe mijlocul laturilor și la colțuri — cu lăcașe circulare pentru turnuri. Acest șanț de fundație a fost apoi urmat de un altul, concentric cu primul, săpat la numai 1,10 m în afara celui precedent; între cele două șanțuri rămînea deci un prag de pămînt cruțat sub forma unei berme, a cărei lățime este constant aceeași pe toată circumferința celor două șanțuri care o mărgineau,

[1] L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gîdinți* (r. *Roman*), în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 405 și urm.

S C I V, tomul 18, nr. 4, București, 1967, p. 661—669

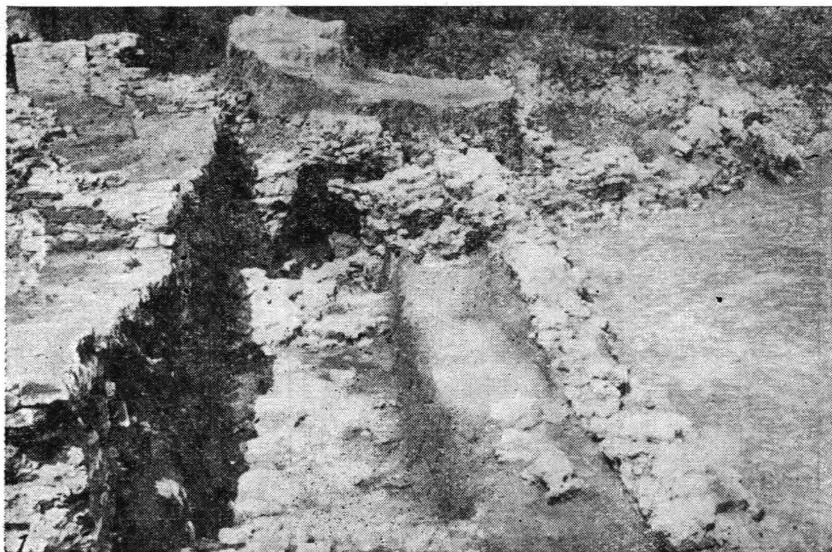
chiar şi în jurul lăcaşelor pentru bastioane. Cel de-al doilea şanţ, avînd peretele interior săpat oblic, iar cel exterior vertical, era viitorul şanţ de apărare al cetăţii, lărgimea lui fiind pe alocuri, şi mai ales pe latura de est a fortificaţiei, de 13 m.

Avîndu-se în vedere faptul că aici terenul este instabil, solul viu fiind reprezentat de nisip, constructorii au realizat imediat după săparea celor două şanţuri o ingenioasă lucrare de consolidare a viitoarei construcţii de piatră printr-o platformă din lemn. Pentru aceasta, pe întreaga suprafaţă a celor două şanţuri s-au bătut pari ascuţiţi, lungi de 1,30 — 1,50 m şi groşi de aproximativ 0,15 m. Frecvenţa parilor este constant aceeaşi pe întreaga suprafaţă : 9 bucăţi pe metrul pătrat. Pe aceşti pari, în întregime bătuţi în nisip, s-au aşezat apoi orizontal, la distanţă de 1 m una de alta, loazbe de stejar dispuse paralel cu marginile şanţului de fundaţie. În şanţul de apărare s-au aşezat două rînduri de loazbe, dispuse la aceeaşi distanţă dar „în reţea". În felul acesta, întreaga suprafaţă a şanţului de apărare era pavată cu o reţea de bîrne de stejar groase de 0,30—0,40 m, iar cea a şanţului de fundaţie cu un singur rînd de bîrne ; în ambele cazuri bîrnele se sprijineau pe piloni de lemn. Pe aceste platforme din lemn s-au construit apoi zidurile fortificaţiei propriu-zise : *zidul de incintă şi zidul de contraescarpă.*

Importantă este constatarea că zidul de incintă se sprijinea pe două „picioare". Primul era reprezentat de un zid făcut în şanţul de fundaţie, în limitele şi pînă la suprafaţa lui, respectiv, pînă la nivelul bermei de pămînt cruţat dintre cele două şanţuri. Al doilea „picior" al zidului de incintă n-a mai fost construit vertical, ca primul, ci oblic, el urmînd linia înclinată a malului interior al şanţului de apărare ; malul interior al şanţului de apărare a servit ca un ideal „cofraj", pe care s-a putut zidi oblic al doilea „picior" al zidului de incintă [2]. Avînd rolul de contrafort continuu al zidului de incintă, acest picior oblic, ridicat chiar de la baza şanţului de apărare, are faţa exterioară finisată şi grosimea de numai 1 m. La fruntea şanţului de apărare, respectiv, la nivelul bermei de pămînt cruţat dintre ele, cele două „picioare" ale zidului se unesc, încălecînd berma şi formînd zidul de incintă propriu-zis, care la acest nivel devine vertical, grosimea lui fiind de peste 4,50 m. Chiar şi aici, la suprafaţa bermei de pămînt cruţat, unde cele două picioare ale zidului se unesc, constructorii au aşezat loazbe de stejar. În felul acesta, zidul de incintă se sprijinea cu toată baza lui pe cîte o platformă din lemn. Trebuie făcută, de altfel, precizarea că *toate* zidurile de la Cetatea Nouă — chiar şi cele interioare — se sprijină pe loazbe de lemn, ca să nu mai vorbim de faptul că peste tot zidăria era prevăzută şi în înălţime cu tiranţi de bîrne dispuşi a circa 50—60 cm unul deasupra celuilalt.

Cît priveşte zidul de contraescarpă, aşezat pe aceeaşi platformă din lemn de pe fundul şanţului de apărare, acesta era vertical, cel puţin pînă la înălţimea la care se mai păstrează acum, grosimea lui fiind de 1,35 m. Spaţiul rămas între zidul de incintă şi cel de contraescarpă îl constituia

[2] În primul an de cercetare pe cale arheologică a Cetăţii Noi nu am putut surprinde „piciorul" vertical al zidului de incintă ; o groapă, datată de noi în secolul al XIX-lea, distrusese în întregime acest picior al zidului şi n-am putut atunci intui existenţa lui, ci numai pe a celui de-al doilea picior, zidit oblic. Cf. L. Chiţescu, *Cetatea Nouă de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*, comunicare ţinută la prima Sesiune a muzeelor din decembrie 1964, în curs de apariţie în volumul consacrat acestei sesiuni.

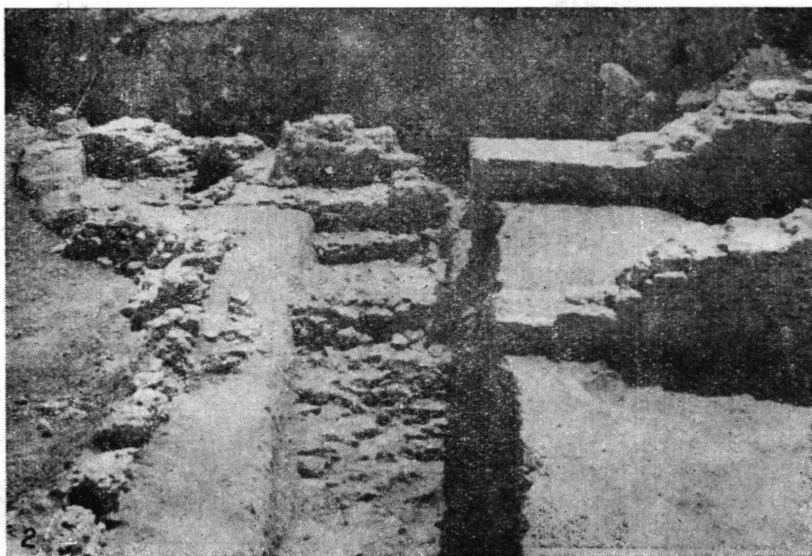

Fig. 1. — *1*, zidul de incintă (demantelat), cu cele două „picioare" ale sale, de pe latura de nord a cetăţii (vedere dinspre est); *2*, zidul de incintă de pe latura de nord (vedere dinspre vest).

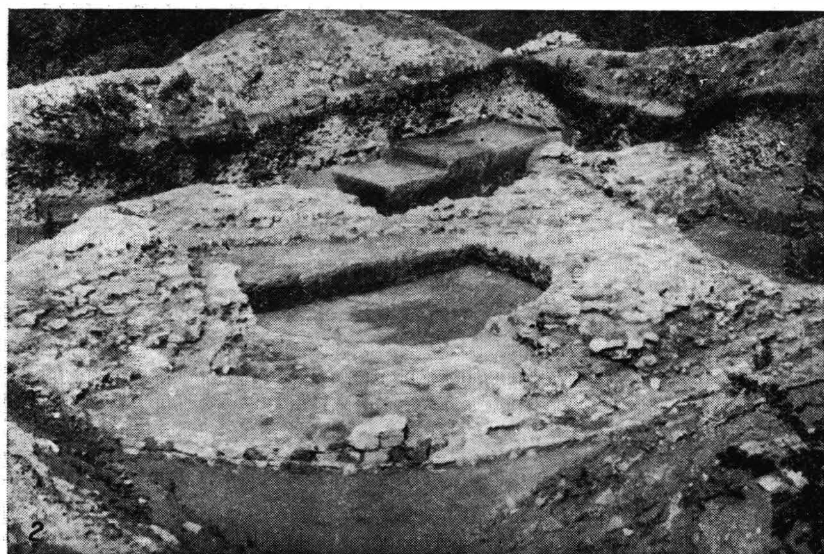

Fig. 2. — *1*, zidul interior de la Cetatea Nouă. În stînga zidului se vede o porţiune din *zwinger*; *2*, turnul circular din colţul de sud-est al curtinei exterioare.

șanțul de apărare al cetății. Spre deosebire însă de alte șanțuri de apărare ale cetăților moldovenești cercetate pînă acum, acela de la Cetatea Nouă a fost pavat cu lespezi de piatră nelegate cu mortar, dar așezate ordonat peste platforma din lemn. Pentru asigurarea unei suprafețe orizontale pe care să fie așezate aceste lespezi, constructorii au umplut spațiul rămas gol între bîrnele de lemn cu un strat de piatră de rîu.

Din punctul de vedere al planului, Cetatea Nouă se compune dintr-un fort inițial (castel), căruia i s-a adăugat ulterior, pe latura de est, o curtină exterioară. Cetatea propriu-zisă, sau fortul inițial, este reprezentată de o incintă de formă rectangulară, prevăzută la colțuri și pe mijlocul laturilor cu turnuri circulare. Judecînd după dimensiunile deosebite ale acestor turnuri și după numărul lor, rezultă că fortul principal de la Cetatea Nouă avea un plan *bastionat*: șapte turnuri circulare legate printr-o curtină.

Curtea interioară de la Cetatea Nouă este liberă și separată de zidul de incintă printr-un alt zid, interior, gros de 1,10 m, ce merge paralel cu cel de incintă pe toată lungimea acestuia. Acest teren îngust dintre zidul interior al cetății și zidul exterior, ce înconjura întreaga cetate, este așa-numitul *zwinger*, element caracteristic arhitecturii militare din evul mediu. *Zwinger*-ul de la Cetatea Nouă ne apare în formele sale evoluate, întrucît este „secționat" printr-o serie de ziduri perpendiculare ce alcătuiesc, în spatele zidului de incintă, un șir de camere ce nu comunică între ele, fiecare avînd intrare proprie spre curtea interioară a cetății. Este, după știința noastră, singurul loc din Moldova unde întîlnim în forma sa clasică acest element al arhitecturii militare medievale.

Fortului principal de la Cetatea Nouă, construit în 1466, i se va adăuga ulterior, probabil în 1483, pe latura de est, o incintă exterioară în forma unui trapez, cu baza mică spre fortul inițial. Noua curtină se lega de faza mai veche prin două turnuri circulare, colțurile exterioare fiind străjuite tot de turnuri circulare, în vreme ce pe mijlocul ei existau bastioane rectangulare. Astfel construită, cea de-a doua incintă de la Cetatea Nouă, cu zidul gros de 4 m și cu bastioane ale căror ziduri depășesc grosimea de 4 m, permitea asigurarea unei bune apărări. Spunînd aceasta, avem în vedere atît faptul că turnurile și bastioanele de dimensiuni foarte mari erau dispuse la distanțe care să permită apărarea cu foc a curtinei dintre ele, cît și împrejurarea că zidul noii curtine se leagă de *mijlocul* bastioanelor și turnurilor, și *nu* de marginea lor. În felul acesta, apărătorii fiecărui turn și bastion, dispuși pe mai multe niveluri, erau în măsură să întoarcă focul armelor lor și spre interiorul curtinei exterioare, în cazul în care atacatorul ar fi putut pătrunde acolo. Aceste elemente cu totul noi în domeniul fortificațiilor moldovenești din veacul al XV-lea sînt germeni ai viitoarei „apărări circulare", ce va fi desăvîrșită pe plan european abia în veacul al XVII-lea.

După terminarea zidirii noii incinte, întregul complex de la Cetatea Nouă a fost înconjurat cu un impunător șanț de apărare [3], în care a fost abătută apa Siretului.

[3] A cărui lățime variază între 30 și 50 m.

Pornind de la cele relatate mai sus, iese pregnant în evidență faptul că ne găsim aici în fața unei construcții militare total deosebite de cele cunoscute pînă acum în Moldova evului mediu. În primul rînd frapează acea ingenioasă platformă din lemn de la baza zidurilor, element pe care nu-l mai întîlnim la nici o construcție a feudalismului moldovenesc dezvoltat. Cu toate acestea, întrebuințarea substrucțiilor de lemn la fundația zidurilor de pe terenuri instabile, așa cum este cel din lunca Siretului, este, după cum se știe, o metodă tipică pentru tehnica constructivă romană și, mai tîrziu, pentru cea bizantină. O serie de cetăți ale epocii feudale timpurii de pe teritoriul R. P. Bulgaria, precum și cetatea ridicată de bizantini în secolul al X-lea la Păcuiul lui Soare [4], sînt exemple ale folosirii acestei tehnici de către constructorii bizantini ; ca să nu mai vorbim de consolidarea zidăriei cu tiranți înecați în pereți, sistem de asemenea bizantin, întrebuințat la multe construcții ale feudalismului românesc [5]. Asemănarea, din acest punct de vedere, a Cetății Noi cu fortificațiile amintite, ne face să ne gîndim la o influență bizantină în amenajarea ei. Această interpretare pare să fie întărită și mai mult dacă se are în vedere un alt element al arhitecturii militare, și anume turnurile. După cum am văzut, spre deosebire de unele cetăți moldovene — Suceava și Neamțul de pildă—unde turnurile sînt semicirculare, la Cetatea Nouă întîlnim turnuri circulare. Ținînd seama de faptul că Cetatea Nouă este construită în 1466, iar cetățile amintite sînt reamenajate de Ștefan, se pare, într-o etapă posterioară anului 1466 [6], atenția noastră se va îndrepta spre alte cetăți mai timpurii ale Moldovei feudale și în primul rînd spre Cetatea Albă, unde întîlnim, de asemenea, turnuri circulare. Referindu-se la aceste turnuri, profesorul V. Vătășianu consideră că ele „nu pot proveni decît din Orient" [7] și că la Cetatea Albă avem de-a face cu o construcție de caracter bizantin [8]. Într-adevăr, este un lucru de multă vreme știut că turnurile circulare, folosite încă din epoca romană, au cunoscut o largă întrebuințare în Orient, de unde lumea apuseană le-a preluat cu prilejul cruciadelor. De aceea, în apusul Europei turnurile circulare înlocuiesc pe cele rectangulare în veacul al XIII-lea, iar în Ungaria acest lucru se petrece abia în veacul al XIV-lea [9]. Întrucît însă în Transilvania turnurile circulare apar mai de-

---

[4] Vezi, în acest sens, D. Vîlceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare* (secolul al X-lea e.n.), în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 301 și urm.

[5] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, Edit. Academiei, 1959, p. 187.

[6] Asupra datei construirii curtinelor cu turnuri semicirculare de la Cetatea de scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului nu există, în momentul de față, o deplină unitate de vederi. V. Vătășianu înclină să dateze construirea turnurilor semicirculare de la Suceava și Neamț, precum și a celor două turnuri cilindrice de la Hotin, la începutul secolului al XVI-lea. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 708—709. N. Constantinescu consideră că adaosurile care au mărit capacitatea de apărare a Cetății Neamțului datează din preajma luptelor din 1476. N. Constantinescu, *Din nou problema Cetății Neamțului*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 22. M. D. Matei și Al. Andronic sugerează construirea curtinei cu turnuri semicirculare de la Cetatea de scaun a Sucevei „în perioada imediat următoare campaniilor turcești din Moldova din anii 1475—1476". M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, București, Edit. Meridiane, 1965, p. 32.

[7] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 297.

[8] *Ibidem* ; cf. și Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 174.

[9] Bakó Géza, *Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania*, în *Studii și articole de istorie*, III, 1961, p. 63.

vreme decît în apusul Europei, iar prezența lor în spațiul intracarpatic încă din secolul al XII-lea este considerată drept o mărturie a „unor influențe venite direct dinspre răsărit“ [10] și ținînd seama de interpretarea dată complexului de la Cetatea Albă, considerăm că și turnurile de la Cetatea Nouă nu pot fi atribuite decît aceleiași influențe răsăritene venite în Moldova prin intermediul lumii bizantine cu care țările române au avut atîtea legături.

Dar realitățile de la Cetatea Nouă nu par a sugera numai folosirea în Moldova a tehnicii constructive bizantino-orientale, ci, în egală măsură, dezvoltarea și aplicarea creatoare a acesteia la cerințele celei de-a doua jumătăți a veacului al XV-lea. După cum se știe, în această vreme tehnica amenajării fortificațiilor se schimbă, în funcție de folosirea artileriei la asedii. Sintetizînd caracteristicile cetăților din acest timp, F. Engels arată că „folosirea artileriei a avut ca rezultat imediat mărirea grosimii zidurilor și a diametrului turnurilor, în dauna înălțimii lor. Acum aceste turnuri au început să fie denumite rondele (rondelli); ele se făceau îndeajuns de largi pentru a putea cuprinde cîteva piese de artilerie“ [11]. Dacă așa stăteau lucrurile pe plan european, forma și dimensiunile turnurilor și curtinelor de la Cetatea Nouă nu fac decît să probeze că, cel puțin în acest caz, moldovenii nu erau cu nimic în urma nivelului atins pretutindeni de tehnica fortificațiilor în veacul al XV-lea.

Astfel pusă problema, credem că și celălalt element al arhitecturii militare medievale întîlnit la Roman, și anume *zwinger*-ul, nu poate fi pus în legătură decît tot cu influențele răsăritene directe asupra Moldovei. Fiindcă, dacă apariția lui în arhitectura apuseană este pusă pe seama contactelor dintre lumea occidentală și cea orientală, prin intermediul acelorași cruciade [12], la Cetatea Nouă el nu putea proveni decît tot din răsărit, ca și celelalte elemente răsăritene pe care le remarcam în structura acestei fortificații.

Concluzia care se impune din cele relatate pînă acum credem că nu poate fi decît una, potrivit căreia Cetatea Nouă de lîngă Roman a fost executată cu ajutorul unor meșteri care cunoșteau în cele mai mici amănunte arta constructivă din cuprinsul provinciilor fostului Imperiu bizantin [13]. Faptul nu trebuie să surprindă, dacă se are în permanență în vedere *timpul* în care această cetate a fost zidită, precum și *locul* ei în arhitectura moldovenească din a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Într-adevăr, faptul că singura construcție militară din Moldova zidită *în întregime* în timpul lui Ștefan cel Mare se realizează în același an în care marele voievod începe ridicarea Putnei [14] nu poate fi lipsit de o profundă semnificație. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît *în același an* avem documentată și cea dintîi relație a lui Ștefan ce Mare cu realitățile su-

---

[10] Bakó Géza, *op. cit.* p. 64.

[11] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 14, București, Edit. politică, 1963, p. 349.

[12] Bakó Géza, *op. cit.*, p. 60.

[13] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 279.

[14] Începută la 3 septembrie 1466, construcția Putnei ia sfîrșit, conform Letopisețului de la Putna, la 3 septembrie 1470. *Cronicile slavo-române...*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 49—50.

dului bizantin de la muntele Atos [15]. Întrucît această primă legătură a lui Ştefan cu Atosul se materializa, între altele, prin zidirea acolo a unei biserici [16], îndreptăţea pe deplin pe N. Iorga să considere că „de acum încolo normele de artă ale Atosului, care veneau din Asia, unde Georgia le-a păstrat..., au căpătat la noi stăpînirea lor deplină" [17]. *Acum* cînd avem avantajul de a cunoaşte mult mai bine o seamă de realităţi din Moldova, şi mai ales pe cele de la Cetatea Nouă, considerăm că dacă în 1466 Ştefan îşi începe activitatea de constructor prin zidirea în trei puncte diferite a unora dintre cele mai de seamă monumente ale sale, el nu o putea face fără să fi avut la îndemînă meşteri cunoscători ai tehnicii de construcţie bizantino-orientale. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît asemenea meşteri nu erau necunoscuţi în Moldova, care, după cum am văzut, îi folosise chiar mai înainte la zidirea Cetăţii Albe. Experienţa căpătată de moldoveni la Cetatea Albă nu credem că putea fi neglijată de Ştefan cel Mare *tocmai* în momentul în care el îşi începea activitatea de constructor, atît în domeniul arhitecturii militare, cît şi în cel al arhitecturii bisericeşti. Mai mult decît atît, aplicarea creatoare a tehnicii constructive străvechi la condiţiile concrete ale Moldovei din a doua jumătate a secolului al XV-lea nu face decît să dea un plus de conţinut ideii că „istoria arhitecturii româneşti, în sens larg bizantină" [18], are „caractere specifice în Ţara Românească" [19] şi „altă înfăţişare în Moldova" [20].

Stabilirea acestor adevăruri şi a celor trei direcţii în care se desfăşoară simultan activitatea constructivă a lui Ştefan cel Mare, începînd cu anul 1466, au menirea de a pune într-o nouă lumină unele aspecte ale feudalismului moldovenesc, în strînsă legătură cu etapele de evoluţie ale arhitecturii şi artei din timpul lui. În acest sens, devine limpede că, dacă nu există nici o îndoială că perioada de maximă înflorire a culturii din vremea lui Ştefan se situează, cum e şi firesc, spre sfîrşitul domniei acestui voievod, nu poate fi *în nici un caz* neglijată nici prima parte a domniei. Se face *acum* dovada materială că într-adevăr din prima parte a domniei lui Ştefan, şi mai ales din preajma anului 1466, cînd întîlnim o situaţie deja existentă, „începe adevărata creaţie culturală a lui Ştefan" [21], care pregăteşte treptat înflorirea deosebită şi multilaterală pe care o cunoaşte cultura şi arta moldovenească de la sfîrşitul secolului al XV-lea. Socotim, de aceea, că nu mai poate fi în nici un caz considerat actual punctul de vedere potrivit căruia „în prima treime a domniei lui Ştefan cel Mare nu au loc realizări artistice diferite de cele

[15] Este vorba de dania de 100 de ducaţi pe care o face la 10 iunie 1466 Ştefan cel Mare mănăstirii Zograful de la Muntele Atos. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XIV, partea I, p. 41. Prima legătură a unui domn moldovean cu Atosul o întîlnim însă la 26 mai 1442 cînd Ştefan al II-lea dăruieşte mănăstirii Sf. Gheorghe de la Atos un mertic anual. Cf. *DIR*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I (1384—1475), p. 182.

[16] Care la 13 septembrie 1470 era, oricum, terminată. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 41.

[17] N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, în *ARMSI*, t. XXXVI, 1914, p. 458.

[18] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 190.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

[21] E. Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1942, p. 120.

ale perioadei precedente" [22] şi că înălţarea Putnei, de pildă, „este vădit o manifestare izolată" [23] (!). Construirea în acelaşi an — 1466 — a două dintre cele mai importante monumente ale lui Ştefan, pe plan militar şi religios — Cetatea Nouă şi Mănăstirea Putna — reprezintă, după părerea noastră, dovezi greu de contestat ale faptului că şi în prima parte a domniei lui Ştefan au loc realizări de seamă ale arhitecturii, ce deschid drum celor viitoare şi care le vor depăşi pe primele, mai ales, dacă nu exclusiv, din punct de vedere numeric.

A PROPOS DE LA TECHNIQUE DE CONSTRUCTION DE LA « CETATEA NOUĂ » PRÈS DE ROMAN

RÉSUMÉ

Partant de l'analyse du système de construction de la « Cetatea Nouă » ainsi que de ses éléments composants — soubassements en bois, tours circulaires, *zwinger*—l'auteur aboutit à la conclusion d'une influence byzantino-orientale dans la construction de ce complexe. Cette technique de construction que l'on recontre aussi dans la Moldavie du Moyen Âge, à Cetatea Albă par exemple, sera développée sur un plan supérieur dans les premières années même du règne d'Etienne le Grand (1457—1504). A partir d'une série de considérations et tout particulièrement de la constatation qu'en 1466 on bâtit aussi bien le monastère de Putna que la «Cetatea Nouă» l'auteur arrive à la conclusion qu'à l'encontre de ce que l'on croyait jusqu'à présent, l'activité de construction d'Etienne le Grand commence non point de la seconde partie de son règne, mais bien de la première partie, en tout cas avant 1466, date oú l'on constate effectivement l'existence de cette technique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, mur d'enceinte (démantelé) avec ses deux pieds du côté nord de la cité (vue de l'est) ; 2, mur d'enceinte du côté nord (vue de l'ouest).

Fig. 2. — 1, mur intérieur de « Cetatea Nouă ». A gauche du mur on voit une partie du *zwinger* ; 2, tour circulaire du côté sud-est de la courtine extérieure.

---

[22] Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare,* p. 309.

[23] *Ibidem.*

TOPORUL DE BRONZ DE LA SILIŞTENI

DE

EUGEN COMŞA

În anul 1948, un locuitor din com. Silişteni (r. Costeşti, reg. Argeş) a găsit întîmplător un topor de bronz[1], la suprafaţa solului, pe o colină, la cîteva sute de metri de sat, pe terenul cunoscut de localnici sub denumirea „Peste vale", situat între Valea Săpăţii, Valea Terciuleasa şi Valea Grîngurelu Mare. Însoţit de descoperitor, în anul 1964 am cercetat terenul respectiv şi s-a constatat că obiectul nu era izolat, ci fusese găsit pe terenul din marginea unei aşezări străvechi aflată pe panta colinei, dinspre Valea Săpăţii. La suprafaţa solului se observau bucăţele mărunte de lipitură arsă, rare fragmente de oase de animale şi fragmente ceramice relativ puţine; ţinînd seama de compoziţia pastei şi de profile, fragmentele ceramice aparţin culturii Tei.

Toporul-ciocan este compus dintr-un tub de fixare a cozii, prevăzut deasupra şi dedesubt cu un manşon scund, cu marginile îngroşate şi netezite cu grijă. Obiectul are două braţe[2]: unul lung masiv — partea dinspre tăiş[3] — şi celălalt mai scurt, formînd un fel de ciocan[4]. Ambele braţe sînt mai groase lîngă tub, iar mai departe se subţiază, dobîndind în secţiune forma ovală, aproape rotundă. Braţul-ciocan are aceeaşi formă aproape cilindrică pînă la capătul lui bont. Faţeta de pe extremitatea sa este puţin bombată şi păstrează urma suturii de turnare. Celălalt braţ este lăţit (paralel cu axul tubului) şi are forma unui triunghi a cărui bază o constituie tăişul, puţin arcuit (convex) şi uşor înclinat faţă de axul tubului de fixare. De-a lungul celor două laturi lungi s-a făcut intenţionat cîte o margine îngroşată, simetrică. În raport cu tubul, axul braţului-ciocan şi cel al braţului tăişului sînt oblice. Pe braţul tăişului (pe locul unde începe să se îngusteze) lateral, se observă resturile a două linii scurte, paralele şi verticale, în relief (distanţa dintre ele este de 1 mm). Rămîne

[1] Toporul ne-a fost cedat de către Ion Moroşanu, de la Muzeul raional de la Slatina, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

[2] Lungimea toporului este de 23,11 cm; diametrul maxim al tubului de fixare este de 2,96 cm; înălţimea tubului este de 2,64 cm, iar diametrul orificiului este de 2,15 cm.

[3] Braţul-tăiş are 13,67 cm lungime, iar lăţimea tăişului este de 3,8 cm.

[4] Braţul-ciocan are 6,48 cm lungime şi 1,07 cm grosime.

însă deschisă problema dacă liniile au fost făcute intenţionat, spre a servi ca ornament sau sînt întîmplătoare, provocate de zgîrieturi mici pe una din valvele tiparului de turnare.

Toporul descris a fost turnat într-un tipar bivalv, cu cep. De-a lungul marginilor celor două braţe se văd urmele suturilor, în cea mai mare parte netezite sau îndepărtate mecanic.

Datorită lungimii inegale a celor două braţe se creează un dezechilibru între ele, dovedind că piesa a fost făcută pentru a fi întrebuinţată,

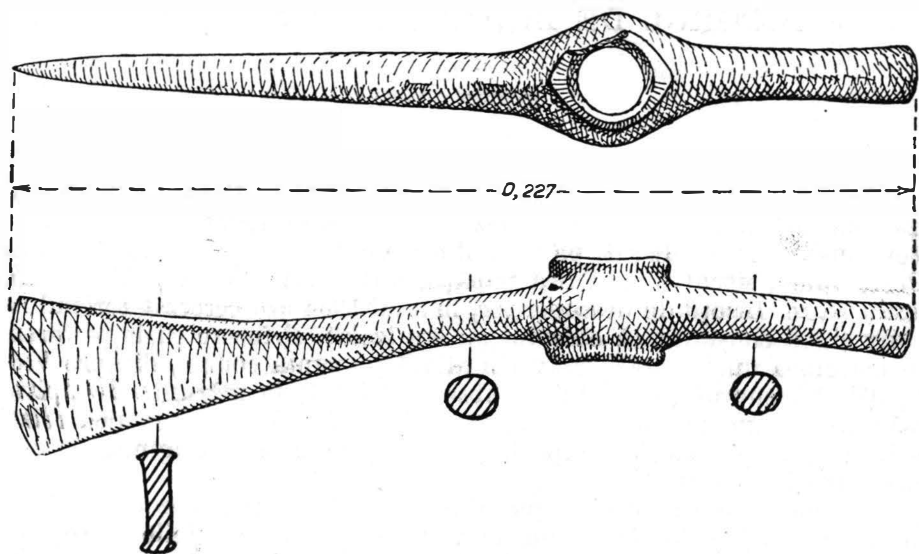

Fig. 1. — Toporul de bronz de la Silişteni.

în special, ca topor. Ţinînd însă seama de forma zveltă şi de greutatea relativ redusă a obiectului, considerăm că a servit ca armă (topor de luptă), iar nu ca unealtă.

Analiza spectrală a piesei [5] permite precizarea că la făurirea obiectului s-a utilizat un aliaj alcătuit din cupru, 13 % staniu metal; mai sînt semnalate şi alte elemente: zinc (+), plumb (+), argint (+), care pot intra în compoziţia bronzului ca elemente adăugate intenţionat; fier (++), mangan (+), calciu (+), aluminiu (+), magneziu (+), siliciu (++) şi sodiu (+) reprezentînd impurităţi incluse în bronz sau la suprafaţa obiectului [6].

Toporul de luptă descris face parte dintr-o serie de topoare documentate, din ce în ce mai bine, în bazinul Dunării mijlocii şi inferioare şi anume din seria topoarelor de aramă şi de bronz cu muchia cilindrică a căror evoluţie a început în regiunea menţionată încă de la sfîrşitul epocii

[5] Analizele spectrale au fost executate la Catedra de fizică a Universităţii din Cluj.

[6] Mulţumim şi pe această cale prof. univ. Eugen Stoicovici de la Cluj pentru analizele făcute.

eneolitice şi s-a continuat pînă în perioada tîrzie a epocii bronzului. Într-un studiu apărut de curînd [7], se face clasificarea acestei serii de topoare arătîndu-se că ele pot fi împărţite în două categorii principale:

— *Categoria A* (documentată la Beşineu, Cioca, Kis-Körös) este caracterizată prin topoare cu axul longitudinal drept şi prin oarecare masivitate [8].

— *Categoria B* (documentată în Muntenia la Tufa şi Perşinari [9], în stratul VII A de la Troia şi în nordul Caucazului în kurganul nr. 7 de lîngă staniţa Andriukovskaia) [10] este caracterizată prin topoare avînd axul lung „frînt" în două, formînd un unghi obtuz în dreptul orificiului de fixare şi cu extremităţile lăsate în jos. Piesele descoperite în nordul Caucazului şi la Troia sînt considerate ca fiind şi ele originare din zona Dunării [11].

Comparînd toporul de la Silişteni cu piesele din cele două categorii menţionate reiese că el se încadrează în categoria B şi se aseamănă cu toporul de luptă din kurganul nr. 7 de la Andriukovskaia. Ambele topoare au forma zveltă, cu braţul cilindric mai scurt decît braţul tăişului. De asemenea, amîndouă piesele au porţiunea dinspre tăiş cu marginile îngroşate şi linia tăişului arcuită. Braţul cilindric are în secţiune formă ovală, aproape rotundă şi capătul bont, puţin bombat. Deosebirea dintre cele două piese constă în lipsa manşonului la obiectul găsit în vecinătatea Caucazului. La acelaşi topor, braţul dinspre tăiş este puţin mai gros şi are în secţiune, se pare, o formă întru cîtva deosebită. În schimb, o formă şi un manşon asemănător piesei de la Silişteni are toporul de luptă descoperit în stratul VII A de la Troia [12].

În ultimul timp s-au acumulat destule date care indică, după părerea noastră, că în cursul epocii bronzului s-a produs o evoluţie paralelă în timp a două serii de topoare de bronz : a celor cu muchia cilindrică şi a celor cu disc. La un moment dat, sub influenţa seriei topoarelor cu disc, s-a transmis şi seriei topoarelor cu muchia cilindrică, manşonul scund, atît de practic la fixarea cozii. Am căutat analogii, în privinţa formei manşonului piesei de la Silişteni, în cadrul seriei topoarelor cu disc. Între acestea numai topoarele din seria B 1 (după clasificarea lui Ion Nestor) [13] sau din seria B (după clasificarea lui D. Berciu) [14] au un manşon asemănător toporului studiat. Topoarele cu disc, de tip B 1, sînt datate de Ion Nestor în prima parte a perioadei mijlocii a epocii bronzului [15], iar topoarele cu disc de tip B sînt datate de D. Berciu tot în prima parte a epocii mijlocii a bronzului, adică pe la 1600—1400 î.e.n.. [16] Prin urmare, topoarele cu disc din

---

[7] Al. Vulpe, *Depozitul de la Tufa şi topoarele cu ceafa cilindrică*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 265—274.

[8] *Ibidem*, p. 270—271.

[9] *Ibidem*, p. 270—274.

[10] B. A. Safronov, *О датировке Рутхинского погребального комплекса севрокавказской культуры* în *KS*, 108, 1966, p. 28.

[11] *Ibidem*, p. 28.

[12] *Ibidem*, p. 27, fig. 9/16.

[13] Ion Nestor, *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, 1938, extras, p. 183 şi pl. între p. 184—185.

[14] D. Berciu, *Însemnări arheologice. 4. Asupra unor topoare de bronz din Transilvania*, Bucureşti, 1941, p. 27.

[15] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 191.

[16] D Berciu, *op. cit.*, p. 41.

seria B 1 şi respectiv cele de tip B, sînt datate la fel de către specialiştii români şi anume în prima parte a perioadei mijlocii a epocii bronzului, între aproximativ 1600 — 1400 î.e.n. Categoria B de topoare de luptă este datată în studiul amintit în perioada de după cultura Glina III, eventual la începutul culturii Tei [17]. În privinţa datării toporului asemănător descoperit în kurganul nr. 7 de lîngă staniţa Andriukovskaia, părerile specialiştilor sînt împărţite. Toporul este atribuit de către A. A. Iessen grupului „Kubanului mijlociu" (sau mai curînd grupei „Caucazului de nord[18]") şi datat în etapa tîrzie numită Kostromskaia[19]. În legătură cu cronologia absolută a toporului, A. A. Iessen susţinea că kurganele nr. 7 şi 8, săpate în anul 1897 „pe baza unei serii de elemente pot fi plasate mai curînd mai aproape de 1200 î.e.n. poate chiar 1100 î.e.n."[20]. Despre acelaşi topor, Jean Deshayes este de părere că toporul poate fi datat în secolele XV-XIV î.e.n.[21]. Datarea din urmă, la precizarea căreia s-au avut în vedere multe descoperiri şi analogii, corespunde cu datarea topoarelor cu disc din seria B 1 şi respectiv B, din regiunile noastre.

Din punct de vedere tipologic deci toporul de la Silişteni poate fi atribuit perioadei mijlocii a epocii bronzului, perioadă corespunzătoare evoluţiei culturii Tei. Prin urmare nu greşim atunci cînd considerăm că toporul a aparţinut culturii Tei şi-l legăm de aşezarea în marginea căreia a fost găsit.

Însumînd datele referitoare la diferitele topoare, sîntem de părere că din punct de vedere tipologic (în parte şi cronologic) seria topoarelor de luptă din bronz din categoria B ar trebui împărţită în trei variante, fiecare avînd caractere specifice:

— de tip Tufa [22] (în directă continuare a tipului de topoare masive din categoria A[23]) datate din perioada de după cultura Glina III şi la începutul culturii Tei [24].

— de tip Andriukovskaia, caracterizată prin topoare de formă zveltă, fără manşon.

— de tip Silişteni, caracterizată prin topoare de formă zveltă, cu manşon scund, datate din perioada culturii Tei.

Toporul de luptă de la Silişteni este posibil să indice existenţa şi răspîndirea la sud de Carpaţi (în special, în aria de răspîndire a culturii Tei) a topoarelor cu muchia cilindrică, paralel cu topoarele cu disc specifice regiunilor de la nord de Carpaţi.

---

[17] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 273.

[18] A. A. Iessen, *К хронологии „Больших Кубанских курганов"*, în *SA*, XII, 1950, p. 198.

[19] *Ibidem*, p. 200, explicaţia planşei.

[20] A. A. Iessen, *Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века* in *MIA*, 25, 1951, p. 119.

[21] Jean Deshayes, *Les outils de bronze de l'Indus au Danube* (*IVe au IIe millénaire*), vol. I, Paris, 1960, p. 266, 268 şi vol. II, p. 111 şi pl. XXXVI, 1 (nr. 2101).

[22] Piesă de acelaşi tip la Perşinari, dar de argint (Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 268).

[23] Ne referim la tipul A, varianta c (Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 269, nota 3).

[24] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 273.

LA HACHE DE BRONZE DE SILIŞTENI

RÉSUMÉ

Au lieudit «Peste Vale» dans la proximité du village de Silişteni (district de Costeşti) on a fortuitement découvert une hache de bronze (cuivre + 13% étain métal). La hache a deux bras; celui du coupant est triangulaire, l'autre cylindrique. Le trou d'emmanchement est muni d'un mince manchon pour mieux fixer la hache. Tenant compte des dimensions de la pièce il s'agit d'une hache ayant servi comme arme (hache de guerre). La pièce a été trouvée à la limite d'un établissement de type Tei; du point de vue typologique elle fait partie de la série des haches au sommet cylindrique. Les premiers exemplaires de cette série apparaissent pendant l'énéolithique et durent jusque vers la fin de l'âge du bronze.

Pour la hache de Silişteni on trouve des analogies dans le kourgan (tertre) n° 7 d'Andriukovskaïa et dans la couche VII A de Troie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Hache de bronze de Silişteni.

O UNEALTĂ SCITICĂ DE ORFĂURĂRIE LA DUNĂREA DE JOS

DE

VASILE CULICĂ-(CĂLĂRAŞI)

Piesa a cărei descriere se dă mai jos [1] a fost găsită în anul 1966 pe malul drept al Dunării, la 2,5 km în aval de satul Pîrjoaia (com. Canlia, r. Adamclisi, reg. Dobrogea) pe locul numit Kale Gherghi [2]. A fost culeasă în urma retragerii apelor de pe plaja acoperită de obicei cu resturi de cultură materială romano-bizantină, provenite din prăbuşirea unei însemnate părţi a cetăţii (fig. 1). Printre ele se întîlnesc însă şi urme mai vechi, dintre care amintim doar resturile ceramice caracteristice pentru prima şi a doua epocă a fierului, precum şi monede histriene [3] — tipul cu roata — datate în secolul al V-lea î.e.n. [4], ceea ce constituie o dovadă că aşezarea romano-bizantină suprapune o altă aşezare mai veche [5].

Caracterul fortuit al descoperirii nu reduce cu nimic valoarea ei, interesul pe care-l suscită fiind susţinut de noutatea piesei şi în egală măsură de locul geografic în care a apărut.

Obiectul are înfăţişarea unei scurte bare metalice de formă cvasi-cilindrică, cu capetele îngroşate. Cel inferior este lăţit, astfel că în secţiune apare relativ elipsoidal. Suprafaţa vergelei prezintă o serie de asperităţi care-i dau un aspect zgrunţuros şi chiar o mică proeminenţă care ar putea fi considerată drept un indiciu pentru felul cum trebuie să fie ţinută în momentul întrebuinţării (fig. 2).

---

[1] Piesa a fost depusă de noi la Muzeul regional de istorie din Călăraşi, inv. nr. 9388.

[2] P. Polonic, *Cetăţile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) pînă la gurile ei*, în *Natura*, 7, 1935, p. 19; Arhiva personală P. Polonic, în caietul *Cercetările de pe malul drept al Dunării, de la Hîrşova pînă la Ostrov*, p. 37—38, Biblioteca Academiei R. S. România, I, ms. 7.

[3] Bucur Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 608; Bucur Mitrea, *Descoperirile monetare şi legăturile de schimb ale Histriei cu populaţiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 159.

[4] C. Preda, *Monedele histriene cu roată şi legenda* IΣT, în *SCN*, III, p. 35.

[5] Asupra aşezării traco-getice, vezi nota nr. 1, p. 419, în *Dacia*, N.S., IX, 1965.

S C I V, tomul 18, nr. 4, p. 677—685, Bucureşti, 1967

Piesa, păstrată în întregime, are lungimea de 47 mm. Partea cea mai îngustă are diametrul de 12 mm, iar capătul lățit 12/18 mm. Acesta prezintă în relief un motiv zoomorf (fig. 3 și 4). Celălalt capăt, ca urmare a loviturilor repetate cu un ciocan, a căpătat aspectul de „floare" și un diametru mărit, de 18 mm. Parte din marginea „florii" s-a desprins din vechime, tot datorită acțiunii de lovire. Greutate 49 gr.

Motivul zoomorf, redat în imagine pozitivă, este destul de vizibil, cu toată starea precară de conservare și constă dintr-un cap de pasăre

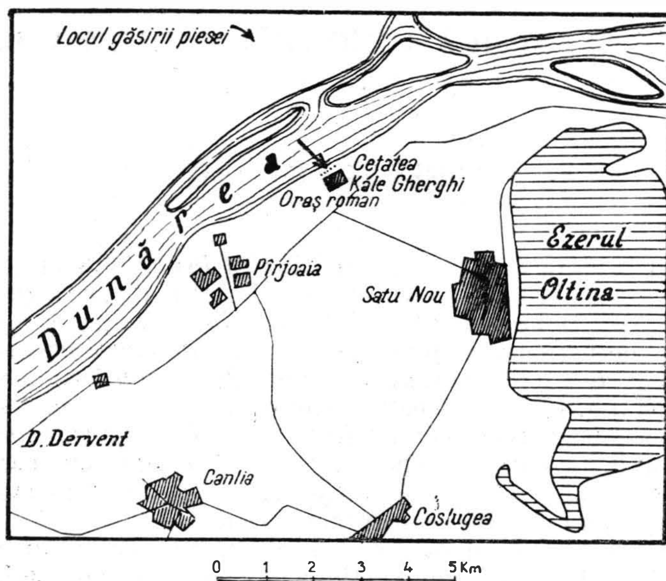

Fig. 1. — Schița cu locul descoperirii.

de pradă, subiect care a cunoscut o largă răspîndire în spațiul scitic și chiar în aria tracică [6].

Figura, înfățișată cu ciocul spre dreapta, este redusă la elemente caracteristice executate cu mijloace decorative simple, distribuite astfel încît imaginea poate fi împărțită printr-o linie verticală în două părți inegale. Partea din stînga, mai mică, redă capul propriu-zis al păsării și cuprinde ochiul, de formă globulară, reliefat, înconjurat de un inel simplu, fără ornamente.

Îndărătul ochiului se distinge o alveolă, semnificînd probabil urechea păsării. Imediat sub elementele descrise mai sus, restul capului este redat cu unele mici detalii care se disting vag.

Toată partea din dreapta este ocupată de un cioc puternic, de dimensiuni exagerate, răsucit ca o volută, suprapus de un apendice cu punct de formare în dreptul ochiului și terminat în locul în care ciocul începe să se încovoaie. Ciocul se termină printr-un vîrf ascuțit și a fost astfel redat că

[6] D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de jos*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 38.

nu lasă să se vadă partea lui inferioară. Apendicele este străbătut în lungime de o linie ușor reliefată.

Fig. 2. — Fotografia piesei.

Întreaga imagine se sprijină pe baza vergelei, deasupra căreia se înalță cu circa 2 mm. Baza depășește imaginea, ocolind-o de jur împrejur cu o mică bordură, ca o ramă. Diametrul imaginii 9/15 mm.

O primă problemă pe care o ridică mica unealtă este legată de scopul pentru care a fost confecționată și, bineînțeles, de felul cum se lucra cu ea.

Aspectul general al uneltei este acela al unei patrițe, cu imaginea pozitivă și în relief. „Floarea" de la capătul superior este un indiciu că în procesul folosirii se izbea cu un ciocan și că a fost întrebuințată un timp relativ îndelungat. În schimb, imaginea de la celălalt capăt, neprezentînd urme avansate de uzură prin folosire, ne îndreptățește convingerea că nu acționa asupra unor materiale prea dure. Amănuntele sus-menționate

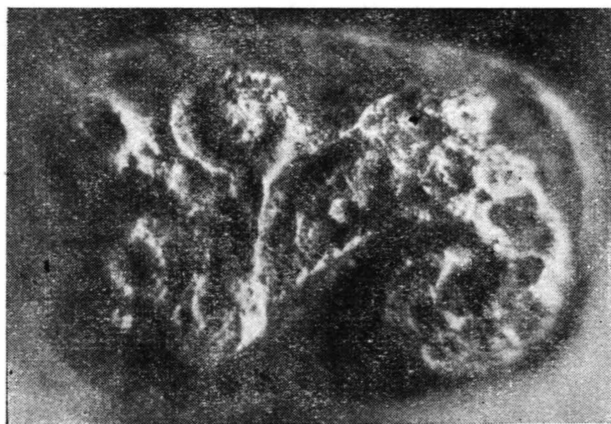

Fig. 3. — Fotografia imaginii capului de vultur.

Fig. 4. — Imaginea capului de vultur (desen).

fac să ne gîndim la confecționarea unor aplici din foiță de metal — aur sau argint — printr-o tehnică asemănătoare procedeului cu plăci-stanță (Pressmodell). Imaginea de pe piesa noastră fiind redată în pozitiv, imprima pe foița metalică, imaginea negativă și scobită. Pentru a putea fi văzută normal, aceasta trebuia privită de pe fața opusă celei pe care se aplica tiparul. Împrejurarea că motivul de pe unealtă este redat în pozitiv ne împiedică să presupunem că ar fi putut fi folosită la ornarea prin presare a unor obiecte confecționate din piele, lemn, ceramică sau alte materiale semidure, căci în acest caz imaginea imprimată ar fi fost negativă.

Deopotrivă de inacceptabilă ne pare ipoteza că ar fi putut servi, laolaltă cu unelte asemănătoare, dar variate în ceea ce privește conținutul iconografic, la confecționarea unor tipare negative, mai complicate, în care urma să se toarne obiecte metalice cu subiecte zoomorfe. Un astfel de tipar ar fi fost lucrat dintr-un material moale și nu ar fi solicitat izbituri de ciocan în unealtă. Loviturile primite în timpul lucrului, datorită cărora partea superioară a „înflorit", nu a avut nici un efect asupra motivului ornamental de la capătul inferior, deoarece acesta întîmpina o slabă rezistență din partea foiței metalice și a materialului semidur pe care era așezată în vederea prelucrării.

Rămîne de stabilit în viitor în ce măsură ornamentul respectiv transpus pe foaia metalică a constituit un obiect de sine stătător, sau dimpotrivă, pe aceeași foaie s-au realizat cu același tipar, ori cu tipare diferite, mai multe motive ornamentale. Pentru un răspuns sigur ar fi necesar să

intrăm în posesia unei plăcuțe cu reliefuri similare celui de pe unealta de la Pîrjoaia ; pentru moment nu cunoaștem asemenea piesă.

Motivul capului de vultur, chiar neasociat cu alte motive zoomorfe, constituie o serie de monumente, dar toate pe care le cunoaștem sînt realizate prin turnare, din bronz [7], iar atunci cînd apare multiplicat pe aceeași pacă de aur, este executat în dimensiuni diferite [8].

Forma motivului zoomorf, mai mult sau mai puțin elipsoidală, amintește pe aceea a plăcuței de aur, cu reprezentarea unui iepure ghemuit, găsită în tumulul nr. 2 din Kerci [9]. Ar fi deci un indiciu că și tiparul nostru putea să fie utilizat la confecționarea unor astfel de plăcuțe.

Aceste plăcuțe executate din foaie de aur se coseau pe îmbrăcăminte sau pe acoperămîntul de cap [10], practică răspîndită într-o anumită etapă istorică atît în lumea scitică, cît și la alte grupuri etnice. Motivele redate pe asemenea plăcuțe erau destul de variate. Astfel la Sinjavka, plăcuțele de aur care acoperea capul defunctului reprezentau imaginea unor cerbi culcați [11].

Reproducerea repetată a aceluiași motiv ornamental, pe un singur obiect, este o practică preferată în lumea tracică, în special la confecționarea pectoralelor din foaie de aur [12]. Placa-stanță de la Garčinovo [13], care a servit la confecționarea unor plăci de aur de dimensiuni mari, cui ornamentație complicată, reproduce de mai multe ori motivul capulu) de vultur. Dar pentru a opta în favoarea uneia dintre cele două arii ale stilului animalier (balcano-danubiană tracică sau scitică nord-pontică sîntem ținuți de elemente specifice pe care vom vedea mai jos în ce măsură le putem identifica la piesa noastră.

În căutarea unor analogii mai apropiate sau mai depărtate, ca stil și în spațiu, ne oprim pentru început la sabia-emblemă de la Medgidia [14], care reproduce capul de vultur pe placa triunghiulară. Deosebirile sînt multiple și țin nu numai de condițiile deosebite oferite de dimensiunile la care sînt lucrate capetele comparate, dar în primul rînd de unele detalii de caracter tracic și anume, ornamentul cu liniuțe transversale și cel în vrej, care la piesa noastră lipsesc. Capul de pe placa sabiei-emblemă de la Medgidia este continuat de gîtul păsării și are un cioc mult mai gros la bază, format din două părți, una superioară și alta inferioară, elemente și detalii care lipsesc pe unealta de la Pîrjoaia. În schimb capul de pe placa sabiei-emblemă este lipsit de ureche și de apendicele de deasupra ciocului, atît de expresiv redat pe unealtă.

---

[7] M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, pl. X/A și fig. 22/B ; Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, fig. 73, 109, 115.

[8] E. H. Minns, *op. cit.*, fig. 123.

[9] Tamara Talbot Rice , *Les Scythes*, trad. din engleză de Maurice Vieyra, Paris-Grenoble, 1958, p. 216 și pl. 16.

[10] G. I. Borovka, *Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана*, în *IRAIMK* Tom I, nr. 18, 1921, pl. XVII.

[11] Tamara Talbot Rice, *op. cit.*, p. 145.

[12] Bogdan D. Filow, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934, p. 84 și pl. II/3.

[13] Nandor Fettich, *Der Skytische Fund von Gartschinowo*, în *ArchHung*, XV, 1934, pl. I-III și IV/1 ; B. Filow, *Ein „Skytisches" Bronzerelief aus Bulgarien*, în *ESA*, IX, p. 197—205, fig. 1—3.

[14] D. Berciu, *op. cit.*, pl. I—II, fig. 1,2.

Nici compararea cu numeroasele capete de pe placa-stanţă de la Garčinovo nu oferă apropieri stilistice mai puternice. Ciocurile de aici sînt prevăzute cu apendicele respectiv, dar executat în altă tehnică, ornamentat, iar ochiul are o tendinţă marcată spre migdalare.

Trecînd în spaţiul nord-pontic, ne par posibile apropierile cu capetele stilizate de pe vîrful de stîlp (pole top) din Kuban [15], el însuşi în formă de cap de vultur, unde poziţia ochiului şi forma ciocului sînt cele mai caracteristice detalii de analogie. O altă piesă din Kuban, de astă dată o placă de aur [16], redă, pe lîngă alte motive zoomorfe, capul de vultur foarte împodobit cu liniuţe transversale şi cerculeţe, dar cu un apendice deasupra ciocului, apropiat mult de cel de la Pîrjoaia. Analogii se mai găsesc în special la capul de vultur care formează muchia securii reprodusă de Minns [17], sau pe placa de aur pentru tolba de săgeţi [18] şi într-o podoabă de căpăstru [19]. În general piesele amintite se caracterizează printr-o ornamentare simplă, au aceeaşi formă a ochiului şi redau ciocul dintr-o singură bucată, fiecare cu apendicele în imediata apropiere a ochiului. Capetele de pe placa de aur pentru tolba de săgeţi (goryth) sînt mult stilizate, dar cuprind aceleaşi elemente ca şi cel de pe unealta de la Pîrjoaia.

Problema datării interesantului obiect de care ne ocupăm este întrucîtva îngreuiată de lipsa unor elemente stilistice şi ornamentale care ar putea conduce spre analogii cert datate — lipsă datorată nu atît unei tratări voit simpliste, ci mai degrabă dimensiunilor reduse pe care le-a avut la îndemînă gravorul. Într-adevăr, în afară de elementele principale ale capului păsării — ochiul, ciocul şi apendicele care-l suprapune — alte ornamente, ca de pildă banda cu liniuţe transversale, spirala, penele stilizate etc. nu şi-au găsit loc în imaginea noastră.

Cu toate acestea apropierea, în mare, de placa de la Garčinovo, de stîlpul de la Ulsk, de celelalte piese nord-pontice amintite mai sus şi chiar de aplicele cruciforme, dintre care amintim pe cele de la Armăşoaia [20] şi de la Bîrseşti [21], ne obligă la încadrarea în cuprinsul secolului al V-lea î.e.n., chiar dacă unele rezerve ar lega datarea şi de finele secolului al VI-lea î.e.n. ori de începutul secolului al IV-lea î.e.n.

De sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. ne îndepărtează însă stilul geometrizat al imaginii de pe piesa noastră, în contrazicere cu naturalismul care se impune brutal chiar şi sub execuţia stilizată a plăcii de la Garčinovo. Remarcăm însă şi vom reţine aceasta pentru ultima problemă pusă de piesa noastră, aceea a apartenenţei etnice a creatorului ei, că în timp ce placa de la Garčinovo generează geometrismul sabiei-emblemă de la Medgidia, cu vizibile urme naturaliste, piesa de la Pîrjoaia cultivă un geometrism rece, aşa cum s-ar părea că îl imprimă stîlpul de la Ulsk şi celelalte monumente nord-pontice la care am făcut trimitere mai sus, al căror geometrism timpuriu a fost identificat în fondul tracic, prescitic.

[15] M. Rostovtzeff, *op. cit.*, pl. X/A.
[16] *Ibidem*, p. XIII/D.
[17] E. H. Minns, *op. cit.*, fig. 152.
[18] *Ibidem*, fig. 123.
[19] M. Rostovtzeff, *op. cit.*, fig. 22/B.
[20] Anton Niţu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, în *Materiale*, I, 1953, p. 3, fig. 1/a—b.
[21] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti*, în *Materiale*, III, p. 222.

O încadrare cronologică în limite precise și cît mai apropiate o considerăm cu putință numai atunci cînd ne vom afla în fața unor elemente de podoabă realizate cu unealta de la Pîrjoaia, provenind din straturi de cultură datate. Cu toată extrema raritate a plăcilor de aur pe teritoriul românesc [22], existența uneltei pentru confecționarea lor ne face să sperăm că vor putea fi descoperite în viitor în număr apreciabil.

Reținem că și plăcuțele de aur din Crimeea au fost datate în secolele V — IV î.e.n. [23].

Condițiile de teren de la Pîrjoaia nu se opun la datarea în secolul al V-lea î.e.n., mărturiile arheologice, printre care și monedele histriene cu roata, atestînd aici existența unei populații băștinașe aflată într-un stadiu de dezvoltare destul de avansat.

Prezența uneltei la Pîrjoaia, printre resturile romano-bizantine ale cetății din această epocă, este bineînțeles întîmplătoare, proveniența ei trebuind să fie căutată nu în orizonturile secolelor IV—VI e.n., ci cu un mileniu mai înainte, în straturile suprapuse de vestigiile romane.

Două sînt direcțiile dinspre care converg la Dunărea de jos elementele scitice sau pseudo-scitice : nord-pontică și sud-tracică.

Atît pe prima cît și pe a doua cale pot pătrunde în spațiul danubian obiecte de un caracter mai mult sau mai puțin scitic, dar cu un puternic aspect cultural cunoscut ca scitic, în care sînt dizolvate elemente locale și grecești.

Zona de stepă a spațiului nord-pontic este considerată ca teritoriu scitic, în opoziție cu zona de silvo-stepă, locuită de triburi de altă structură etnică, dar fondul tracic hallstattian este în general recunoscut ambelor zone.

Am reținut mai sus că anumite particularități stilistice ne orientează către descoperirile din aria nord-pontică, în opoziție cu anume descoperiri sud-danubiene, ca sabia-emblemă de la Medgidia sau placa-stanță de la Garčinovo, cărora li s-a dovedit o paternitate tracă [24]. În atare situație răspunsul la întrebarea dacă obiectul de la Pîrjoaia este un produs al artei scitice, sau numai de stil scitic, operă locală a culturii sud-tracice, nu este cîtuși de puțin evident. Am fi tentați să numim sud-tracic geometrismul obiectului nostru, dar așa cum am văzut, el se leagă mai strîns de analogii nord-pontice decît de cele sud-tracice.

Nu este lipsit de semnificație faptul că o anumită ceramică locală, apărută pe teritoriul dobrogean deocamdată doar la Histria [25], identificată ca fiind de aspect nord-pontic și datată în secolul al V-lea î.e.n., a fost găsită și la Coslogeni[26], pe malul Borcii, la numai cîțiva kilometri de Kale Gherghi. Este un argument în plus în favoarea părerii împărtășite de noi, că piesa de la Pîrjoaia nu este un produs sud-tracic.

---

[22] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22.BerRGK*, 1933, p. 151, placă de aur cu motive animaliere ; Dinu V. Rosetti, *Movilele funerare de la Gurbănești*, în *Materiale*, VI, p. 796, 805—807 și fig. 5—6.

[23] Tamara Talbot Rice, *op. cit.*, p. 216.

[24] D. Berciu, *op. cit.*, p. 38.

[25] *Histria*, II, 1966, p. 55, nota 117 ; p. 56, 130 și pl. 67/906.

[26] Inedită ; la Muzeul de istorie din Călărași, inv. nr. 6123 și 6202.

Problema pusă la un moment dat [27], dacă o anumită descoperire la sud de Dunăre poate fi atribuită sciţilor, atît timp cît aceştia încă nu treceseră fluviul, nu a constituit o piedică atunci cînd a fost vorba să se recunoască nu numai autenticitatea scitică a unei piese cum este cazanul de la Castelu [28], datat în secolul al V-lea î.e.n., dar şi vehicularea lui în legătură cu practicile rituale, de către o populaţie scitică [29].

Considerînd unealta de la Pîrjoaia *autentic* scitică, şi nu o imitaţie sau un produs al meşterilor traci sau greci, poate fi aceasta un temei pentru sesizarea unei enclave scitice la Dunărea de jos în secolul al V-lea î.e.n.?

Orientări noi tind să dovedească o contaminare a artei tracice de către cultura scitică, prin legături culturale etnice între sciţii nord-pontici şi tracii din vest [30]. În orice caz, piesa noastră nu pare a fi ajuns la Dunărea de jos prin filiera grecească.

Potrivit felului cum se pune în ultimul timp problema sciţilor, fondul tracic local constituind deci un element comun atît spaţiului sud-dunărean, cît şi celor două zone ale spaţiului nord-pontic, s-ar părea că vehicularea unor forme de cultură scitică a fost înlesnită de acest fond comun şi că deci prezenţa uneltei la Dunărea de jos se datoreşte unor influenţe culturale. Această părere îşi are temei şi în părerea emisă nu de mult la noi, că perioada scitică în ţara noastră se sprijină pe cultura locală asupra căreia s-a exercitat doar o influenţă culturală scitică [31].

Pe de altă parte sîntem nevoiţi să recunoaştem că, oricît de autentic scitic ar fi martorul nostru, el este cu totul insuficient pentru a demonstra o prezenţă efectivă şi de durată a unui grup scitic pe locul găsirii lui.

Pă măsură ce descoperirile scitice în această parte a ţării se vor înmulţi, ceea ce nu ar fi exclus în momentul în care se va trece la cercetarea unor locuri şi în special a tumulilor din sud-vestul Dobrogei şi din Cîmpia Bărăganului, problema scitică la Dunărea de jos ar putea fi reluată cu perspective mai bogate.

Condiţiile de găsire nu ne pot informa dacă mica unealtă a fost pierdută, ascunsă, sau depusă într-un mormînt. Ea constituie o raritate[32] pentru aria stilului animalier şi îmbogăţeşte seria de obiecte de caracter scitic cu o unealtă de orfăurărie, aducînd în acelaşi timp o contribuţie demnă de subliniat la discuţia în legătură cu problema scitică la Dunărea de jos în secolul al V-lea î.e.n.

OUTIL D'ORFÈVRERIE SCYTHIQUE DÉCOUVERT DANS LA RÉGION DU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

Au lieudit Kale Gherghi, près du village de Pîrjoaia (commune de Canlia, district d'Adamclisi) on a découvert un outil d'orfèvrerie scy-

[27] D. Berciu, *op. cit.*, p. 41.

[28] A. Aricescu, *Cazanul scitic de la Castelu*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 568.

[29] D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965.

[30] Dorin Popescu, *Problema sciţilor în Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 9—32, cu bibliografia problemei; Székely Zoltàn, *Mormîntul scitic de la Sf. Gheorghe*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 8.

[31] *Ibidem*, p. 30.

[32] Mircea Babeş ne atrage atenţia asupra stanţei pentru aplice în formă de labă de leu (B. N. Grakov, *Каменское городище на Днепре*, în *MIA*, 36, 1954, p. 135—136, fig. 13/5).

thique. La pièce est un coin avec lequel on confectionnait dans une feuille mince de métal des appliques, probablement en or. L'image que l'on imprimait par la frappe était une tête d'aigle, motif zoomorphe courant dans l'espace scythique, voire même dans l'aire thrace.

Par analogie avec quelques monuments de la culture scythique telle la plaque de Garčinovo, le pilier de Ulsk ou certaines appliques cruciformes trouvées en Roumanie à Armăşoaia et Bîrseşti, l'auteur assigne à cette pièce comme datation le Ve siècle av.n.è. Les conditions de terrain ne s'y opposent pas, vu que la découverte des monnaies histriennes «à roue», datées du Ve siècle av.n.è., attestent aussi l'existence d'une population autochtone ayant atteint un stade de développement assez avancé.

Analysant l'appartenance ethnique de l'objet, l'auteur considère qu'il s'agit plutôt d'un produit de l'art nord-pontique que d'une création de l'espace thrace du sud.

Suivant les données dont on dispose jusqu'à présent on ne saurait démontrer à l'endroit de l'invention la présence effective et pour une certaine durée d'un groupe scythique, mais il n'est pas exclu que cette pièce soit arrivée au Bas-Danube autrement que par des influences culturelles.

Les conditions de la découverte ne nous fournissent aucune donnée sur les circonstances qui ont abouti à la perte de cette pièce. Sa présence au Bas-Danube apporte toutefois une contribution dont on devra tenir compte dans les discussions concernant le problème scythique au Ve siècle av.n.è. dans l'espace ouest-pontique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé du lieu d'invention.
Fig. 2. — Photographie de la pièce.
Fig. 3. — Photographie de l'image de la tête d'aigle.
Fig. 4. — Image de la tête d'aigle (dessin).

CONTRIBUȚII LA STUDIUL METROLOGIEI PONDERALE A ORAȘULUI CALLATIS

DE

OCTAVIAN ILIESCU

În ultima sa lucrare, publicată la capătul unei laborioase cariere științifice, Const. Moisil a adunat laolaltă tot materialul cunoscut pînă în 1957, cu privire la metrologia ponderală a orașelor noastre pontice, realizînd astfel un adevărat corpus al pondurilor histriene, callatiene și tomitane [1]. Puține sînt monumentele de acest gen, apărute ulterior; ele au fost publicate pe măsura descoperirii lor [2], întregindu-se în acest mod opera de migală a ilustrului savant. Avînd la îndemînă un instrument de lucru atît de prețios, socotim că se poate încerca astăzi o valorificare mai amplă, multilaterală, a bogatului material ce s-a adunat la dosarul metrologiei ponderale a cetăților grecești de pe litoralul vestic al Mării Negre. În cadrul acestei note, ne vom mărgini pentru moment să atragem atenția asupra unui pond callatian, al cărui studiu va duce, după cum vom vedea, la constatări ce nu sînt lipsite de interes.

Pondul în discuție nu este inedit; a fost publicat de Const. Moisil, în opera sa amintită mai sus [3]. Descoperit la Mangalia, a fost achiziționat în 1938 de către Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei și poate fi descris astfel:

Av. Cap de Dioscur spre dr.; în fața lui, de jos în sus, Δ A.

Rv. TE în cîmpul dr., de jos în sus. Măciucă în poziție verticală; baniță cu trei spice, așezată pe o corabie.

Plumb. Pond rotund, cu mîner prevăzut cu un orificiu pentru atîrnare. Dimensiuni: diametru 51 mm; lungime, cu mîner cu tot, 85 mm. Greutate 210.05 g [4]. Înreg. sub nr. 495 din 30 sept. 1938.

---

[1] Constantin Moisil, *Ponduri inedite sau puțin cunoscute din Histria, Callatis și Tomi*, în *SCN*, I, 1957, p. 247–295.

[2] Constantin Preda, *Ponduri inedite de la Callatis și Histria*, în *SCN*, I, p. 297–306; idem, *Contributions à l'étude du système pondéral d'Histria*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 451–461; H. Nubar, *Un nou pond de la Callatis*, în *SCN*, II, 1958, p. 367–370; C. Preda, *Cîteva ponduri antice de la Callatis și Tomis*, în SCIV, 15, 1964, 1, p. 53–57.

[3] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 269, nr. 11 și pl. III, 3 (p. 267).

[4] *Ibidem*. Autorul indică greutatea de 211 g; la o verificare cu o balanță exactă, am găsit valoarea specificată mai sus.

S C I V, tomul 18, nr. 4, p. 687–691, București, 1967

Din datele expuse, rezultă că pondul nostru reprezintă o pătrime — TE<TAPTH> — dintr-o mină, unitate care, în acest caz, ar fi cîntărit 840 g; este mina babiloneană grea pentru aur [5], a cărei prezenţă este semnalată; pentru prima oară în metrologia callatiană.

Examinînd totalitatea pondurilor de la Callatis, cunoscute pînă în prezent, se constată totuşi că unităţile ponderale de origine babiloneană

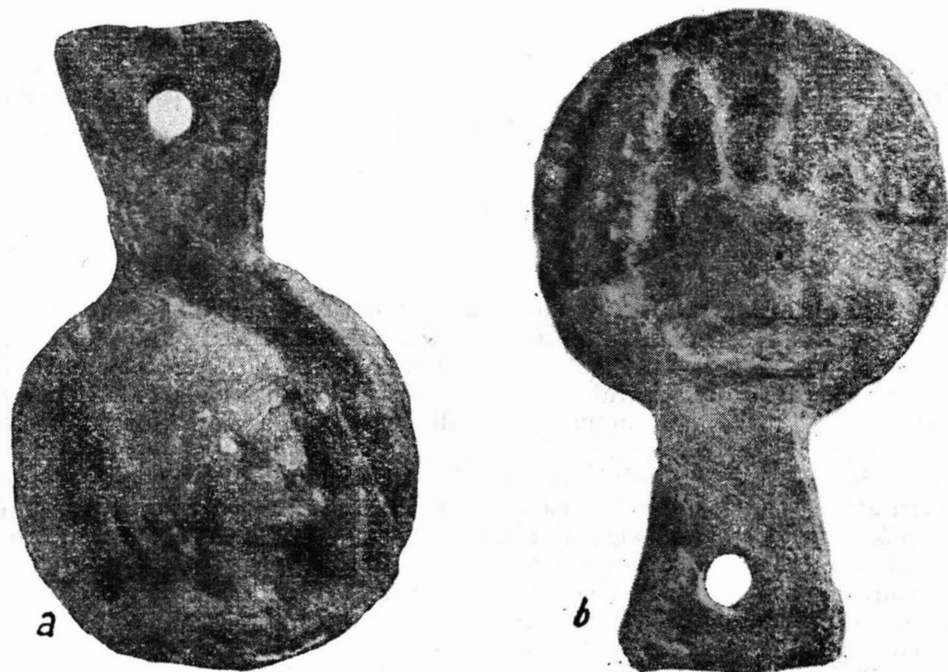

Fig. 1. — Pond al oraşului Callatis, de 1/ dintr-o mină.

au fost frecvent întrebuinţate în acest oraş. În afară de exemplarul descris mai sus, au mai fost publicate următoarele:

— un pond de 1/2 mină, în greutate de 270 g [6], avînd deci ca bază de calcul o unitate de 540 g, apropiată de mina babiloneană uşoară pentru argint, a cărei valoare era de 560 g [7];

— nu mai puţin de unsprezece ponduri, în greutate de 1/2, 1/3, 1/4, 1/6 şi 1/8 dintr-o mină [8], avînd ca bază de calcul unităţi ponderale cu valori cuprinse între 490,38 şi 523,95 g sau, în medie, 510,37 g, deci în sistemul minei babilonene regale uşoare, a cărei greutate era de 504 g [9]. Tot aici, pot fi cuprinse alte cinci ponduri, de o mină, 1/2, 1/3 şi 1/6 dintr-o mină [10], a căror unitate de bază pare a fi o mină ceva mai uşoară, de 480 g.

---

[5] Friedrich Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin, 1882, p. 408.
[6] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 264, nr. 8.
[7] Fr. Hultsch, *op. cit.*, p. 408.
[8] Vezi mai jos în anexă clasificarea, pe unităţi etalon, a pondurilor callatiene.
[9] Fr. Hultsch, *op. cit.*, p. 398.
[10] Vezi anexa.

Această mină este derivată probabil din unitatea precedentă [11], cu care este în raport de 20 : 21 ;

— ultima categorie cuprinde cinci ponduri, de 1/2, 1/6 şi 1/8 dintr-o mină [12], care au ca bază de calcul mina attică de 436,6 g.

Clasificarea expusă aici este, după părerea noastră, edificatoare. Ea scoate în evidenţă nu numai originea sistemelor ponderale adoptate de oraşul Callatis [13], ci şi relaţiile sale economice cu restul lumii greceşti. Mai mult, considerăm că datele metrologice pot servi la o clasificare cronologică a pondurilor respective. Astfel, faptul că drahma histriană arhaică, emisă în jurul anilor 500 î.e.n., avea o greutate teoretică de 8,40 g, deci 1/100 dintr-o mină babiloneană grea pentru aur, în greutate de 840 g[14], ne dă indicaţii demne de luat în seamă pentru stabilirea vechimii introducerii acestui sistem ponderal, pe litoralul vest-pontic. Abstracţie făcînd de consideraţii de ordin stilistic, epigrafic sau arheologic — elemente care ar putea aduce unele precizări pentru datarea pondurilor, privite ca monumente în sine — ni se pare în afară de orice îndoială faptul că unităţile ponderale babilonene au precedat, la Callatis, pe cele care intră în sistemul attic solonian. Am avea astfel o primă clasificare cronologică a sistemelor ponderale întrebuinţate de oraşul Callatis în epoca autonomă, cîte ne sînt cunoscute pînă astăzi [15].

ANEXĂ

Clasificarea pondurilor callatiene, în raport cu unitatea etalon

Nr. crt.	Greutatea în raport cu o mină	Greutatea în grame	Greutatea minei corespunzătoare, în grame	Bibliografie
	I. Etalon : mina babiloneană grea pentru aur (greutatea : 840 g)			
1	1/4	210,05	840,20	Const. Moisil, *SCN*, I, 1957, p. 269, nr. 14 (descris şi mai sus)
	II. Etalon : mina babiloneană uşoară pentru argint (greutatea : 560 g)			
2	1/2	270,00	540,00	Const. Moisil, *loc. cit.*, p. 264, nr. 8.

[11] Cf. Fr. Hultsch, *op. cit.*, p. 397, nota 1 (mină de 475—480 g); p. 375 şi nota 3 (mină de 486 g).

[12] Vezi anexa.

[13] Din motive uşor de înţeles, am lăsat la o parte pondurile de origine romană, bazate pe libră.

[14] Cf. Octavian Iliescu, *Cel mai vechi sistem monetar adoptat pe teritoriul de azi al României*, în *Viaţa economică*, V, 1967, nr. 4 (180) din 27 ian., p. 11.

[15] Nu ne sînt cunoscute spre exemplu ponduri în sistemul eginetic, deşi primele emisiuni monetare ale oraşului Callatis sînt drahme şi subdiviziuni ce se încadrează în acest sistem, după opinia lui Behrendt Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, Berlin, 1899, p. 86.

(Urmare)

Nr. crt.	Greutatea în raport cu o mină	Greutatea în grame	Greutatea minei corespunzătoare, în grame	Bibliografie
	III. Etalon : mina babilioneană regală ușoară (greutatea : 504 g)			
3	1/2	254,33	508,66	Const. Moisil, *loc. cit.*, p. 260, nr. 2.
4	1/3	174,65	523,95	*Ibidem*, p. 269, nr. 13.
5	1/3	167,50	502,50	*Ibidem* p. 270, nr. 20.
6	1/4	128,50	514,20	*Ibidem*, p. 269, nr. 15.
7	1/4	127,50	510,00	C. Preda, *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 53—55.
8	1/6	86,30	517,80	Const. Moisil, *loc. cit.*, p. 275, nr. 23.
9	1/6	86,20	517,20	*Ibidem*, p. 270, nr. 16.
10	1/6	85,00	510,00	*Ibidem*, p. 270, nr. 21.
11	1/6	81,73	490,38	L. Ruzicka, *NZ*, 50, 1917, p. 82, nr. 21 [1].
12	1/8	64,85	518,80	Const. Moisil, *loc. cit.*, p. 264, nr. 9.
13	1/8	62,58	500,64	*Ibidem*, p. 263, nr. 3.
	IV. Etalon : mina ușoară, derivată din unitatea precedentă (greutatea : 480 g)			
14	1/1	463,00	463,00	Const. Moisil, *loc. cit.*, p. 264, nr. 10.
15	1/2	241,00	482,00	*Ibidem*, p. 263, nr. 4.
16	1/3	160,00	480,00	*Ibidem*, p. 264, nr. 7.
17	1/6	80,66	483,96	*Ibidem*, p. 264, 269, nr. 11.
18	1/6	75,00	450,00	*Ibidem*, p. 270, nr. 19.
	V. Etalon : mina attică soloniană (greutatea : 436,6 g)			
19	1/2	227,00	454,00	H. Nubar, *SCN*, II, 1958, p. 367—369.
20	1/2	222,00	444,00	C. Preda, *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 55—57.
21	1/6	71,00	426,00	Const. Moisil. *loc. cit.*, p. 269, nr. 16.
22	1/8	51,50	412,00	*Ibidem*, p. 269, nr. 12.
23	1/8	50,00	400,00	*Ibidem*, p. 275, nr. 27 [2].

[1] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 275, nr. 22, citînd pe R. Netzhammer, în *Revista catolică*, I, 1912, p. 87 și urm., redă greutatea acestui pond rotunjită la valoarea de 82 g.

[2] Ca rezultat al unor cercetări mai recente, a fost pusă la îndoială autenticitatea pondului callatian de bronz de 1/4 mină, descris de Const. Moisil, *op. cit.*, p. 275, nr. 28.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA MÉTROLOGIE PONDÉRALE DE LA VILLE DE CALLATIS

RÉSUMÉ

L'auteur examine un poids de Callatis qui représente le quart de mine et pèse **210,05 g** ; par conséquent, ce monument se rattache au système de la mine lourde de Babylone, pour l'or, au poids de **840 g**. Se basant sur les données métrologiques, l'auteur établit une première clas-

sification des poids employés à Callatis, pendant la période autonome de cette ville : 1° poids d'origine babylonienne, à savoir dans les systèmes des mines suivantes : a. mine lourde pour l'or (poids 840 g) ; b. mine légère pour l'argent (poids 560 g) ; c. mine royale légère (poids 504 g) ; d. mine légère de 480 g, dérivée probablement de l'unité précédente, et 2° poids d'origine attique solonienne, dont l'unité étalon pèse 436,6 g.

L'auteur estime que l'usage des poids d'origine babylonienne est antérieur à l'introduction, à Callatis, de la mine attique solonienne.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Poids de Callatis ; quart de mine.

DOUĂ NOI RELIEFURI MITHRIACE DE LA ULPIA TRAIANA-SARMIZEGETUSA

DE

LIVIU MĂRGHITAN (*DEVA*)

În preajma colțului de sud-est a cetății Ulpia Traiana-Sarmizegetusa (fig. 1), în aprilie 1966, cu prilejul lucrărilor agricole dintr-o grădină particulară au ieșit la iveală două reliefuri mithriace. Piesele, fragmentare dar reconstituibile, au intrat în colecția Muzeului din Deva, fiind inventariate la nr. 20.162 și 20.163.

Primul relief, luat în ordinea inventarierii, este executat pe placă de marmură fină, de formă dreptunghiulară (26 × 21 × 3 cm). De jur împrejur, un chenar plat neregulat, care urmează marginile plăcii, încadrează scena sacrificării taurului. Latura de jos a ancadramentului e lată de 2 cm, cea din dreapta de 1 cm, partea superioară, paralelă cu baza, se îngustează pînă la 0,5 cm, iar cea de-a patra latură (stînga) este numai schițată printr-o linie reliefată (fig. 2).

Reprezentarea figurată este schițată în maniera sumară caracteristică pentru o serie de plăci mithriace.

Personajul principal, zeul tauroctron Mithras, orientat spre dreapta, este ca de obicei figura dominantă. Boneta frigiană îi acoperă capul, mantia prinsă de umărul stîng îi flutură în falduri largi la spate. Cu genunchiul stîng Mithras apasă spinarea taurului, iar cu piciorul drept ține întins și lipit de sol piciorul drept, din spate, al jertfei. Mîna stîngă ridică în sus capul taurului, ținîndu-l de bot, în vreme ce cu dreapta înfige între omoplații animalului cuțitul de sacrificiu. Spre rană se îndreaptă, cu capetele ridicate, din partea stîngă un șarpe și un cîine dinspre dreapta. Alături de piciorul stîng al lui Mithras se află un leu, cu trupul orientat spre stînga, iar capul acestuia, răsucit în partea opusă, vizează porțiunea însîngerată din corpul taurului. Colțurile de la baza reliefului sînt ocupate de purtătorii de făclii, prezenți alături de Mithras la ceremonial. Cautes, în stînga, în ținută asemănătoare cu cea a zeului — bonetă frigiană, veșminte scurte —, înalță cu brațul drept o făclie aprinsă. În mîna stîngă, ușor întinsă orizontal, spre dreapta ține un arc.

Picioarele sînt redate în poziție normală; cel drept este puțin mai în față, în raport cu cel stîng, și e relaxat ușor din genunchi. În colțul din dreap-

SCIV, tomul 18, nr. 4, p. 693—700, București, 1967.

ta, Cautopates, în aceeaşi îmbrăcăminte ca semenul său, ţine tot în mîna dreaptă, în poziţie aproape identică cu acea a celuilalt dadofor, o făclie aprinsă. În mîna stîngă, lipită de corp, are un obiect sferic dificil de identificat, probabil un con de pin. Piciorul drept, îndoit din genunchi, este trecut peste stîngul, care se află în poziţie verticală. Colţul din stînga, de sus, al reliefului este ocupat de bustul Lunei, acoperit pe umeri şi pe piept de faldurile mantiei. În dreapta strălucitorului astru al nopţii, se sprijină de

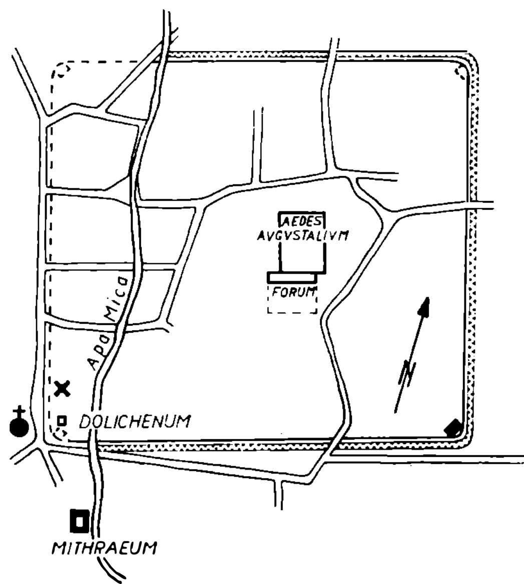

Fig. 1. — *Ulpia Traiana-Sarmizegetusa.* Plan topografic cu locul descoperirii (x) celor două reliefuri (după C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*).

hlamida lui Mithras, corbul, al cărui cap a fost deteriorat prin spargerea reliefului. Între boneta lui Mithras şi flacăra făcliei ţinută de Cautopates a fost plasat bustul Soarelui. Colţul superior drept e ocupat de reprezentarea naşterii lui Mithras, din piatră, în formele tradiţionale.

Reversul plăcii neşlefuit este lucrat neregulat cu dalta pentru a fi aplicat pe un perete, în stratul de tencuială.

Al doilea relief e realizat în marmură mai dură şi mai închisă la culoare decît aceea din care a fost confecţionată piesa descrisă anterior. Spart în decursul vremii, au putut fi recuperate numai două fragmente. Deşi lipseşte colţul inferior drept, putem indica dimensiunile iniţiale deduse prin prelungirea pînă la intersecţie a bazei şi a înălţimii : lungimea bazei 19 cm, înălţimea laturii din stînga 20 cm, înălţimea bolţii 25 cm, înălţimea laturii din dreapta 12 cm. Prin adăugarea dimensiunilor fragmentului care lipseşte, deduse prin procedeul amintit, baza reliefului era de 29 cm, iar latura verticală din dreapta avea 21 cm. Grosimea plăcii este uniformă, 2,5 cm (fig. 4).

Pe acest exemplar înjunghierea taurului are loc într-un cadru boltit — reprezentarea peşterii — compus dintr-un chenar de frunze ce porneşte

din colţurile de jos ale plăcii, formînd deasupra întregii scene o boltă semieliptică. Mithras, orientat spre dreapta, poartă boneta frigiană, hlamida prinsă de umărul stîng îi flutură la spate, tunica cu mînecile lungi, strînsă la brîu cu cingătoarea de care e prinsă teaca scurtă a săbiei folosită la sacrificiu, cu pantaloni lungi legaţi la glezne, ucide animalul de jertfă. Cu mîna stîngă apucă de nări taurul şi cu dreapta îi înfige, în locul de îmbinare a trunchiului cu gîtul, sabia scurtă. Piciorul stîng, îndoit din genunchi, apasă spinarea taurului, iar cu dreptul imobilizează piciorul drept din spate al jertfei. Taurul are coada ridicată, terminată într-un smoc. Dinspre stînga se tîrăşte cu mişcări viguroase, cu capul ridicat, şarpele ca să lingă sîngele care curge din rană. Din direcţie opusă, de sub picioarele lui Cautopates, un cîine avînd gura întredeschisă sare către rana de pe trupul taurului. În colţul stîng e reprezentat Cautes. Înveşmîntat la fel ca Mithras, excepţie fiind sabia de la brîu purtată numai de zeu, ţine în mîna dreaptă o făclie aprinsă, răsturnată. Cu braţul stîng, lipit de corp, susţine un con de pin. Picioarele sînt ca de obicei încrucişate.

În partea dreaptă a reliefului, egal în mărime cu porţiunea din „pilastrul de frunze'' ce susţine bolta, Cautopates, în ţinută identică cu celălalt dadofor, înalţă cu mîna dreaptă o făclie aprinsă. În stînga, îndoită din cot şi dusă pînă la nivelul brîului, ţine o păsare, ce pare a fi un porumbel. Picioarele sînt încrucişate în poziţie de repaus.

Bustul Soarelui şi al Lunei, deşi foarte şterse datorită tocirii de vreme a marmurii în partea de sus a plăcii reliefate, se pot distinge la baza bolţii deasupra celor două extremităţi ale peşterii.

Sub reprezentarea figurată pe o bandă lată de 2—2,5 cm , a fost gravată o scurtă inscripţie. Prin ruperea colţului din dreapta, a fost pierdută ultima parte a textului. S-au mai păstrat următoarele cuvinte, scrise cu litere latine : MARO PROSALUT, această din urmă literă „T'' fiind segmentară.

Reversul plăcii este şlefuit cu îngrijire, lucru care ar putea constitui un indiciu că această piesă nu ar fi fost aplicată într-un strat de mortar, ci era păstrată liber, aşezată probabil într-o nişă deschisă.

Comparativ cu numeroasele piese de acest gen, mai ales cu cele ce provin tot de la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa [1], descoperite anterior, întîiul relief descris (fig. 2) prezintă o seamă de particularităţi.

Peştera în care are loc obişnuit sacrificarea taurului [2] a fost înlocuită cu acel cadru dreptunghiular. Bustul Lunei şi al Soarelui, cît şi reprezentarea naşterii din stîncă a zeului Mithras, nu sînt separate de scena centrală după cum le întîlnim pe alte numeroase plăci mithriace [3]. În

[1] Kiraly Pal, *A Sarmizegetusai Mithreum, Az országos régészeti es embertani társulat évkönyve*, Budapesta, 1879—1885, p. 152—158 ; M. J. Vermasere, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, Haga, 1960, nr. 2027—2151.

[2] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 441, fig. 102 ; Kiraly Pal, *Dacia provincia august*, II, 1894, p. 323, 341, 371 ; Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculpturali ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, Bucureşti, 1908, nr. 12, 13, 14, 15 ; V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *AAR*, seria II, tom. XXXV, 1913, pl. VII, fig. 1 şi 2 ; Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganism romain*, Paris, 1929, cap. VII, pl. XII ; Muzeul regional Hunedoarea-Deva, nr. inv. 198.

[3] *Istoria României*, I, loc. cit. ; Fr. Cumont, *Mithras emlekek Magyarorszagon*, în *AÉ*, 1893, p. 289—299, fig. 1,4,5 ; *Hunyadvarmegye törtenete*, Budapesta, 1902, p. 80, fig. 179.

Fig. 2. — Relief mithriac fără inscripţie, descoperit la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa.

Fig. 3. — Detaliu din relieful fără inscripție.

Fig. 4. — Relief mithriac cu inscripţie.

Fig. 5. — Partea inferioară a reliefului cu inscripţie (încercare de reconstituire).

colţul superior din extremitatea dreaptă, rezervat Lunei, pe acest relief a fost sculptat Mithras pietrogenitus [4]. Luna a fost aşezată la stînga între boneta lui Mithras şi flacăra făcliei purtată de Cautopates. Veşmintele orientale ale zeului tauroctón şi dadofori [5] sînt abia schiţate. În mîna dreaptă, Cautes ţine arcul, armă purtată de obicei de tînărul Mithras, într-una din scenele relative la cultul lui (ţîşnirea apei din stîncă). Poziţia verticală a celor două făclii, purtate de acoliţii lui Mithras, e de asemenea mai puţin cunoscută. Pe cele mai multe exemplare din această categorie, purtătorul de făclie din stînga îndreaptă flacăra în jos [6]. Nici poziţia picioarelor celor doi însoţitori ai lui Mithras nu este în concordanţă cu reprezentările de pe cele mai multe monumente închinate acestei zeităţi orientale. În cele mai frecvente cazuri, ambele personaje ţin picioarele în aceeaşi atitudine, fie uşor depărtate, simulînd poziţia de repaus, ori piciorul drept îndoit din genunchi este trecut peste cel stîng [7].

Dacă ţinem cont de faptul că deşi numeroase, aceste reliefuri se deosebesc între ele prin modul de executare a unor amănunte legate îndeosebi de numărul şi plasarea reprezentărilor antropomorfe şi zoomorfe, putem considera şi acest relief o variantă dintr-o serie cunoscută. Relieful se poate data în prima jumătate a secolului III e.n. în perioada de maximă răspîndire a acestui cult oriental [8].

Cea de a doua placă mithriacă, cea cu inscripţie (fig. 4), a fost concepută şi realizată în concordanţă cu regulile după care au fost executate cele mai numeroase exemplare de acest fel. Bustul Soarelui şi al Lunei se află deasupra bolţii peşterii, separate de scena principală. De asemenea costumele purtate de cele trei personaje cît şi poziţia picioarelor celor doi dadofori sînt cele caracteristice pe marea majoritate a reliefurilor de acest tip. Faptul că dedicantul nu apare cu cele trei nume, după obiceiul roman, ne permite să presupunem că este vorba de un provincial, poate chiar de un sclav.

În funcţie de mărimea literelor, de spaţiul dintre ele, de distanţa dintre cuvinte şi de mărimea fragmentului care lipseşte, textul întregit ar fi, cel mai aproape de forma iniţială, M A R O P R O S A L U T/E S V A/ (fig. 5).

Numele acesta apare pentru prima dată pe un relief mithriac descoperit atît la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa cît şi în Dacia. De altfel nici pe alte monumente epigrafice din provincia de la nordul Dunării de jos, nu este consemnat de prea multe ori [9].

---

[4] Cunoaştem numai un caz, Kiraly Pal, *Dacia provincia augusti*, II, p. 371 (exemplar din col. Muzeului Banatului).

[5] *AÉ*, 1885, p. 261, fig. 1, p. 263, fig. 1,2,3, p. 264, fig. 1 ; *ibidem*, 1893, loc. cit. ; *Istoria universală*, II, Bucureşti, 1959, p. 657.

[6] *Istoria României*, loc. cit ; *AÉ*, 1893, loc. cit.

[7] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, 1902, cap.1, p. 83 ; *Hunyadvarmegye törtenete*, 1902, fig. 178, 179, 180 ; Muzeul regional Deva, nr. inv. 16, 17.

[8] *Istoria României*, I, p. 439.

[9] *CIL*, III, 1587, 2063, 3827 ; în sudul Dunării, Vermaseren, *op. cit.*, nr. 2239.

Şi textul în această formulă, *Pro salute sua*, nu e prea frecvent întîlnit pe monumentele aflate la Sarmizegetusa, cunoscîndu-se doar un singur monument, ridicat de doi cetăţeni romani [10].

Prin respectarea tuturor detaliilor caracteristice reliefurilor mithriace, la care se adaugă prezenţa unui cognomen, ceea ce ar indica că este vorba de un personaj ce face parte dintr-o categorie socială inferioară, ar fi posibil ca relieful să fi aparţinut unui oriental, poate sclav, din grupul de colonişti veniţi pe aceste meleaguri din părţile răsăritene ale imperiului roman, atestaţi şi în inscripţiile din zona de azi, Haţeg — valea Mureşului [11].

Avînd în vedere faptul că cele două reliefuri s-au descoperit relativ în apropierea Mithreum-ului, avem toate motivele să presupunem că au fost expuse, alături de alte exemplare similare ca tematică, în templul zeului taurocton, al cărui cult a cunoscut, după cum am arătat, o largă răspîndire în cursul secolului III e.n.

DEUX NOUVEAUX RELIEFS MITHRIAQUES DE ULPIA TRAJANA-SARMIZEGETHUSA

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux reliefs mithriaques, en marbre, récemment découverts dans la zone SE de la cité Ulpia Trajana — Sarmizegethusa. Les pièces se trouvent au Musée de Deva.

Le premier relief présente des détails particuliers qui le différencient des autres exemplaires semblables provenant de la même localité. Il peut être daté de la première moitié du IIIe siècle de n.è., période de la plus grande diffusion de ce culte oriental.

Le deuxième relief fait partie de la série habituelle du genre. Le texte qui s'y trouve laisse supposer qu'elle aurait appartenu à un colon (peut-être même à un esclave) de ceux qui étaient originaires des parties orientales de l'empire.

Les deux reliefs étant découverts dans la proximité de *Mithreum*, on suppose que c'est là qu'ils ont été exposés à l'origine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Ulpia Trajana-Sarmizegethusa*. Plan topographique avec le lieu de la découverte (x) des deux réliefs (d'après C. Daicoviciu et H. Daicoviciu, *Ulpia Trajana*).

Fig. 2. — Relief mithriaque, sans inscription, découvert à Ulpia Trajana-Sarmizegethusa.

Fig. 3. — Détail du relief sans inscription.

Fig. 4. — Relief mithriaque avec inscription.

Fig. 5. — Partie inférieure du relief avec inscription (reconstitution).

---

[10] *Hunyadvarmegye törtenete*, p. 82.

[11] *Istoria României*, I, p. 373, 374; *ACMIT*, 1930—1931, p. 37, nr. 6; Oct. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *ED*, VI, 1935, p. 204 şi urm.: C. Daicoviciu, *Templul maurilor din Micia*, în *Sargetia*, II, Deva, 1941, p. 117—125; *CIL*, III, supl. 7954, 7955, 7956.

AURELIUS VALENTINIANUS BIERCUS

DE

I. I. RUSSU

Munca de cercetare paleografică și de interpretare filologică-istorică a materialului epigrafic antic întîmpină uneori amănunte dificile, în aparență nesemnificative, care implică însă elemente de însemnătate decisivă pentru lectura textului, deci pentru valoarea documentară a piesei în ansamblu. Unul dintre asemenea cazuri, destul de numeroase în epigrafele fie redactate stîngaci, scrise rudimentar, dezordonat, fie păstrate cu lacune, se află într-un epitaf din ALMUS (Lom, la Dunăre), în care un cuvînt cu lectură echivocă la prima vedere a dat naștere unui nume fictiv, în locul unui apelativ greco-roman ce poate fi recuperat prin restabilirea unei singure litere, identificînd un element documentar important sub raport epigrafic-lingvistic și istoric, care face parte din terminologia organizării militare din perioada imperiului roman ,,tîrziu'', secolul al IV-lea e.n.

Lespedea (*stela*) funerară de piatră calcaroasă, cu chenar simplu fără ornamentație [1] (dimensiuni 125 × 72 × 18 cm, litere înalte, între 7 și 4 cm; scriere rudimentară, neîngrijită), se afla pînă în 1909 la o geamie turcească în orașul *Lom* (ALMUS din antichitate, pe malul Dunării, în provincia Moesia Inferior, Bulgaria) [2], iar din anul 1910 este păstrată la Muzeul național (arheologic; în lapidarul exterior, spre stradă) din Sofia; a fost publicată de Bogdan Filov (în *Izvestiia-Société*, I, 1910, p. 119) cu lectura: *D*(*is*) *M*(*anibus*) /*Aur*(*elius*) *Va*/*lenti*/*nianus*/*Biepicus p*/*osu*(*it*) *Zac*(*a*)*e co*/*iux vixit a*/*nis XXX VEN*/*S bene m*(*erenti*). /*D*(*is*) *M*(*anibus*). Ordinea antică (,,clasică'' și firească) a elementelor epitafului este încurcată aici, încît sensul textului în ce privește situația personajelor menționate este echivoc; dar pare a fi de înțeles și de tradus astfel: ,,Zeilor Mani (sufletele morților), Aurelius Valentinianus BIEPICVS i-a pus Zace (Zaca) soția, a trăit

---

[1] Neavînd vreun element decorativ deosebit ori aspect monumental, modesta lespede funerară de la Almus n-a fost inclusă de D. P. Dimitrov în repertoriul de ***Нагробните плочи от римското време в северна България*** (*Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien*), în *Schriften des bulgar. archaeol. Instituts*, Sofia, 1912, 119 p. (p. 115—118 rezumat în l. germană).

[2] Despre localitate: *Almus*, în *RE*, I, 1894 col. 1590, (Tomaschek).

ani XXX (sau XXXV?) VENS (?) care a binemeritat". Personajul „titular" al epitafului trebuie să fie *Aurelius Valentinianus*, iar nu soţia sa (*coniux*, în cazul nominativ), care poartă un singur nume, desigur provincial-„barbar", ilir sau trac, *Zaca*, ce are analogii mai mult în teritoriul Moesiei Superior, de unde se citează exemple [3]; dar pentru dificilul „Biepicus", eruditul editor bulgar nu citează nimic. Atare lectură dată celui de „al treilea nume" al lui *Aurelius Valentinianus* este acceptată fără control în indicele revistei sofiote [4]. Unii cercetători l-au luat fără zăbavă drept antroponim tracic (ceea ce putea să apară oarecum firesc, de aşteptat în provincia traco-moesică de la Dunăre), sub forma BIEPVCVS, eventual mai apropiată de literele oferite în desenul lui B. Filov (*loc. cit.*). Cel dintîi, francezul parisian G. Seure [5] a încercat nişte analize şi comparaţii filologice şi onomatologice ingenioase, spre a putea să-i găsească rostul şi să-l integreze în sistemul antroponimiei trace; astfel: *Biepucus* este nou, compus bimembru ce poate fi alăturat la *Pieporus*, finala fiind simplul UCUS, în compus *Bonoucus*, *Pitucus*, *Sparocus*; dar nefiind explicată consoana —*P*— în *Biepucus*, ar fi suficient a pomeni pe *Laepocus*, într-o expunere totuşi prolixă, care la o lectură mai atentă se arată a fi argumentare pe cît de inconsistentă, pe atît de sterilă şi neverosimilă [6]. Caracterul tracic al numelui de la Almus a fost admis, se pare, numai de Mateescu [7]; alţii l-au ocolit, nu-l înregistrează [8], fapt ce apare bine îndrituit prin lipsa de analogii şi prin aspectul echivoc al desenului dat de Filov, care nu observa că ceea ce vedea el în r. 5 al epitafului ca literele *PI* (PV după Seure) este în realitate o singură literă, *R* cu o mică spărtură (sub „buclă" în centru), accident care i-a dat aspectul de *P* plus un „rest", luat drept *I* de unii, *V* de alţii. Atare ipoteză a fost controlată şi verificată prin examinarea epigrafei (la 1, IX, 1966) în Muzeul din Sofia, observînd

---

[3] Filov citează: *CIL*, III, 12 718 + p. 2 328,116; 14 538; *JÖAI*, XII, 1909, Bbl. 200, 11. Aceleaşi exemple citate ca antroponime ilire de Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Viena, 1957, p. 336.

[4] Indexul general (vol. I—VII) al revistei *Izvestiia-Société*: *Ukazatel*, adăugat la *Izvestiia-Institut*, VII, 1932, p. 28: *Biepicus*, p. 29: *A. Valentinianus Biepicus*. —V. Beşevliev, *Проучвания върху личните имена у Траките*, Sofia, 1965, p. 40, citează „Aur. Valentinianus Biepicus posuit Zace coiux" între cazurile de traci purtînd nume roman, iar soţia nume trac.

[5] Georges Seure (1873—1944), explorator meritoriu al antichităţilor din regiunile trace, bun cunoscător al monumentelor arheologice şi epigrafice de aici; despre el: Ch. Picard, în *RA*, 1950, II, p. 106—108. Seure nu era filolog, nici lingvist, dar s-a îndeletnicit cu onomatologia traco-geţilor; despre activitatea lui în acest compartiment, cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, p. 38—39.

[6] G. Seure, în *RA*, 1912, II, p. 270—272; p. 271, „le nom *Biepicus* est nouveau. Il convient de le rattacher, pour la composante initiale, à des noms comme *Pieporus* et Πιεδαυα et pour la composante finale au simple *Ucus* et à des composés comme *Bonoucus* (*CIL*, III, 7 547), *Bitucus* (VII, 66; *Viducus*, *Veducus* etc.). Cette comparaison explique toutefois assez mal la présence du *p* entre les deux composantes et vaudrait peut-être mieux se borner à rapprocher le seul mot *Laepocus* (*CIL*, III, 3 222), de composition manifestement identique... On est frappé, en effet, du fait que tous les exemples, sauf deux — le notre étant le troisième — proviennent de régions tantôt voisines de la Thrace, tantôt aussi éloignées. Jireček a émis l'hypothèse que les composantes initiales en Πιε- pourraient provenir de noms gaulois ou germains [etc.]...".

[7] G. G. Mateescu, în *ED*, I, 1923, p. 99 „*Bie-pucus* = *Pie-bocus*" (*RA*, 1912, II, p. 271,5. *Bie-picus*, *Izvestiia-Société*, I, 1910, p. 119).

[8] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu citează numele „Biepicus" şi nici *Zaca*.

(chiar în grele condiţii de vizibilitate, fără lumină potrivită, suficientă) că acel „*PI* (*PV*)" este cu siguranţă un *R* puţin corodat şi nu prea simetric. Deci cuvîntul controversat se citeşte evident BIERCVS (cf. fig. 1), termen ce apare acum pentru a doua oară în cuprinsul Moesiei Inferior, dar mai bine atestat în alte zone ale împărăţiei romane. Este aceasta o variantă „vulgară" a cuvîntului *biarcus* : vocala *A* redată prin *E*, fenomen de fonetică (sau poate în unele cazuri simplă grafie deficientă ?) populară, pentru care este suficient a reaminti cîteva exemple epigrafice din cele mai cunoscute şi repetate, ca *CIL*, III, 4 368 „Betavos" (în loc de *Batavos*) ; 6 598 „Deioter." (în loc de *Deiotar.*) ; 12 484 „henc" (*hanc*) ; 12 711, 14 848,1 „Ienuario" ; 1 139 „Priepo" ; 15 166 „scolesticus" etc. şi unele în papyri din Egipt [9]. Un caz identic (*bierco*, dativ) a fost semnalat nu demult în epitaful fragmentar creştin de la Martana (nordul Italiei), citit şi tîlcuit corect de R. Egger [10] astfel

quid deplan[gis mortem meam, viator ?]
dicas sit tib[i terra levis. *Nomen* ...]
bierco de [Numero . . . .]
qui egit [in s(a)eculo annos..., men (ses)...]
dies XIIII, m[ilitavit annos . . . . .].

Fig. 1. — Stelă funerară din Almus (Muzeul Sofia ; după *Izvestiia-Société*, I, Sofia, 1910, p. 119).

Grafia sigură a cuvîntului BIERCVS la locul potrivit în epitaful din Almus-Lom în Moesia aduce o nouă confirmare strălucită lecturii şi tîlcuirii date de către Egger literelor —BIERCO de la Martana Italiei, pe care Degrassi (după filologul italian C. Tagliavini) le interpretase eronat ca finalul unui antroponim germanic *-bierco*, *-biergo* [11]. În epitaful din Almus, termenul *biercus* este un determinativ al lui *Aurelius Valentinianus*, adică funcţia lui : *biarcus* (altă variantă grafică sau fonetică : *bearcus* în inscripţii), grad în armata romană începînd din secolul al IV-lea e.n., după reorganizarea militară dată de împăraţii Diocletianus şi Constantinus I, corespunzînd vechiului *frumentarius*, subofiţer însărcinat cu aprovizionarea, un fel de „intendent"-şef la subunităţile militare. Cuvîntul vine din greceşte (βίαρχος, compus din βίος +

[9] *CIL*, III, p. 2 570 şi 2 676 ; *ILS*, index, p. 812 ; exemple din Roma : *CIL*, VI, 303 = = 30 732 *Ienuarinus*, 13 364 *Ienuaria*, 34 639 Aurelis *Iemnuaria* etc. ; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, Bucureşti, 1960, p. 60 ; B. Meinersmann, *Die lateinischen Wörter und Namen in den griechischen Papyri*, Leipzig, 1927, p. 108.

[10] Rudolf Egger, *Zum Grabstein von Martana*, în *Analecta Archaeologica. Festschrift für Fr. Fremersdorf*, Köln, 1960, p. 202—206, după publicaţia făcută de Att. Degrassi, în *Volum omagial Roberto Cessi*, I, 1958, p. 3 şi urm. ; cf. nota 11.

[11] În a sa *editio princeps* a epitafului creştin de la Martana, la 1958 (*supra*, nota 10), Degrassi propunea lectura cu întregiri astfel : quid Dei la[rgitione possedit] / Dicas : sit tib[i pax a Domino. . .] / bierco De[i servus hic quiescit],/ qui egit i[n saeculo ann(os). . .].

ἄρχω), fiind în ierarhia gradelor între inferiorul *circitor* şi superiorul *centenarius*. El se întîlneşte atît la formaţiile de infanterie, cît şi la cele de cavalerie şi la *scholae*, *fabricenses*, la colegiile de slujbaşi organizaţi milităreşte (la *agentes in rebus* etc.). Fără a se cunoaşte amănunte asupra funcţiei şi rostului practic avut de *biarcus* în Imperiul roman „tîrziu" (secolele IV—V), termenul apare atestat relativ frecvent (faţă de puţinătatea materialului epigrafic al epocii) [12]. Provincialul iliro- sau traco-moeso-roman *Aurelius Valentinianus* era *biercus* (*biarcus*), şeful aprovizionării, foarte probabil în unitatea militară staţionată în localitatea unde a trăit, a decedat şi a fost îngropat *cuneus equitum Stablesianorum Almo* [13], iar structura lingvistică a epitafului său, termenii antici şi încă păgîni arată că epigrafa trebuie să fie din prima jumătate a secolului al IV-lea[14], înainte de generalizarea creştinismului în zonele balcanice şi danubiene ale împărăţiei romane.

AVRELIVS VALENTINIANVS BIERCVS

RÉSUMÉ

Dans l'épitaphe latine (gravée d'une manière négligente, voire rudimentaire) découverte à ALMVS en Mésie (aujourd'hui Lom, sur la rive droite du Bas-Danube) et publiée par B. Filov (*Izvestiia-Société*, Sofia, I, 1910, p. 119) avec la lecture du nom AVR(elius) VALENTINIANVS BIEPICVS, le dernier mot, considéré comme le « troisième nom » du défunt *Aurelius Valentinianus*, a été lu BIEPVCVS par G. Seure, qui y voulait déceler un anthroponyme thrace « Biepicus ». Mais dans ce mot « obscur et énigmatique », qui manque d'analogies, les lettres PI (ou PV) sont

---

[12] Despre *biarcus* (*biarchus*) : De Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Spoleto, I, 1893, p. 1 002 ; *RE*, III, 1897, col. 382 (Seeck) ; R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 114—115. Atestările literare şi epigrafice cunoscute mai demult : *Thesaurus linguae Latinae*, II, 1900—1906, p. 1953 ; E. Diehl, *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, III, index, p. 433 ; Liddell-Scott-Jones, *Greek-english Lexicon*, I, Oxford, 1925, p. 315 ; B. Meinersmann, *op. cit.*, p. 10. La Ulmetum (Pantelimon, în centrul Dobrogii) : *Val(erius) Victorinus biarcus qui militavit in sacro palatio*, V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, III, 1913, p. 58 (=386 ; *ARMSI* , XXXVI 1913 ; citat de H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea* Bucureşti, 1966, p. 37) ; în Africa un *Val. Vicentius biarcus de N (umero) iscutarior(um)*, L. Leschi, *Etudes d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire africaines*, Paris, 1957, p. 234.

[13] *Notitia Dignitatum*, Orient., 39, p. 108.

[14] Nefiind considerat ca datînd din secolul al IV-lea, epitaful lui *Aurelius Valentinianus* „Biepicus" (=biercus) nu este cuprins în repertoriul de „inscripţii tîrzii greceşti şi latine" al lui V. Beşevliev (*Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, 220 p. 259 de epigrafe), care de altfel nu avea în vedere din secolul al IV-lea decît textele epigrafice oficiale sau creştine (prefaţă, p. V : „Aus dem 4. Jahrh. sind nur diejenigen Inschriften aufgenommen, die offiziellen Charakter haben oder deutlich christliche Merkmale tragen").

en réalité un simple R, assez abîmé, et la lecture doit être BIERCVS, c'est-à-dire *biercus*, variante « vulgaire » (graphique ou bien phonétique) de *biarcus* (aussi *biarchus*), emprunt du grec βίαρχος (équivalent à l'ancien *frumentarius*) « chef du service de l'intendance » dans les unités militaires du Bas-Empire. *Aurelius Valentinianus* de Almus était le *biarcus* probablement dans le *cuneus equitum Stablesianorum* de cette ville. Son épitaphe date de la première moitié du IVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Stèle funéraire de Almus (Musée de Sofia ; d'après *Izvestiia-Société*, Sofia, I, 1910, p. 119).

UNELE OBSERVAȚII ASUPRA ALTARULUI DOLIHCENIAN DE LA MAJDANIŠTE (SARAJEVO, R. S. F. JUGOSLAVIA)

DE

SILVIU SANIE — (*IAȘI*)

Recent în revista Glasnik, regretatul savant iugoslav Dimitrije Sergejevski, a publicat un altar dedicat lui Iupiter Dolichenus și Casius, descoperit în anul 1962 la Majdanište pe valea rîului Japra [1] (fig. 1).

După autor, cele trei registre ale altarului înfățișează, sus : acvila cu aripile desfăcute ; la mijloc Iupiter Dolichenus (în stînga) și Casius (în dreapta), iar inscripția care începe în registrul superior și se termină în cel inferior ar avea următorul conținut :

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olichemo) ET CAS[io] /M. AVR (elius) FLAV(v)S SI/MD V(otum) S(olvit) L(ibens) L(aetus) M(erito) [2].

Se impune o revenire asupra lecturii inscripției și a interpretării reprezentărilor de pe altar, pentru care probabil textul inscripției a servit ca suport principal. Completarea propusă de D. Sergejevski în continuarea lui CAS este neconvingătoare și un grup de litere, nu lipsit de importanță, SIMD a rămas nedescifrat [3].

Întreruperea lecturii după CAS, din primul rînd al inscripției, este nejustificată căci se mai pot distinge încă trei litere. Un semn de dimensiuni mai reduse, apropiat ca formă de litera grecească Δ credem că este litera O în ligatură cu T și la sfîrșit un R de mărimea și claritatea semnelor de la începutul rîndului, formînd cuvîntul CASTOR.

Dacă am admite, evident ca ipoteză de lucru, că pe inscripție se poate citi sigur doar CAS, considerăm inacceptabilă completarea CAS [io], din următoarele motive :

1. Nu există nici o informație literară, epigrafică sau de altă natură care să ateste prezența lui Iupiter Casios sau Ζεὺς Κάσιος alături de Iupiter Dolichenus [4].

---

[1] Dimitrije Sergejevski, *Žrtvenik Dolihena i Kasija*, în *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, N. S., XX, 1965, p. 7—15. Muzeul din Sarajevo inv. 1291.

[2] *Ibidem*, p. 8—9.

[3] *Ibidem*.

[4] Pierre Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Rennes, 1951 ; idem, *Jupiter Dolichenus, Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 35, 11.

2. Cu toată relativa răspîndire a cultului său (Egipt, Siria, Grecia şi chiar unele provincii occidentale) reprezentările antropomorfe[5] ale lui

Fig. 1. — Altarul de la Majdanište.

[5] Ζεὺς Κάσιος nu a fost adorat de la început sub formă umană. *Cf.* H. Steuding, art. *Casius* (Κάσιος), in *Roscher's Lexikon*, I, p. 855—856; F. Lenormant, art. *Casius* (Κάσιος), în *DA*, I_2, p. 935; A. Salač, Ζεὺς Κάσιος, în *BCH*, 46, 1922, p. 175.

Ζεὺς Κάσιος sînt foarte rare şi nu prezintă nici un element care să-l apropie de figurarea lui Iupiter Dolichenus, iar cvasi-similitudinea, cum ar fi cazul de faţă, este cu desăvîrşire exclusă [6].

3. În inscripţiile latine ce-i sînt dedicate, Casius apare numai însoţit de Iupiter [7] iar în cele greceşti cu Zeus [8]. *Deo Casio* din inscripţia de la Neddernheim, în loc de *Iovi Casio* poate fi o formă apropiată de grecescul Διί aleasă intenţionat de dedicant [9]. Chiar dacă se consideră Κάσιος „Epiklesis des Zeus in einigen orientalischen Kulten" [10], apariţia sa separată în inscripţia de la Majdanište constituie o excepţie.

Fig. 2. — Statuetă de bronz cu reprezentarea lui Castor în postură de acolit dolichenian.

Marea asemănare a personajelor din registrul mijlociu sugerează mai curînd ideea că el ar putea forma un cuplu, care în cazul de faţă trebuie căutat printre acoliţii dolichenieni. Dacă la semnificaţia presupusă a imaginii de pe altar, adăugăm elementele furnizate de inscripţie, ipoteza că acest cuplu reprezintă *Castores Conservatores* este pe deplin justificată. Pe altarul de la Majdanište Iupiter Dolichenus nu este „în ţinuta tradiţională", cum afirmă D. Sergejevski [11], deoarece personajele sînt apode, aşezate direct pe taur.

Unii cercetători au considerat că forma apodă ar exprima simbolic naşterea lui Iupiter Dolichenus [12]. Fr. Cumont şi apoi alţi savanţi, între care un loc deosebit îl ocupă Ch. Picard, au demonstrat că aceste reprezentări apode sînt *Castores Conservatores*, definind semnificaţia, funcţia şi stabilind originea lor, astfel că apartenenţa acestora la ciclul dolichenian în calitate de asesori divini nu mai este în general contestată [13].

În trei din numeroasele inscripţii dolicheniene, în afară de Iupiter Dolichenus şi alte divinităţi, apar şi Castores [14]. Deci, datele oferite de

---

[6] Pe monedele din Corcyra de exemplu Ζεὺς Κάσιος are figura unui Zeus de tip elenic din secolul al IV-lea. Cf. A. Salač, *op. cit.*, p. 162.

[7] *CIL*, III, 576 : *P. Hetereius Rufio Iovi Casio sac(rum)* şi *CIL*, III, 577 : *M. Valerius Corvini Iorico Iovi Casio v(otum) s(olvit)*.

[8] A. Salač, *op. cit.*, p. 181.

[9] *CIL*, XIII, 7330 : *Deo Casio Ovinius vslm.*

[10] A. Adler, art. *Kasios* (Κάσιος, Κάσσιος), în *Re*, X_2, 1919, col. 2265.

[11] D. Sergejevski, *op. cit.*, p. 8 şi în rezumatul francez p. 14.

[12] P. Merlat, *Jupiter Dolichenus...*, p. 37, nota 2 şi p. 38, notele 1,5.

[13] Ch. Picard, *Les Castores conservatores assesseurs du Jupiter Dolichenus*, în *RHR*, CIX, 1, 1934, p. 76 şi urm. ; P. Merlat, *Jupiter Dolichenus*, p. 36—40.

[14] P. Merlat, *Répertoire*, nr. 151 ; *AnnÉp*, 1939, nr. 266 : *Castori et Polluci sigilium, I(ovis) O(ptimi) M(aximi) D(olicheni) ex iusso, Vindici(i) Florentinus et Moderatus vsllm* ; P. Merlat, *Répertoire*, nr. 197 : *ex iussu I(ovis) O (ptimi) M (aximi) D(olicheni), L (ucius) Tettius Hermes et L (ucius) Tettius Romanus, filius meus, pro salute sua et suorum, sigilla Castorum marmorea d(ono) d(ederunt)* sau *d(e)d(icaverunt)* ; P. Merlat, *Répertoire*, nr. 202 ; *CIL*, VI, 413 ; *I (ovi) O(ptimo) S(ancto) p(raestantissimo) D(olicheno) et Iunoni Sanctae, Herae, Castori(bus) et Apollini conservatoribus, Thyrsus pro salute patroni sui suorumque, iussu numinis eorum aram d(edit), salvis candidatis huius loci, per C(aium) Fabium Germanum.* De fapt această ultimă inscripţie este mai importantă căci consemnarea unor ofrande de figurine *Castores* le amintim îndeosebi pentru prezenţa lor pe inscripţiile dedicate lui Iupiter Dolichenus.

scena de pe altar şi cele din primul rînd al inscripţiei se completează reciproc. Cît priveşte aspectul acestor Castores a putut fi urmărită o evoluţie tipologică şi cronologică a lor, personajele de pe altarul de la Majdanište fiind mai apropiate de Tipul I (oriental) [15].

Acvila din frontonul altarului este printre motivele frecvente în imagistica dolicheniană [16], putînd fi emblemă sau chiar substitut divin [17]. Am putea considera că acvila simbolizează pe însuşi Iupiter Dolichenus, stabilind o succesiune normală a celor trei registre ale altarului, în concordanţă cu indicaţiile inscripţiei.

Argumentarea noastră în sprijinul interpretării personajelor din registrul mijlociu al altarului ca fiind Castores (Castor şi Pollydeuces), deşi verosimilă, are unele puncte vulnerabile:

a. Personajul din stînga stă pe o bază formată din două protome de taur, specifică pentru Castores, pe cînd cel din dreapta are ca bază un taur.

b. Atributele acoliţilor dolichenieni (labrysul, fulgerul, creanga de palmier, patera, sceptrul) [18] nu diferă de la un personaj la altul, pe acelaşi altar.

c. *Castoribus* se abreviază corect *Castorib*, iar pe inscripţia de faţă nu există după R urmele unor alte litere.

Trebuie deci să admitem că pe altar sînt prezentaţi Iupiter *Dolichenus* apod (nu în picioare pe taur cum e ţinuta tradiţională) şi *Castor*. Acoliţii dolichenieni formează un cuplu divin de personaje analoge şi simetrice, constituind o pereche de nedespărţit. Statueta de bronz din colecţia Muzeului din Viena este singura reprezentare izolată a lui Castor în postură de acolit dolichenian (fig. 2) [19].

E lesne de constatat similitudinea personajului reprezentat de statueta de la Viena (clasică pentru acoliţii dolichenieni) cu cel din registrul mijlociu al altarului de la Majdanište.

După cum am amintit, grupul de litere SIMD a fost lăsat în suspensie de autor, nu fără a face unele presupuneri referitoare la numele semitic al dedicantului (care eventual ar putea proveni de la numele Simon), ţara sa natală, motivul dedicaţiei, ,,ori poate altceva'' [20]. Această ultimă ,,posibilitate'' D. Sergejevski a admis-o probabil, conştient fiind de inconsistenţa ipotezelor enumerate. Considerăm că semnificaţia lui SIMD [21] este S (acerdos) I (ovis) M (aximi) D (olicheni). Pe o inscripţie de la Ampelum [22] întîlnim notaţia Sacerdos *IOMD*, iar o prescurtare asemănătoare este cea din inscripţia de la Apulum unde SID a fost completat S (acerdos) I(ovis) D(olicheni)[23]. Lipsa epitetului *maximus* în cazul inscripţiei de la

[15] Cf. P. Merlat, *Répertoire*, nr. 50, 66, 125, 147, 168, 322, 346. Asemănări mai pregnante cu figurile 50 (pl. III/2), 66 (pl. V/3) şi 322 (pl. XXXV/3).

[16] Pe şapte inscripţii dolicheniene, cf. P. Merlat. *Répertoire*, nr. 34, 44, 51, 112, 227, vulturul figurează in absenţa lui Iupiter Dolichenus. Situaţia de pe altarul de la Majdanište, adică vulturul şi Castores, nu am constatat-o la nici una din reprezentările amintite.

[17] P. Merlat, *Jupiter Dolichenus*, p. 38–39, 88.

[18] Idem, *Répertoire*, p. 411.

[19] Ch. Picard, *op. cit.*, p. 77, fig. 3.

[20] D. Sergejevski, *op. cit.*, p. 9 şi în rezumatul francez p. 11.

[21] Partea de jos a fotografiei fiind mai întunecată şi mai puţin clară, explicarea s-a făcut în limitele descifrării lui D. Sergejevski.

[22] *CIL*, III, 7834.

[23] I. Berciu şi Al. Popa, *Monumente epigrafice din Apulum, IV*, în *Apulum*, V, p. 177; idem, *Latomus*, XXIII, 1964, p. 473.

Apulum sau *optimus* pe inscripţia de la Majdanište nu afectează cu nimic lectura propusă, deoarece astfel de omisiuni mai pot fi întîlnite în titulatura lui Iupiter Dolichenus [24]. De altfel, între dedicanţi nu mai puţin de 74 sînt preoţi ai zeului [25], dintre aceştia 47 fiind orientali ca şi M. Aurelius Flavus din inscripţia de faţă şi omonimul său de la Ampelum [26].

Altarul de la Majdanište nu trebuie privit doar în legătură cu prezenţa în această localitate a lui M. Aurelius Flavus, oriental elenizat. El poate fi corelat cu exploatarea minieră unde a fost găsită inscripţia. Atributele terestre şi adorarea lui Iupiter Dolichenus de către cei ce extrăgeau şi prelucrau minereul de fier au fost consemnate de Fr. Cumont [27], P. Merlat [28] ş.a. pe baza unor informaţii literare şi inscripţii [29], ultimele fiind interpretate şi ca un indiciu în aflarea ţării de origine a zeului.

În concluzie, inscripţia de pe altarul de la Majdanište trebuie, după părerea noastră, să fie citită astfel:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) ET CASTOR(i)

M. AVR (elius) FLAV(v)S S(acerdos) I(ovis) M(aximi) D(olicheni)

V(otum) S(olvit) L(ibens) L(aetus) M(erito), iar personajele din registrul mijlociu al altarului să fie interpretate ca reprezentări ale lui Iupiter Dolichenus şi Castor.

Iupiter Dolichenus apod şi fără a avea fulgerele în mîna stîngă, ipostază necunoscută pînă acum în iconografia dolicheniană şi prezenţa unui singur acolit alături de zeu, sînt principalele elemente care conferă altarului de la Majdanište un loc aparte între cele aproape 400 de inscripţii şi monumente închinate zeului sirian.

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT L'AUTEL DOLICHÉNIEN DE MAJDANIŠTE (SARAJEVO), R. S. F. DE YOUGOSLAVIE

RÉSUMÉ

Récemment, dans la revue *Glasnik*, le regretté savant yougoslave Dimitrie Sergejevski a publié un autel qu'il attribue à Jupiter Dolichenus et Cassius (fig. 1).

La scène du registre moyen de l'autel représenterait, selon l'auteur Jupiter Dolichenus et Cassius, tandis que la lecture de l'inscription, du même autel, serait la suivante: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) ET CAS (io)/M. AVR(elius) FLAV(u)S SI/MD V(otum) S(olvit) L(ibens) L(aetus) M(erito).

Ayant en vue que le complètement proposé par D. Sergejevski, à la suite des lettres CAS, n'est pas convainquant et qu'un groupe de let-

[24] P. Merlat, *Répertoire*, nr. 58, 131, 223, 256.

[25] Idem, *Jupiter Dolichenus*, p. 16.

[26] *CIL*, III, 13116.

[27] Fr. Cumont, *Études Siriennes*, Paris, 1917, p. 201–202.

[28] P. Merlat, *Jupiter Dolichenus*, p. 118.

[29] *CIL*, VI, 30947 = *ILS*, 4302: *Iovi Optimo Maximo Dolicheno ubi ferum nascitur C. Sempronius Rectus frumentarius d.d.*; *CIL*, III, 1128 = *ILS*, 4303: *numini et virtutibu [s Iovis Optimi Maximi Dolicheni|nato ubi ferum exor[itur]naturae boni even[tus et numini imp. Caes. T. Aeli Hadri|ani Antonini Au[g. Pii]* etc.

tres non sans importance, SIMD, ne fut pas déchiffré, une reprise de la lecture et de l'interprétation des figurations de l'autel, pour lequel le texte de l'inscription a probablement servi comme support principal, s'impose.

Les trois lettres, qu'on peut encore distinguer après CAS, nous permettent de compléter le mot CASTOR. Le complètement CAS(io) est inacceptable, et pour cause : a. il n'y a aucune information littéraire, épigraphique ou d'autre nature qui atteste la présence de Jupiter Cassios ou Ζεὺς Κάσιος à côté de Jupiter Dolichenus ; b. les représentations anthropomorphes de Ζεὺς Κάσιος sont très rares et ne présentent aucun élément qui puisse le rapprocher de Jupiter Dolichenus ; la quasi-similitude, comme dans notre cas, est tout à fait exclue ; c. dans les inscriptions latines Cassius aparaît accompagné par Jupiter ou Deus, tandis que dans celles grecques par Zeus. Bien que certaines difficultés dans l'identification émise par D. Sergejevski ne soient pas ignorées, l'auteur ne manifeste quand même pas de doutes en ce qui concerne sa lecture et son interprétation. La ressemblance des personnages, de même que le fait qu'ils sont apodes, suggèrent l'idée qu'ils pourraient être *Castores Conservatores*, dont la signification, la fonction, l'origine et l'appartenance au cycle dolichénien en tant qu'assesseurs divins ont été démontrés par Fr. Cumont, Ch. Picard, etc. L'identification des divinités du registre moyen de l'autel avec *Castor* et *Pollydeuces* (Pollux) — ce qui impliquerait l'interprétation de l'aigle du fronton en tant que substitut de Jupiter Dolichenus —, quoique vraisemblable, comporte quelques points vulnérables, c'est-à-dire certains détails dans la figuration des acolytes dolichéniens et l'abréviation correcte du mot *Castoribus*. Il faut donc admettre que la figuration de l'autel représente Jupiter Dolichenus, mais dans une tenue inconnue jusqu'à présent — apode et sans tenir de la main gauche les éclaires — et *Castor*.

La statuette en bronze du Musée de Vienne était jusqu'à présent la seule représentation isolée de Castor en posture d'acolyte dolichénien (fig. 2). Pour le groupe de lettres SIMD, laissées en suspension par D. Sergejevski, l'auteur propose et argumente la lecture S(acerdos) I(ovis) M(aximi) D(olicheni).

Par cette lecture proposée on aboutit donc à la conclusion de la figuration de Jupiter Dolichenus accompagné par un seul de ses acolytes, tandis que l'explication de SIMD ajoute encore un nom de prêtre de cette divinité, aux 47 déjà connus. L'autel de Majdanište contribue, par cette particularité, à mettre en lumière de nouvelles caractéristiques de l'ichonographie de Jupiter Dolichenus et ajoute des informations utiles à la connaissance des acolytes dolichéniens.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — L'autel de Majdanište.
Fig. 2. — Statuette en bronze, représentant Castor en posture d'acolyte dolichénien.

INDEX ALFABETIC

Tom. 18, 1967

STUDII

		Nr.	Pag.
Barnea Ion	Themistios despre Scythia Minor.	4	563–574
Busuioc Elena	Ceramica de uz comun — nesmălţuită — din a doua jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava.	3	477–496
Cantacuzino Gh.	Necropola preistorică de la Cernica şi locul ei în neoliticul românesc şi european (în lumina ultimelor descoperiri arheologice).	3	379–400
Comşa Eugen	Unele date du privire la sfîrşitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în sud-estul Olteniei.	2	207–222
Comşa Maria	Cu privire la caracterul organizării social-economice şi politice de pe teritoriul ţării noastre în epoca migraţiilor.	3	431–442
Coteţ V. P. dr.	Scurte consideraţii morfohidrografice asupra ostrovului Păcuiul lui Soare din Balta Ialomiţei.	4	617–622
Diaconu Petre	Despre pecenegi la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea.	3	463–476
Dimitriu Suzana	Despre circulaţia unor categorii de ceramică curentă la Histria, în perioada arhaică.	2	223–234
Eftimie-Andronescu Victoria	Stampilă pe o amforă de producţie locală, cu imitarea literelor greceşti.	3	401–422
Horedt Kurt	Unele probleme privind răspîndirea culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov în România.	4	575–592
Kudrnáč Jaroslav	Cercetările arheologice din horodiştea slavă de la Klučov (Cehoslovacia).	2	269–284
Matei M. D.	Consideraţii pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei oraşelor medievale româneşti.	1	47–62
Mitrea Bucur	Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (r. Giurgiu).	3	443–462

		Nr.	Pag.
Nițu Anton	Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A.	4	549—562
Paul Iuliu	În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni-Tripolie.	1	3—24
Pippidi D. M.	Din nou despre pontarhi și pontarhie.	3	423—430
Stoian Iorgu	Un nou fragment de decret histrian.	2	235—242
Suceveanu Alexandru	Depozitul de statuete romane de teracotă de la Histria.	2	243—268
Teodor Silvia	Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III-II î.e.n. din Moldova.	1	25—46
Vilceanu D.	Debarcaderul și problema poziției geografice a cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare.	4	

CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE TEREN

Berciu D., Nubar H., Muscalu Em., Rădulescu Gh.	Săpăturile de la Oinac (1966) (orașul Giurgiu).	2	307—312
Bichir Gh.	Urme de locuire din epoca feudală de la Traian-Zănești (r. Piatra Neamț, reg. Bacău).	2	313—326
Bitiri Maria	Citeva observații cu privire la paleoliticul din Oaș și periodizarea lui.	4	623—644
Bitiri Maria și CăpitanuV.	O nouă așezare sviderianǎ în Carpații orientali.	1	63—70
Căpitanu V.	(vezi Bitiri Maria).		
Chițescu L.	Cu privire la tehnica de construcție a cetății noi de lingă Roman.	4	661—670
Constantinescu Gh.	(vezi Florescu Marilena).		
Dănilă St.	(vezi Macrea M.).		
Diaconu Gh. și Diaconu Petre	Un mormint de călăreț din secolele XI-XII descoperit la Movilița (r. Urziceni, reg. București).	1	135—140
Dolinescu-Ferche Suzana	Un complex din secolul al VI-ea e.n. la Sfințești.	1	127—134
Dumitrescu Vladimir și Stratan Ion	Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Vișag (r. Lugoj, reg. Banat).	1	71—82
Florescu Marilena și Constantinescu Gh.	Cercetări arheologice în așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru) de la Tercheşti (r. Focșani, reg. Galați).	2	285—306
Macrea M., Protase D. și Dănilă St.	Castrul roman de la Orheiul Bistriței (r. Bistrița, reg. Cluj).	1	113—122
Muscalu Em.	(vezi Berciu D.).		

		Nr.	Pag.
Nubar H.	(vezi Berciu D.).		
Rădulescu Gh.	Un nou mormînt descoperit în necropola din secolul al IV-lea e.n. la Izvorul (r. Giurgiu).	1	123—126
Rădulescu Gh.	(vezi Berciu D.).		
Petre I. Gheorghe	Ceramica decorată cu împunsături succesive din r. Rm. Vîlcea.	4	645—654
Protase D.	(Vezi Macrea M.).		
Stratan Ion	(Vezi Dumitrescu Vladimir).		
Tudor D.	Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni.	4	655—660
Vulpe Al. şi Veselovschi-Buşilă Valentina	Date noi privind periodizarea culturii Tei şi cunoaşterea culturii Basarabi (Săpăturile de la Novaci, 1961).	1	83—112
Veselovschi-Buşilă Valentina	(vezi Vulpe Al.).		

DISCUŢII ŞI NOTE

Bărcăcilă Al.	Rectificarea interpretării inscripţiei *CIL*, III, 8009 (=1559).	1	183—184
Chiţescu Lucian	Cu privire la localizarea cetăţii Crăciuna.	2	351—360
Comşa Eugen	Toporul de bronz de la Silişteni.	4	671—676
Culică Vasile	O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de jos.	4	677—686
Dănilă St.	Toporul de cupru cu un singur tăiş de la Stupini (r. Bistriţa).	3	497—500
Iliescu Octavian	Contribuţii la studiul metrologiei ponderale a oraşului Callatis.	4	687—692
Mărghitan Liviu	Două noi reliefuri mithriace de la Ulpia-Traiana Sarmizegetusa.	4	693—700
Mogoşanu Florea	Prezenţa lamelelor Dufour în aşezările acro-paleolitice din Banat.	1	141—146
Ordentlich Ivan	Două statuete cu „cap mobil" descoperite la Oradea.	1	147—154
Petre I. Gh.	O fibulă „digitată" descoperită în comuna Buleta (r. Rm. Vîlcea).	1	185—188
Popeea Alex.	Cîteva toarte de amforă ştampilate descoperite la Medgidia.	3	509—512
Popescu Dorin	Cîteva consideraţii asupra perioadei a II-a a epocii bronzului din România (Partea I).	1	155—166
Popescu Dorin	Iarăşi problema sciţilor din Transilvania.	2	333—342
Preda Constantin	Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e.n. descoperit la Olteni (r. Videle, reg. Bucureşti).	3	513—520
Russu I. I.	Aurelius Valentinianus Biercus.	4	701—706
Russu I. I.	Note epigrafice. Seria a X-a : Inscripţii din Dacia revizuite.	1	167—182

Russu I. I.	Trăsăturile somatice ale traco-dacilor.	2	343—350
Sanie Silviu	Unele observaţii asupra altarului dolichenian de la Majdanište (Sarajevo, R.S.F. Iugoslavia).	4	707—712
Sauciuc-Săveanu Th.	Pe marginea unui decret de politie callatian.	3	501—508
Székely Z.	Noi descoperiri de unelte de aramă şi de bronz din Transilvania.	2	327—332

CRONICĂ

Constantinescu N.	Satul medieval dispărut şi cercetarea europeană actuală.	2	361—374
Mitrea B.	Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România.	1	189—202
Popescu Dorin	Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966.	3	521—538

RECENZII

Ştefan Al. — S.	Histria II.	3	539—544

PRESCURTĂRI FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA — Archäologischer Anzeiger.

ActaArch-Budapesta — Acta Archaeologica, Budapesta.

AÉ — Archaeologiai Értesitő.

AIGR — Anuarul Institutului Geologic al României.

AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.

AnnÉp — Année Épigraphique.

AO — Arhivele Olteniei, Craiova, I—XIX, 1922—1948.

AR — Archeologické Rozhledy.

ArchHung — Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archeologica Musei Nationalis Hungarici.

ARMSI — Academia Română. Memoriile Secției Istorice, seria II, 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.

BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique.

BerRGK — Deutsche Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.

CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.

DA — Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.

Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III; 1959; IV, 1960; V, 1061; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966.

DissPann — Dissertationes Pannonicae.

DolgCluj — Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.

ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua.

FoliaArch — Folia Archaeologica.

Histria — Histria. Monografie arheologică, București, I, 1954; II, 1966.

ILS — Dessau, Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini.

IRAIMK — Известия Российской Академии истории материальной культуры

Izvestiia-Institut — Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.

JPEK — Jarbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst.

Közlemények-Cluj — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából.

KS — Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.

Materiale — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).

MIA	— Материалы и исследования по археологии СССР.
NZ	— Numismatische Zeitschrift.
PA	— Památky Archeologické.
PG	— Patrologia Graeca.
PPS	— Proceedings of the Prehistoric Society.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
RÉSEE	— Revue des études sud-est européennes.
RIR	— Revista Istorică Română, București, I—XVII, 1931—1947.
SA	— Советская археология
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SlovArch	— Slovenska Archeologia.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I şi II, 65,60 lei.

D. M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, **Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană**, „Bibliotheca Historica Romaniae" II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation de peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu şi Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefaţă de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani. Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 2 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgşor, Necropola din secolele III—IV e. n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. IV, 1966, 372 p., 39 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

* * * **Inventaria Archeologica.** Corpus des ensembles archéologiques, Roumanie, Fasc. 1, Dépôts de l'âge du bronze moyen (par Dorin Popescu et Mircea Rusu), 1966, 17 f., 5,75 lei. Fasc. 2, Dépôts de l'âge du bronze tardif (Alexandrina D. Alexandrescu), 1966, 10 f., 4 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia**, Noi contribuţii, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 451 p., 11 pl., 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia**, „Biblioteca de arheologie", X, 1966, 404 p., 8 pl., 40 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile**, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 42 pl., 28 lei.

S C I V. Tomul 18, nr. 4, Bucureşti, 1967, p. 547—718

43 828

I. P. I. — c. 5906

Lei 15.—

E R A T Ă

Pag.	rîndul:	în loc de:	se va citi:
633	4 de sus	spărgătoarele	străpungătoarele

Studii și cercetări de istorie veche, nr. 4/1967